

İncəsənət və mədəniyyət problemləri

Beynəlxalq Elmi Jurnal N 2 (60)

Problems of Arts and Culture

International scientific journal

Проблемы искусства и культуры

Международный научный журнал

Baş redaktor: ƏRTEĞİN SALAMZADƏ, sənətşünaslıq doktoru, professor (Azərbaycan)
Baş redaktorun müavini: GÜLNARA ABDRASİLOVA, memarlıq doktoru, professor (Qazaxıstan)
Məsul katib: FƏRİDƏ QULİYEVA, sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru (Azərbaycan)

Redaksiya heyətinin üzvləri:

ZEMFİRA SƏFƏROVA – AMEA-nın müxbir üzvü (Azərbaycan)
RƏNA MƏMMƏDOVA – AMEA-nın müxbir üzvü (Azərbaycan)
RƏNA ABDULLAYEVA – sənətşünaslıq doktoru (Azərbaycan)
SEVİL FƏRHADOVA – sənətşünaslıq doktoru (Azərbaycan)
RAYİHƏ ƏMƏNZADƏ - memarlıq doktoru (Azərbaycan)
VLADİMİR PETROV – fəlsəfə elmləri doktoru, professor (Rusiya)
KAMOLA AKİLOVA – sənətşünaslıq doktoru, professor (Özbəkistan)
MEYSER KAYA – fəlsəfə doktoru (Türkiyə)

Editor-in-chief: ERTEGIN SALAMZADE, Prof., Dr. (Azerbaijan)
Deputy editor: GULNARA ABDRASSILOVA, Prof., Dr. (Kazakhstan)
Executive secretary: FERIDE GULIYEVA Ph.D. (Azerbaijan)

Members to editorial board:

ZEMFIRA SAFAROVA – corresponding-member of ANAS (Azerbaijan)
RANA MAMMADOVA – corresponding-member of ANAS (Azerbaijan)
RANA ABDULLAYEVA – Prof., Dr. (Azerbaijan)
SEVIL FARHADOVA – Prof., Dr. (Azerbaijan)
RAYIHA AMANZADE – Prof., Dr. (Azerbaijan)
VLADIMIR PETROV – Prof., Dr. (Russia)
KAMOLA AKILOVA – Prof., Dr. (Uzbekistan)
MEYSER KAYA – Ph.D. (Turkey)

Главный редактор: ЭРТЕГИН САЛАМЗАДЕ, доктор искусствоведения, профессор (Азербайджан)
Зам. главного редактора: ГУЛЬНАРА АБДРАСИЛОВА, доктор архитектуры, профессор (Казахстан)
Ответственный секретарь: ФАРИДА ГУЛИЕВА, доктор философии по искусствоведению (Азербайджан)

Члены редакционной коллегии:

ЗЕМФИРА САФАРОВА – член-корреспондент НАНА (Азербайджан)
РЕНА МАМЕДОВА – член-корреспондент НАНА (Азербайджан)
РЕНА АБДУЛЛАЕВА – доктор искусствоведения (Азербайджан)
СЕВИЛЬ ФАРХАДОВА – доктор искусствоведения (Азербайджан)
РАЙХА АМЕНЗАДЕ - доктор архитектуры (Азербайджан)
ВЛАДИМИР ПЕТРОВ – доктор философских наук, профессор (Россия)
КАМОЛА АКИЛОВА – доктор искусствоведения (Узбекистан)
МЕЙСЕР КАЯ – кандидат искусствоведения (Турция)

Jurnal Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi Mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmişdir.
N 3756. 07.06.2013-cü il.

Redaksiyanın ünvanı: Bakı, AZ 1143.
H.Cavid prospekti, 31
Tel.: +99412/539 35 39
E-mail:mii_inter@yahoo.com
www.mii.az

UOT 008:316.42

Севиль Фархадова
доктор искусствоведения
sevil.farhadova@gmail.com
(Азербайджан)

ТВОРЧЕСКИЙ ПУТЬ БЮЛЬБЮЛЯ КАК ПРОДУКТ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛЬНОГО МИРА

Словосочетание «мультикультуральный мир» в настоящем сообщении обозначает взаимодействие культур. В этом смысле, в отличие от сравнительно недавнего философского, идейно-политического толкования слова «мультикультурализм», оно не является чем-то новым, а старо как мир.

Любое культурное развитие подразумевает взаимодействие. Само взаимодействие – показатель высокого уровня культуры, формирующей сознание народа. Это именно то, что отличает многовековую культуру Азербайджана. Особенно ярко это качество проявило себя в XX веке, в период советизации и декларируемых ею нравственных ценностей, таких как «равенство и братство народов», «интернационализм» и пр. На фоне провоцирующих к сближению лозунгов осуществлялось культурное взаимодействие, развитие и обновление. Не случайно несколько позже в рассуждениях о достижениях культуры, в частности азербайджанской музыкальной культуры того времени, часто фигурирует слово «впервые». Причем слово «впервые» не ограничивается рамками национальной культуры, оно, по сути, имеет отношение к культуре в целом. Впервые синтез двух типов профессиональных культур – устно-профессиональной (восточная классика) и композиторской (европейская классика) дает всходы в виде новых жанров, таких как мугам-опера, мугам-симфония, мугам-кантата, романсы-газели и пр. Впервые создается не перечисляемая европейской композиторской практике национальная ладовая система. Впервые закладывается основа взаимодействия культур в области вокального исполнительства. Примечательно и то, что эти и многие другие, не имеющие аналогов, «впервые» получили реализацию именно в азербайджанской музыкальной культуре, отличающейся системностью развития, хранящей в потенциале глубокие духовные им-

пульсы, создававшие высокую как восточную традиционную, так и композиторскую европейскую культуры.

«Мультикультуральную» судьбу Азербайджана разделяли многие яркие творческие личности, одним из которых был легендарный певец, блестящий артист, педагог, ученый-фольклорист, публицист Муртуза Маммедов, вошедший в историю культуры под псевдонимом Бюль-Бюль. Место его рождения – город Шуша Карабахской губернии Азербайджана, известной как кузница мугаматистов – ханенде. Наследуемое поколениями азербайджанцев – шушинцев мастерство мугамного вокального исполнительства, ставшее основой в подготовке певцов-профессионалов в совокупности с Богом дарованным голосом, казалось бы, предопределили ему достойное место в ряду знаменитых ханенде. Однако, первоначальное музыкальное образование, получаемое Бюль-Бюлем в «моллахана», где ему прививалось знание духовных песнопений и каноническое исполнение мугамов в религиозных мистериях «Шебих», внезапно обрывается. Оказавшись в водовороте революционных событий, Бюль-Бюль переезжает в Гянджу. Работа в Гяндже приносит ему славу блистательного исполнителя мугамов и талантливого организатора различных музыкальных коллективов и представлений. В эти годы Бюль-Бюль неоднократно посещает Грузию, где он знакомится с грузинскими оперными спектаклями, а также с представлениями гастролирующей итальянской оперной труппы. Увиденное и услышанное, намного расширив мировоззрение Бюль-Бюля, определило его тягу к оперному жанру. Помимо отмеченного, специально оговорю наиболее значимый в этом отношении факт - обусловленности поиска и выбора певцом своего пути прежде всего фундаментом, который закладывался еще в детстве, когда его сознание и слух воспитывались атмосферой трагических мистерий «Шебих», где, по Ф. Ницше, сама «трагедия рождалась из музыки». Именно изначальная проникнутость духом трагедии открывала ханенде Бюль-Бюлю доступ в иной (в отличие от без конфликтного мугамного), конфликтующий мир, полный страданий, столкновений, порывов к счастью, справедливости, завоевывающихся в драматической оперной фабуле героизмом и жертвенностью. Исполнение мугамов в контексте мистерий «Шебих» наполнялось новым смыслом. Оно не являлось актом балансирования между видимым и невидимым мирами в постижении Истины, а было проявлением воли к сокраще-

нию зла. Вспомним, мугам изначально идентифицируется с гармонией целостного недифференцированного мира. Мугам же в облике трагедии нацелен на восстановление утраченной гармонии. В этом случае создание гармонии происходит в движении от противного, в столкновении с ним. В обозначенном контексте преобладает активное героическое начало. Вот, вероятно, почему и сегодня воспоминания о Бюль-Бюле связываются прежде всего с героическим образом Ровшана из эпической оперы У. Гаджибейли «Кероглу», а не лирическим образом Керема из мугамной оперы «Асли и Керем» того же композитора.

В рамках творческой биографии Бюль-Бюль, по сути, повторяет путь становления оперной культуры, с той лишь разницей, что ему удается совместить в своей исполнительской практике до тех пор несовместимое – специфичную восточную технику пения с европейской и русской школами вокала.

Несмотря на периодические контакты и взаимодействие с другими культурами, полновесное вхождение в «мультикультуральный мир» начинается с того времени, когда Бюль-Бюль, получив приглашение от У. Гаджибейли для исполнения роли Керема в опере «Асли и Керем» переезжает в Баку. С этого этапа в творческой судьбе Бюль-Бюля происходят «крутые виражи». Для исполнения роли Керема требовалось знание мугамов, владение импровизаторским мастерством и голосом диапазоном не менее в 2,5 октавы. Для Бюль-Бюля не представило трудности импровизировать под аккомпанимент прославленного тариста Курбана Примова. Его дебют в опере принес, как и ожидалось, блистательный результат. В дальнейшем происходит знакомство Бюль-Бюля с русской оперной школой. В результате он задается целью освоить совершенно отличную от школы ханенде технику вокального исполнительства, что им претворяется в жизнь в созданной с его же участием азербайджанской консерватории, где он берет уроки у профессоров Ф.Н. Поляева и Н.И. Сперанского. Вполне понятные сомнения и тревоги, выражаемые со стороны коллег в отношении «преобразования» давно сформировавшейся, по-восточному вибрирующей гортани, с целью придания ей европейского звучания, чреватое искажением богатого тембрового колорита, а то и потерей голоса – к счастью не оправдались. Бюль-Бюль успешно справляется с поставленной сверхтрудной задачей. Способность к постановке и решению сложнейших профессиональных задач это то, что

отличает Бюль-Бюля как творческую личность. «<.....> Бюль-бюль не просто замечательный певец! Прежде всего, Бюль-Бюль первооткрыватель, он единственный в Азербайджане в одиночку прокладывает никем другим нехоженый путь. Он, преодолевая трудности, мужественно шел вперед по неизведанным тропам и открыл для искусства Азербайджана новую дорогу. В азербайджанском вокальном искусстве Азербайджана Бюль-Бюль совершил революцию» [1, с. 11]. К сказанным в прошлом веке словам народного поэта Азербайджана Расула Рзы, с позиции сегодняшнего дня можно добавить следующее – достижения Бюльбюля в области вокального исполнительства закономерно продолжают список приоритетов азербайджанской культуры, связанных с гармоничным синтезом культур Востока и Запада.

Потребность во взаимообогатении испытывали и представители русской композиторской школы. В результате встречного интереса к восточной музыке завязывается, в частности, дружба Бюль-Бюля с Р.Глиером, посредством которого он знакомится с вокальным мастерством выдающегося певца Л.Собинова. По ходу заметим, что несмотря на постоянное внимание, уделяемое восточной музыке представителями других культур, в большинстве случаев оно выражалось несколько отстраненной музыкальной «зарисовкой» экзотического звукового мира. Иными словами не имело место то, что называется синтезом культур, когда включенность в восточный звуковой ландшафт становилась бы образом мышления. Этого не происходило еще и потому, что немеркнущее наследие Востока рассматривалось и рассматривается до сих пор с евроцентристской позиции и однозначно приравнивается к искусству, в то время как оно прежде всего было и остается духовной практикой передачи мысли путем «диффузного» взаимопроникновения. Возможно, поэтому синтез культур остается уделом Востока, точнее изначально мугамно мыслящего азербайджанского Востока.

Еще один «мультикультуральный вираж» в творческом росте Бюль-Бюля связан с судьбой дарованной ему поездкой в Италию, где он в течение четырех лет стажировался в итальянском городе Милане. Со слов самого Бюль-Бюля можно судить о том огромном опыте, из которого выносились представления о выразительных возможностях голоса, о технике и методах обучения исполнительскому мастерству. В эти годы он, в частности пишет: «Занятия с маэстро Грани несомненно принесли

мне огромную пользу. Он мог подробно доносить свои требования, я же эти требования серьезно и истово выполняя, уделял много времени изучению вокальной литературы, подробно знакомился с произведениями, связанными с вокальным исполнительством и певческой методологией...» [1, с. 10]. Неизгладимые впечатления оставляли неисчислимые посещения спектаклей – оперной трилогии Вагнера «Кольцо Нибелунгов» в исполнении театра «La-scala», а также музыкальных представлений, дирижируемых великим А.Тосканини. Навсегда запомнились поездки в Верону, где в течение двух летних месяцев на открытой площадке певцами с мировой известностью исполнялись немеркнущие оперные произведения – «Фауст» Ш.Гуно, «Кармен» Ж.Бизе, «Паяцы» Р.Леонкавалло, «Сельская честь» П.Масканы и др. Талант и продуктивность творческих исканий Бюль-Бюля были замечены и получили оценку в итальянской прессе. В журнале «Арте-Ностра» под названием «Бюль-Бюль из Азербайджана» сообщалось о том, что «Бюль-Бюль первый вокалист из мусульманского мира, приехавший в Италию для обучения и перешедший от специфичного восточного исполнительства к европейской певческой школе. После признания маэстро Рафаэлло Гранинио того, что Бюль-Бюль в совершенстве овладел итальянской певческой школой и итальянской методикой обучения, он для передачи накопленных знаний своему народу и для воплощения в жизнь идеи синтеза двух школ торопится на Родину. Прекрасное свидетельство этого синтеза – сам Бюль-Бюль» [1, с. 11].

Сразу после возвращения Бюль-Бюль выступает в азербайджанской консерватории с докладом. В дальнейшем его гениальный соратник У.Гаджибейли назовет доклад и другие аналогичные выступления Бюль-Бюля поворотной точкой в развитии певческой исполнительской культуры. Отныне свою главную задачу Бюль-Бюль видит в подготовке национальных кадров, равноценно владеющих как восточной, так и европейской техникой исполнения. При этом Бюль-Бюль осознает и неоднократно подчеркивает существующее кардинальное отличие в управлении голосом, характерное для восточной и европейской школ. Основную цель он видит в сохранении в процессе европейского обучения и изначально приобретенных навыков восточного исполнительства. Бюль-Бюлю принадлежит любопытная мысль о том, что синтез культур возможен и продуктивен в культурах, базирующихся на древнейшей му-

гамной и ашыгской традициях, например, таких как культура Азербайджана, Узбекистана, Таджикистана, Туркменистана.

Пройдя через русскую и итальянскую школы, Бюль-Бюль собственным примером убеждает скептиков в том, что генетическая память и изначально усвоенные навыки мугамного исполнительства не пострадают и не будут вытеснены освоением методов иных вокальных школ. Бюль-Бюль был убежден в том, что взаимодействие и синтез культур – это тот единственно возможный путь, который не просто сохранит национальную культуру, но и выведет ее на самые передовые рубежи мировой культуры. Воплощение в жизнь справедливой позиции корифея национального вокального искусства Бюль-Бюля требовало дальнейшего ее закрепления со стороны мастеров вокального искусства. Однако проблематичным было то, что близким ему творческим потенциалом, к сожалению, обладали немногие из его последователей.

Последующая деятельность Бюль-Бюля свидетельствует о том, что его творческая активность в этот период подогревалась осознанием необходимости собирания и бережного хранения ценных образцов традиционного наследия. Складывается впечатление, что после близкого знакомства с широкой панорамой вершинных произведений европейской музыкальной классики, Бюль-Бюль будто заново открывал неведомые глубины азербайджанской устно-профессиональной культуры, с большим рвением и ответственностью решал вопросы ее сохранения и развития, из чего следует, что крен в сторону европейской культуры не отдалил, а максимально приблизил его к истоку – мугамному и ашыгскому наследию.

Подытоживая изложенное, отметим: яркая творческая судьба Бюль-Бюля один из убедительных примеров, подтверждающих исключительно важную роль, которая предопределена культуре Азербайджана исторически выстраивающей мост между Востоком и Западом. Не случайно и со времени объявления суверенитета стратегия открытости для культурных взаимодействий при сохранении национальной самобытности – мультикультурализм, становится магистральной линией в воспитании молодых поколений. Он приносил и приносит свои плоды. И сегодня в музыкальном мире Азербайджана многое происходит впервые. Впервые азербайджанский мугам в исполнении Алима Гасымова покоряет мир, впервые в самых престижных концертных залах Европы звучат голоса

азербайджанских исполнителей, впервые в Амстердаме слушатели стоя рукоплещут оратории композитора мира - Ф.Ализаде «Пассионы по Насими», где сочетанием европейских и национальных инструментов и национального «голоса», которым поет солист германского оперного театра Авяз Абдулла, создается синтез полюсов Восток-Запад, завораживающий силой концептуальной выразительности – эти и многие другие продолжающиеся «впервые» - убедительное доказательство нацеленности азербайджанской музыкальной культуры на будущее, ее жизнеспособности.

Ключевые слова: ханенде, певец, синтез, основатель, культура, традиция, опера.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бюль-Бюль. Составитель Г.Гулиева. – Баку, 1983.
2. Bülbul. Seçilmiş məqalə və məruzələri. – Bakı, 1968.

Sevil Fərhadova (Azərbaycan)

Bülbulün yaradıcılıq yolu multikultural dünyanın məhsulu kimi

Bu məqalədə Azərbaycan üçün səciyyəvi olan multikultural inkişaf yolu məntiqi şəkildə əsaslandırılır. Sovet dövründə təbliğ edilən “xalqlar dostluğu və qardaşlığı”, “beynəlmilətçilik” və s. kimi dəyərlərlə əlaqədar özünü daha çox göstərən, mədəniyyətlərin yaxınlaşmasına istiqamətlənmiş təmayüllər görkəmli şəxsiyyət, vokal məktəbinin korifeyi Bülbulün yaradıcılıq taleyinin timsalında izlənilir. Burada Azərbaycan mədəniyyətində baş verən keyfiyyət dəyişikliklərinə xüsusi diqqət yetirilir, onların başvermə səbəbləri və qanunauyğunluqları izah olunur. Bülbulün tərcümeyi-halına və yaradıcılıq həyatına dair faktlar muğamın konseptual məzmunundan çıxış edilərək yeni baxışla nəzərdən keçirilir, onun vokal sənətinin inkişafında göstərdiyi xidmətlərdən bəhs edilir, həmçinin, gələcəkdə də milli özünəməxsusluğu qorumaqla dünya mədəniyyətinə inteqrasiyaya istiqamətlənmiş meyllərin üstünlük təşkil edəcəyi proqnozlaşdırılır.

Açar sözlər: xanəndə, müğənni, bani, mədəniyyət, ənənə, opera.

Sevil Farhadova (Azerbaijan)**Bulbul's creative way as a product of the multicultural world**

This paper logically substantiates the path of multicultural development typical for Azerbaijan. On the example of the creative destiny of a prominent personality, the coryphaeus Bulbul school of vocalists, the most revealing tendencies characteristic for the Soviet period of time are connected with the convergence of cultures, in connection with the values that are preached, such as «brotherhood and friendship of peoples», «internationalism», etc. Particular attention is paid to the qualitative changes that are being made in the Azerbaijani culture, their motivation and regularity are highlighted. From the point of view of the conceptual content of mugham, the facts of biography and creative life of Bulbul are considered, his contribution to the development of vocal performance is being dealt, and forecasts are made about the prevalence of future tendencies aimed at integration into the world culture while preserving national identity.

Key words: khanande (mugham singer), singer, founder, culture, tradition, opera.

UOT 78:351.854

İradə Köçərli
sənətsünəşliq üzrə elmlər doktoru
i.kocharli@gmail.com
(Azərbaycan)

BÜLBÜL – ELMİ TƏDQIQAT MUSIQİ KABİNETİNİN RƏHBƏRİ VƏ TƏŞKİLATÇISI KİMİ

Tarixi şəxsiyyətin həyatı – bir fəaliyyət sistemidir. Bu sistem çərçivəsində individ tarixi dünyanın təsirini qəbul edir, formalaşır və sonra özü tarixi dünyaya təsir edir (V. Diltey). Azərbaycan xalqının bir çox görkəmli, dahi şəxsiyyətlərinin, eləcə də, musiqiçi və bəstəkarlarının həyat və fəaliyyəti bu fikirlərin doğruluğunu təsdiq edir. Onlar yaratdıqları sənət inciləri ilə, xalq yolunda, vətən naminə fəaliyyətləri ilə Azərbaycan musiqi tarixinin taleyini, müqəddaratını həll etmiş, musiqimizi parlaq gələcəyə apararı inkişaf yoluna istiqamətləndirmişlər.

Belə şəxsiyyətlərdən biri də görkəmli müğənni Bülbül (Murtuza Məmmədov) olmuşdur. Bülbül Qarabağda doğulub boya-başa çatmış, Qarabağ mühiyyətinin təsirinə məruz qalmış, musiqi mədəniyyətini bütünlüklə mənimsəmiş, bütün istedadlı insanlar kimi, tək bir sahə ilə məhdudlaşmamış, həm xalq mahnıları, aşiq havaları, muğamları, xalq pəeziyasını və s. dərinədən qavrayaraq “içinə hopdurmuş”, “cəh-cəh” vuran səsilə Azərbaycan “bülbülü”nə çevrilmiş, bir şəxsiyyət kimi zənginləşmiş, yetişmiş və son nəticədə, əldə etdiyi bilik və bacarığını xalqına ötürmüş, torpağına ərməğan etmişdir,

Bülbül milli xarakterin bütün tipik xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən bir şəxsiyyətdir. Bülbül “milli ruhu” özündə daşıyan, milləti təmsil edən ən parlaq simalardan biridir. Həyat yoldaşı Adilə xanım onun həyat və fəaliyyətini “Qəhrəmanlıq” adlandırmışdır. Bu doğrudan da belədir. Onun fədakar fəaliyyəti, həqiqətən, xalq və millət yolunda böyük bir qəhrəmanlıq idi. Alovlu bir mübarizin vətən naminə böyük qəhrəmanlığı. Bu baxımdan, Bülbülü ən böyük vətənpərvər Azərbaycanlı kimi dəyərləndirmək mümkündür.

Bülbülü, xalqımız, ilk növbədə, qeyri-adi, geniş diapazonlu, gözəl səsə malik müğənni, el havalarının, muğamların, bəstəkar əsərlərinin gözəl ifaçısı, Koroglu obrazının parlaq təfsirçisi və s. kimi tanıyır. Bu, onun fəaliyyətinin əsas sahəsidir, lakin hamısı deyil. Müğənninin yaradıcılıq və fəaliyyət sahəsi

olduqca genişdir. Onun elmi, pedaqoji, ictimai, təşkilati, folklorçu və s. kimi fəaliyyəti də musiqi ictimaiyyətinə məlumdur. Lakin bu sahədə gördüyü işlərin miqyası o dərəcədə böyükdür ki, bunu ayrıca olaraq tədqiq və təbliğ etmək, xalqa çatdırmaq, bu günümüz üçün olduqca vacibdir.

İndi xalqımız zəngin, təkrarolunmaz musiqi irsimiz – heyrətamiz xalq mahnılarımız, oynaq rəqslərimiz, müdrik muğamlarımız, qədim və zəngin aşiq yaradıcılığımızla haqlı olaraq fəxr edir. Nəzərə alaq ki, bu sərvət Bülbülün və onun yaratdığı ETMK-nin fəaliyyəti sayəsində toplanmış, qorunmuş və bu günümüzdə gəlib çatmışdır. Əgər bu tarixi şəxsiyyətin uzaqgörən, fədakar fəaliyyəti olmasaydı, biz bu sərvəti bəlkə də, itirə bilərdik və ya itirmək təhlükəsi ilə üz-üzə dura bilərdik. Qeyd edək ki, əksər xalqlarda olduğu kimi, xalqımıza məxsus bir çox bədii sənət nümunələri yox olaraq tarixə qovuşmuşdur. Ancaq nə yaxşı ki, Azərbaycan xalqı kimi güclü, özünü millət yolunda fəda edə biləcək böyük şəxsiyyətləri olan xalqlar vardır və onlar yaşamaq, inkişaf etmək, yaratmaq gücünə, qüdrətinə də malikdir.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan musiqi folklorunun toplanması və nota salınması işi 30-cu illərdən başlayaraq sistemli şəkildə aparılmağa başlamışdır. Konservatoriya nəzdində Elmi Tədqiqat Musiqi Kabinəsinin yaradılması bu işin sürəti və səmərəliliyini artırmışdır. Kabinə Bülbülün təşəbbüsü ilə 1931-ci ildə yaradılmış və təqribən 14 il fəaliyyət göstərmişdir. Xalq musiqisini dərinədən bilən, el mahnıları, aşiq havaları, muğamlar və s. gözəl ifaçısı olan Bülbül bu mədəni irsin böyük sərvət olduğunu, onları toplamaq və qorumağın nə dərəcədə vacib bir iş olduğunu dərk edərək, böyük entuziazm, məsuliyyət və sevgi hissilə, hədsiz maraq və həvəslə kabinənin işinə rəhbərlik etmişdir. Qarşısına böyük məqsədlər qoymuş, və bu məqsədlərin həyata keçməsi üçün bütün varlığını qoymuşdur. Toplama, nota salma, nəşr işi, musiqi-ədəbi irsin qorunması, alətlər üçün dərsliklərin yazılması (tar, kamancha, saz, balaman və s.), elmi-nəzəri tədqiqatların aparılması və bu kimi bir çox məsələlər ETMK tərəfindən ortaya çıxarılmış və mümkün olduğu qədər həyata keçirilmişdir.

Bülbülün yazdığı məqalələrə və digər yazılı mənbələrə söykənərək demək mümkündür ki, ekspedisiyalar əsasən 1932-1939-cu illər ərzində keçirilmişdir. “Bir ekspedisiyanın tarixi” məqaləsinə əsasən məlum olur ki, ilk ekspedisiya 1932-ci ildə təşkil olunmuşdur [2, s. 96]. Bülbül və A.Zeynallı xalq mahnılarını toplamaq üçün Qarabağda ekspedisiyada olmuş, X.Şuşinskiyin, digər xalq nəğməkarlarının ifasından bir sıra “mahnı və el havalarını” fonovalikə

yazmış, zəngin materialla Bakıya qayıtmışlar. Bulbul yazır ki, mahnı və musiqi folklorunun toplanılması işi xüsusilə 1937-ci ildə geniş aparılmışdır. Beləki, 1937-ci ilin yayında ETMK üzvləri Şəki şəhərində aşçıların və çalğıcıların toplantısını keçirmiş və bir sıra istedadlı, fitri musiqiçiləri aşkara çıxarmışlar. Ekspedisiyada tələbə-bəstəkarlardan Q.Qarayev, C.Hacıyev, İsmayılov (ETMK üzvləri), M.Baxçisaraysev (katib) iştirak etmişlər [1]. III ekspedisiya 1938-ci ildə Qubaya, Gəncəyə (C.Hacıyev, İsmayılov, Z.Bağirov), IV ekspedisiya isə 1939-cü ildə Qazax, Dilican, Basarkeçər, Borçalıya təşkil olunmuşdur. Həmin ekspedisiyanın tərkibində də C.Hacıyev, M.M.İsmayılov, Z.Bağirov iştirak etmişlər. Qeyd edək ki, ədəbiyyatda yalnız bu dörd ekspedisiya haqqında qısa məlumat vardır [5, s.62].

Musiqi materialının mühüm bir hissəsi isə Bakı şəhərində - Cabbar Qaryağdı oğlu, A.bəy Əliverdibəyov, C.Bağdadbəyov, Əli Zühal, Aşıq Mirzə, Aşıq Əsəd və d. ifası nəticəsində toplanmışdır. Bulbul yazır ki, “Cabbar 200-ə yaxın təsnifi, aşıq mahnısını 1933-cü ildə ADK-nın ETMK-ə bağışlamışdır [2, s. 14].

Qeyd edək ki, AMEA Mİİ-nin Arxivində 1935 və 1936-cı ilə aid not yazıları vardır ki, onların hansı mənbədən götürüldüyü yazıda qeyd olunmamışdır. Ola bilsin ki, ETMK 1932-1937 illər arası da ekspedisiyalar təşkil etmişdir və musiqi materialı toplamışdır. Məsələn: F.Xalıqzadənin yazdığına görə, 1934-cü ildə Niyazi II ekspedisiyanın tərkibində Lənkəranda olmuşdur [4]. Bulbul isə “Azərbaycan aşçılarının yaradıcılığı” məqaləsində 1932-37-ci illərdə fonograf vasitəsilə 500-ə yaxın mahnı, Tovuz, Gəncə, Şəmkirdə 30 çap vərəqi həcmində aşıq ədəbiyyatı materialı toplanıb yazıldığını söyləmişdir [2, s. 20]. “Musiqi sənətinin inkişaf yolları” məqaləsində (1938) artıq “150 çap vərəqindən artıq şifahi folklor materialı – qədim əfsanələr, dastanlar” toplanmışdır [2, s. 45] Həmin məqalələrdən məlum olur ki, 1938-ci ildə Bülbülün özünün rəhbərliyi ilə də Gəncə, Xanlar və Quba rayonlarına ekspedisiya təşkil edilmişdir. Digər ehtimal isə ondan ibarətdir ki, musiqi materialları Bakı şəhərində yaşayan müəyyən informatorların köməyi və ifası ilə yazıya alınmışdır. Bu baxımdan, demək mümkündür ki, ETMK-nın bütün fəaliyyəti hələ də tam olaraq öyrənilməmişdir.

Məlum olduğu kimi, ETMK-nın materialları, 1945-ci ildə AMEA yaradılarkən İncəsənət Tarixi İnstitutunun Musiqi sektoruna verilmişdir. Ü.Hacıbəyli İnstitutun direktoru olmuş və Bülbüllə birlikdə sektorun qurulması, materialların saxlanması, qorunmasını təşkil etmiş, elmi araşdırmalar aparılması işinə rəhbərlik etmişlər. Onu da yada salaq ki, bəstəkarın ölümündən

sonra, bir müddət – 1949-cu ildə - İnstitutun musiqi bölməsinə Q.Qarayev rəhbərlik etmişdir və toplanılan materialların qorunması, işlənilməsinə və s. nəzarət etmişdir.

Bülbül 1938-ci ildə yazdığı “Azərbaycan aşıqlarının yaradıcılığı” məqalədə yazır: 1932-1937-ci illərdə Kabinet bəstəkarlar tərəfindən və fonograf vasitəsilə yazılmış 500 yaxın mahnı toplamışdır. Mahnı və musiqi folklorunun toplanması sahəsində xüsusilə 1937-ci ildə geniş iş aparılmışdır. Bəstəkar S.Rüstəmov çoxlu azərbaycan melodiyası yazmış, və rənglərin yazılışı işinə başlamışdır (o cəmi 100 rəng yazmalıdır. Bəstəkarlar Niyazi, Q.Qarayev, C.Hacıyev və M.S.İsmayılov 150-dən artıq xalq melodiyasını nota salmışlar). Tovuz, Gəncə, Şəmkirdə 30 çap vərəqi həcmində aşıq ədəbiyyatı toplayıb yazmışlar” [2, s. 21]. “Musiqi sənətinin inkişaf yolları” [2, s. 44] məqaləsində isə artıq 800-dən artıq xalq melodiyasının toplanması, Qarayev, C.Hacıyev, N.S.İsmayılovu və S.Rüstəmovun toplayaraq yazdıqları 400 xalq rəqsindən və onların çapa hazır olduğu qeyd olunmuşdur. Burada artıq 150 çap vərəqi şifahi folklor materialı – qədim əfsanələr, dastanlar toplandığı bildirilir, “Azərbaycan aşıqları” əsərinin çapa hazır olması barədə məlumatlar verilir. Məqalədə Bülbül yazır ki, “Koroğlu” və “Aşıq Qərib” dastanlarının nəşr olunması nəzərdə tutulmuşdur.

Haşiyə çıxaraq, qeyd edək ki, “Aşıq Qərib” dastanı Mİİ “Azərbaycan xalq musiqi tarixi və nəzəriyyəsi” şöbəsi tərəfindən tərtib olunmuş, 10 cildlik nəzərdə tutulan “Azərbaycan xalq musiqisinin Antologiyası” nəşrinin VIII cildinə daxil edilmək üçün çapa hazırlanmışdır. Təəssüf ki, Bülbülün məqaləsindən 80 il ötməsinə baxmayaraq, bu əsərlər hələ də çap olunmamış qalmaqdadır. Baxmayaraq ki, bu haqda Mİİ Elmi Şurasının qərarı və ən əsası, AMEA-nın Prezidentinin qərarı vardır (17.02.2016, qərar 4/8).

AMEA Mİİ – nun Arxivində 1935-ci il tarixli iclasın bir protokol vardır. İclasda ETMK-nin rəhbəri, professor Bülbül məruzə ilə çıxış etmişdir. Məruzədə Elmi Tədqiqat Musiqi Kabinəsinin fəaliyyəti – görülən işlər, qarşıya çıxan çətinliklər, gələcək vəzifələr və s. qeyd olunmuşdur. Burada işlərin düzgün təşkil olunması, daha sürətlə və səmərəli aparılması üçün mühüm vəzifələrin qarşıya qoyulmasını müşahidə etmək mümkündür. Həmin məruzəni ümumiləşdirərək aşağıdakı nəticələri çıxarmaq mümkündür:

1. Elmi tədqiqat kabinəsi iki hissədən ibarət olmalıdır:

a) toplama şöbəsi (xalq musiqi nümunələrinin – el havaları, rəqsləri, aşıq yaradıcılığı nümunələri, muğamların, təsnif və rənglərin və s. toplanılması, yazıya alınması);

b) elmi-tədqiqat şöbəsi (toplanılan materialların elmi cəhətdən öyrənilməsi); (Qeyd edək ki, Elmi-tədqiqat və ya Təhlil şöbəsinə Ü.Hacıbəyli rəhbərlik etmişdir. Toplanılan materialın sənədləşdirilməsi işini isə X.Qayıbova aparmışdır. Protokollara əsasən məlum olur ki, Ü.Hacıbəyli ETMK-nin üzvü olmuş, kabinənin iclaslarında, bir çox məsləhətlərin həllində yaxından iştirak etmişdir. Bax [1]).

2. Toplanılan musiqi nümunələrinin nota köçürülməsi;
3. Nota köçürülən havaların nəşr olunması, not nəşriyyatının yaradılması;
4. Klassik xanəndə, sazında və aşıqlar haqqında bütün məlumatları toplamaq;
5. Klassik xanəndə və aşıqların səsi yazıldığı valları toplamaq (1905-1920);
6. Məşhur ifaçılara məxsus çalğı alətlərini almaq: Sadıxcan, A.Zeynalli və b.-nin;
7. Fotoşəkillər yığmaq;
8. Kitabxana təşkil etmək;
9. Fonoarxiv yaratmaq;
10. Fonoarxivi elmi müəssisələrlə birləşdirmək;
11. Azərbaycan musiqi tarixini yazmaq;
12. Milli alətləri öyrənmək, dərsliklər yazmaq;
13. Muğamların, aşıq musiqisinin simfonikləşməsi məsələsi;
14. Not yazılarının qeydiyyat məsələsi (anketin tərtib olunması) və s.

Materialların sənədləşməsi onu göstərir ki, Kabinetin işləri peşəkar səviyyədə aparılmışdır. Göründüyü kimi, irəli sürülən məsələlər o dövr üçün olduqca çətin, cürətli, təxirə salınmayacaq dərəcədə vacib, eyni zamanda, professional şəkildə ortaya atılmış mühüm elmi-təcrübəvi məsələlədir. Demək mümkündür ki, qarşıya qoyulmuş məqsəd və vəzifələr artıq bu gün müəyyən qədər həyata keçirilmiş və bir sıra məsələlər həllini tapmışdır. Əlbəttə, qarşıya qoyulan bütün məsələləri – xüsusilə, not yazılarının çap olunması və digər məsələləri, bir çox səbəblər üzündən, və görünür ki, daha çox maliyyə çatışmamazlığı üzündən yerinə yetirmək mümkün olmamışdır.

Bir məsələni də nəzərinizə çatdırmaq istərdik. Məlum olduğu kimi, keçən il Respublikamızda Multikulturalizm ili elan olunmuşdu. Son dövrlər “Multikulturalizm – Azərbaycan xalqının həyat tərzidir” ifadəsini tez-tez işlədirik. Bu çox doğru, həqiqəti ifadə edən bir fikirdir. Azərbaycan xalqı daim toleyrantlığı ilə, multikultural ənənələri ilə tanınmışdır. ETMK-nin bəzi sənədləri də deyilənləri sübut edir. Aşağıda təqdim edilən sənəddən görünür ki, ETMK öz fəaliyyəti dövründə bütün azsaylı xalqların mədəniyyətinə hörmətlə yanaşmış və onların toplanıb qorunması işinə böyük önəm vermişdir. Həmin sənədin mətnini sizə təqdim edirik:

1938-ci – 24 iyun-24 iyul tarixində ekspedisiya - Quba: Bülbül, M.S.İsmayılov, Z.Bağirov, Həbibə - katib

Az. SSR Elmi Tədqiqat Musiqi Kabinetinin ekspedisiyasının

İş planı:

1. Tat xalq yaradıcılığının öyrənilməsi;
2. Kumık xalq yaradıcılığının öyrənilməsi;
3. “Koroğlu” nun başqa dillərdə olub-olmamasının araşdırılması;
4. Aşıq yaradıcılığının öyrənilməsi (başlıca olaraq sovet tematikası);
5. Xalqın məişəti ilə bağlı olan instrumental melodiyaların yazılması;
 - a) Toy rəqs havaları;
 - b) At yürüşlərindəki melodiyalar;
 - c) Səhər melodiyaları;
 - d) Döyüş melodiyaları;
 - e) Ayrı-ayrı xalqların dillərindəki mahnıların akkompamenti.

Bülbül – 21 iyun 1938

İş planının 1, 2, 3 və 5-ci bəndinin e) punktu deyilənlərə tutarlı bir sübutdur. Bu sənəddə qarşıya qoyulan bəndlərin bir çoxu artıq öz həllini tapmışdır. Məsələn: Tat xalq yaradıcılığı haqqında böyük material toplanmış, redaktə edilmiş, rəy verilmiş, çapa hazırlanmışdır. Həmin materiallar illər sonra – 2011-ci ildə işıq üzü görün “Azərbaycan qeyri-maddi mədəniyyət abidələri və Ərtoğrul Cavid” adlı çoxcildlik nəşrə [1, I cild] daxil edilmişdir. Ümumiyyətlə, AMEA Mİİ Arxiv sənədləri arasında Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların dilində yazılmış musiqi nümunələri də saxlanılır. Onu da qeyd etmək ki, onların əsas hissəsi Azərbaycan xalq mahnılarıdır ki, başqa xalqların müğənniləri tərəfindən ifa olunmuş və nota salınmışdır.

Bülbül istedadlı bəstəkar və musiqişünasları ETMK-nin işinə cəlb etmişdi. Onlar təkcə ekspedisiyalarda deyil, musiqi nümunələrinin toplanması, nota yazılması işi ilə deyil, eyni zamanda, kabinetin keçirdiyi iclaslarda, bir çox məsələlərin müzakirələrində də fəal iştirak etmişlər.

Ekspedisiya iştirakçıları – bəstəkarlar və musiqişünaslardan ibarət gənclər qrupunun üzvləri o zaman çox gənc idilər. Onların cəmi 19-25 yaşı var idi. Lakin, təcrübəsizliyə, yaşın az olmasına baxmayaraq, onları bu işə yönəldən bir qüvvə, yüksək amal mövcud idi: doğma musiqiyə, sənətə məhəbbət. Zəngin musiqi irsimizin toplanılması və qorunması işinin nə dərəcədə böyük önəm daşdığına bütün məsuliyyəti ilə dərk edilməsi – gəncləri birləşdirən başlıca amal idi. Fikrimizcə, məhz bu ekspedisiyalarda iştirak onların dahi

simasının açılmasını, yaradıcı “Mən”nini şərtləndirən əsas amillərdən biridir. Və məhz həmin gənc musiqiçilər – Q.Qarayev, C.Hacıyev, M.S.İsmayılov, Z.Bağirov, T.Quliyev, Niyazi, S.Rüstəmov, F.Əmirov və başqaları sonralar, həm böyük bəstəkar və musiqişünas, həm böyük ictimai xadim, həm də böyük şəxsiyyət kimi yetişmiş, Azərbaycan musiqisində aparıcı qüvvə olaraq fəaliyyət göstərmişlər. Həm qədim musiqi irsimizin qoruyucusu, həm də həmin xəzinə üzərində qurulan, əldə etdiyimiz yeni musiqi sərəvətinin yaradıcısı olmuşlar. Bəzən düşünürsən ki, belə şəxsiyyətləri yetişdirən nədir, hansı səbəblərdir? Əlbəttə ki, istedad, Vətənə sevgi, sənətə sevgi, zaman, dövr, mühit. Məhz bu sevgi, vətənpərvərlik hissi bütün gəncləri, məsləkdaş olaraq, fədakarlığa, durmadan yaratmağa, yenilməz ruh yüksəkliyi ilə çalışmağa istiqamətləndirirdi. Bu baxımdan, dahi şəxsiyyətlərin – Ü.Hacıbəylinin eləcə də, Bülbülün, C.Qaryağdı oğlunun və digərlərinin həyat və fəaliyyəti hər bir istedadlı gənclər üçün bir örnək, bir nümunə idi.

Q.Qarayev yazırdı: «Maestro Bülbülə Azərbaycan bəstəkarları borcludurlar. O, yaradıcılığımızın ehtiraslı təbliğatçısı, onun uğuru və tanınması uğrunda mübariz idi. Onun tələbkarlığı, işimizə yüksək qiymət verməsi, ən xırda nöqsanları dərhal duyması və bunlara qarşı barışmazlığı yaradıcılıq işində bizim üçün meyar idi. ETMK-də professor Bülbül məni xalq musiqisi üzərində işləməyə cəlb etdi. Mən aşıq yaradıcılığında nümünələri, xalq mahnı və rəqsləri yazır, xalq mahnılarını yenidən işləyirdim. Beləliklə, mən xalq musiqisi ilə yaxından təmasda olduqca xalq yaradıcılığının zənginliyindən heyrətə gəldim... Bülbülün bütün həyatı – sənətə ilhamla, ehtirasla xidmət etmək nümunəsidir» [5, s. 248]. C.Hacıyev isə belə söyləmişdi: «Əgər Bülbül olmasaydı, çətin ki, biz xalq yaradıcılığını belə mükəmməl, belə dərinədən öyrənə bilərdik. Folkloru bütün incəliklərinədək bilən musiqişünas, musiqi folklorunun öyrənilməsi məsələlərinə dair məqalələri və çıxışlarının böyük elmi əhəmiyyəti olan Bülbül bizə - həyata yenidən qədəm qoymuş gənc musiqiçilərə xalq musiqisinə xüsusi məhəbbət oyadır, onun yaradıcı şəkildə dərk olunmasını aşılayırdı, onun sayəsində biz musiqi folklorunu xüsusi bir qüvvətlə, həssaslıqla duyuruq» [5, s. 252].

“O (Bülbül – İ.K.), iki qlobal məqsəd güdüdü: birinci, xalq musiqi incələrinin yazılması və qorunması, və ikinci, bu yazılar vasitəsilə, doğma musiqinin saf bulağı ilə gənc musiqiçilərin ünsiyyətinin yaradılması, hansı ki, sonralar onların iri əsərlərində üzə çıxırdı... Bülbül – Azərbaycan musiqisinin mərhələvi hadisələrinin başlanğıcıdır... Bülbül – onun musiqili xalqının gələcək haqqında yaddaşdır.” [6, s. 50] – bu fikirləri isə T.Quliyev söyləmişdir.

Onu da qeyd edək ki, ETMK xətti ilə toplanmış bir sıra materiallar bir sıra alimlər, musiqişünaslar və musiqiçilər tərəfindən öyrənilmiş, tədqiq edilmiş, onlar əsasında çoxlu sayda elmi əsərlər yaranmışdır. Son dövrlər arxiv materialları yenidən üzə çıxarılır, onlar üzərində işlənir, bu günün tələbləri mövqeyindən saf-çürük edilir, transliterasiya olunaraq yenidən dərc olunur. Belə nəşrlərdən biri də AMEA və Hüseyn Cavid Muzeyinin birlikdə tərtib etdikləri “Azərbaycan qeyri-maddi mədəniyyət abidələri və Ərtoğrul Cavid” (Bakı: Çarşıoğlu, 2011-2015) adlanır. Bu – on üç cilddən ibarət nəşrdir. Nəşrin müəllifi və tərtibçisi Gülbəniz Babaxanlıdır. Buraya, əsasən, Ərtoğrul Cavidin adı ilə bağlı olan sənədlər, rəylər, not yazıları, dastan və nağıllar, Cabbar Qarayağdı oğlunun ifasından yazıya alınan mahnı və təsniflərin poetik mətnləri və bir çox digər qiymətli materiallar daxildir.

Hal-hazırda görüləcək işlər yenə də çoxdur. Azərbaycan xalq musiqi yaradıcılığını bütöv bir tam halında təqdim etmək, dəyərləndirmək üçün indi də yeni ekspedisiyaların təşkil olunması çox vacibdir. Bu iş təkcə respublikamızda deyil, Azərbaycanlıların yaşadığı qonşu ölkələrdə də aparılmalı, zəngin musiqi irsimiz – xalq mahnı və rəqsləri, aşıq və muğam sənəti nümunələri toplanılmalı və tədqiq edilməlidir.

Artıq toplanılmış və nəşr olunmuş Azərbaycan musiqi folklor nümunələrinin pasportlaşması məsələsi də bu gün qarşımızda duran mühüm vəzifələrdən biridir. Artıq yuxarıda verildiyi kimi, ETMK-nin tərtib etdiyi mükkəmməl nümunə də vardır. Həmin anket əsasında musiqi nümunələrinin sənədləşdirilməsi, elektron versiyalarının hazırlanması çox vacibdir və demək olar ki, günümüzün tələbidir. Belə bir pasportlaşma Azərbaycan musiqisini hər cür təcavüzdən qorumağa yardım edəcəkdir. Mİİ-nin “Azərbaycan xalq musiqi tarixi və nəzəriyyəsi” şöbəsi hal-hazırda bu məsələlərin həlli ilə məşğuldur və Azərbaycan “Bülbül”ünün yaratdığı Elmi Tədqiqat Musiqi Kabinetinin böyük məram və amallarını davam etdirmək üçün var gücü ilə çalışır.

Nəticə

Bülbül ETMK-nin yaradılmasının təşəbbüskarı, yaradıcısı və rəhbəri olmuşdur. ETMKmusiqi-elmi və musiqi-yaradıcı qüvvələri bir yerə cəmləyən mərkəz olaraq nəzərdə tutulmuş və qarşısına böyük məqsədlər qoymuşdur: xalq musiqisinin səs yazılarının toplanması, nota köçürülməsi, qorunması, tədqiq edilməsi, topluların tərtib edilməsi və nəşri, musiqi tarixi və nəzəriyyəsi haqqında elmi əsərlərin yazılması, toplanılan nümunələr əsasında müxtəlif

janrdə əsərlərin yazılması və s. Bu sahələrdə ETMK böyük işlər görmüş və qarşıya qoyulan bir çox məsələlər yerinə yetilmişdir. Azərbaycanda etnomusiqişünaslıq elmi ETMK-nın topladığı zəngin material üzərində yaranmış, çoxlu sayda bəstəkarlar əsərləri meydana gəlmişdir. ETMK-nın fəaliyyəti tam öyrənilməmişdir, bu baxımdan, arxiv və muzeylərdə tədqiqat işləri davam etdirilməlidir. Əminik ki, ETMK-nın üzə çıxarılmayan sənədləri, musiqi nümunələri və s. vardır ki, onların demək olar ki, bir əsr boyu gecikən nəşri, tədqiqi Azərbaycan musiqi mədəniyyətinə hələ uzun müddət xidmət edəcəkdir.

Açar sözlər: Bülbül, ETMK, not yazısı, fonovalik, ekspedisiya.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan qeyri-maddi mədəniyyət abidələri və Ərtoğrul Cavid. Ərtoğrul Cavidin nota köçürdüyü xalq mahnıları (Layihənin müəllifi və tərtibçi G.Babaxanlı). – Bakı, 2015.
2. Bülbül. Seçilmiş əsərləri. – Bakı, 1965.
3. Xalıqzadə F. Qloballaşma dövründə Azərbaycan folklorunun qorunması problemləri. Musiqi dünyası. 3-4/17, 2003.
4. İsmayılov M, Karaqiçeva L. Azərbaycan xalq musiqisi. Azərbaycan musiqisi. – Bakı, 1961. s.62.
5. Məmmədova A. Bizim Bülbül dünyanın bülbülü. – Bakı, 2011.
6. Maestro Bülbül. Məruzələr. Çıxışlar. Məktublar. (1931-1961 illər), rus dilində. – Bakı, 2007, s.50-51.

Ирада Кочарли (Азербайджан)

Бюлбюль – как организатор и руководитель

Научно-исследовательского кабинета музыки

В статье рассматривается деятельность Бюлбюля в рамках НИК Муз-а. Бюлбюль был инициатором, организатором и руководителем НИК Муз-а. За 14 лет существования было собрано множество образцов народной музыки, произведены нотные записи, составлены и выпущены сборники. Были проведены научно-исследовательские работы по азербайджанской народной песенно-танцевальной музыке, ашыгскому творчеству, мугамному искусству, были созданы учебники и т.п.

По этим материалам начала свое развитие азербайджанская музыкальная фолклористика. На основе народных музыкальных образцов было написано множество композиторских произведений – песни, камерно-симфонические и симфонические мугамы “Шур”, “Курт-овшары” и т.д. Деятельность НИК Муз-а не изучена полностью и, с этой точки зрения, в архивах, музеях работа должна быть продолжена. В статье подчеркивается, что существуют документы, музыкальные записи и т. д. собранные НИК Муз-ом. Исследование, издание которых повлекут за собой новые достижения в музыкальной культуре Азербайджана.

Ключевые слова: Бюльбюль, НИК Муз, нотная запись, фоновалик, экспедиция.

Irada Kocharli (Azerbaijan)

Bulbul like a head and organizer of Scientific Research Music Office

The paper deals with Bulbul's activity in the framework of Scientific Research Music Office (SRMO). Bulbul's activity as an initiator, organizer and a head of SRMO is mentioned. A number of specimens of national folk music gathered, recorded on note, collections designed and edited within 14 years. Scientific research works conducted on the creativity of folk song and dance, ashug art and mugham art, as well as prepared text books and etc. Azerbaijan music folk studies developed on the basis of those materials. A lot of works by composers like songs, camera and symphonic plays (“Shur”, “Kurd-ovshari” symphonic mughams and etc.) appeared on the basis of folk music specimens. Regarding not completely studied of the activity of SRMO researches should be prolonged in archives and museums. The existing of undetected documents, musical specimens of SRMO and etc are mentioned issue, research and study would be given many grand gifts to Azerbaijani music culture for a long time.

Key words: Bulbul, SRMO, musical notation, fonawalk, expedition.

UOT 008:316.42

Vidadi Qafarov
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
vidadi-qafarov@rambler.ru
(Azərbaycan)

AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNDƏ BÜLBÜL FENOMENİ

Azərbaycan professional vokal sənətinin banisi, SSRİ xalq artisti, Dövlət mükafatı laureatı, professor Bülbül (Murtuza Rza oğlu Məmmədov) XX əsrin milli mədəniyyətimizə bəxş etdiyi ən görkəmli simalardan biridir. O, öz zəngin yaradıcılığı ilə Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin inkişafında müstəsna rol oynamışdır.

Bülbülün adı səslənəndə gözlərimizin qarşısında ilk növbədə böyük opera müğənnisi canlansa da, məlum olduğu kimi, onun yaradıcılığı yalnız bununla məhdudlaşmamışdır. Bülbül eyni zamanda, muğamı dərindən bilən mahir təsnif ifaçısı, musiqi folkloru tədqiqatçısı, təşkilatçı, pedaqoq və fəal ictimai xadim kimi də böyük xidmətlər göstərmişdir. Bu mənada, Bülbül fenomenini müəyyən etmək üçün onun həyat və yaradıcılığına geniş spektrdən yanaşmaq, kompleks halında baxmaq gərəkdir.

Bülbül fenomenini şərtləndirən ilk və ən böyük amil sozsüz ki, onun bənzərsiz vokal yaradıcılığıdır. SSRİ xalq artisti, professor Mehdi Məmmədov görkəmli müğənniyə həsr etdiyi məqalədə çox düzgün qeyd edirdi ki, “Bülbülün vokalist və aktyor yaradıcılığı dərindən dərinə xəlqilik mayası ilə aşılanmıdır. Bülbül saf təbiətin, gözəl Azərbaycan elinin yetirməsidir. Böyük sənətkarın yaradıcılığındakı xəlqiliyin mənşəyini xanəndələr vətəni Qarabağın səfalı təbiətində, ...Turşsuyun və İsa bulağının şırıltısında, Cıdır düzündən ucalan şikəstə sədalarında, çoban bayatılarında, qəlbi oxşayan aşıq havalarında, elin kədərini və sevincini ifadə edən mahnılarında, nəhayət, xalqın dühası ilə yaranmış muğamat xəzinəsində axtarmaq və tapmaq mümkündür” [2, s. 208]. Bütün bunlar fitrətən istedadlı doğulmuş Bülbülə təbiətin, doğma yurdun bəxş etdiyi keyfiyyətlər idi. Onun ən böyük keyfiyyəti isə zəhməti sevməsi, çətinlikdən çəkinməməsi, daim axtarışda olması və öz üzərində işləməsi idi. Elə bunun nəticəsində o, “Azərbaycan klassik və xalq musiqisinin lad əsaslarına, onun ən yaxşı ifaçılarının ənənələrinə yaxından bələd idi.

Müğənninin bu sahədə gündəlik təcrübədə zənginləşən dərin biliyi, habelə İtaliyada təhsil aldığı illərdə öz vokal ustalığını təkmilləşdirməsi, onun öz şəxsi üslubunun yaranmasına kömək etmişdir; həmin üslub milli oxuma üsulunun rus və italyan vokal məktəbinin mütərəqqi ənənələri ilə birləşməsi nəticəsində meydana gəlmişdir. Məhz bu, Bülbülə Azərbaycan professional vokal məktəbinin pioneri kimi şöhrət qazandırmışdır” [1, s. 3].

Burada bir məsələnin üzərində xüsusi dayanmaq istərdik. Belə ki, bir çox mənbələr Bülbülün peşəkar səhnədə ilk dəfə 1916-cı çıxış etdiyini yazırlar. Lakin böyük müğənninin peşəkar səhnə fəaliyyətini əslində 1911-ci ildən, bəlkə də hətta 1909-cu ildən hesablamaq daha düzgün olar. Çünki akademik Rafael Hüseynovun “Onlar da uşaq olmuşlar...” silsilə yazısında Bülbülə həsr olunan hissədə qeyd etdiyi kimi, artıq 1909-cu ildə o dövrdə “Qarga” ləqəbli məşhur qarmonçalanla Gəncəyə gələn 12 yaşlı Murtuz burada onunla birgə ““Şamaxı” mehmanxanasında oxuyur. Yavaş-yavaş səsinin sorağı bütün Yelizavetpol quberniyasına yayılır. Atası da köçüb gəlir Gəncəyə” [3, s. 379]. Gəncədə mehmanxana səhnəsində və müxtəlif məhəllələrdə, meydanlarda, bir dəfə isə Məşədi Cəmil Əmirovun “Seyfül-mülk” musiqili dramında iki rolda - Vəzirin oğlu və qadın pollarında çıxış edən Bülbül 1911-ci ildə artıq Tiflisdəki “Tiflisskoe sobranie” teatrında [3, s. 378-379] solo ifaları ilə səhnəyə çıxır. 1916-cı il isə Bülbülün opera fəaliyyətinin başladığı tarixdir. Bunu müğənninin özü də “Artistin yolu” məqaləsində təsdiqləyərək yazır: “Mən opera səhnəsində ilk dəfə 1916-cı ildə çıxış etmişəm... Əsil opera səhnəsində çıxış etmək imkanına yalnız ... Dövlət Musiqili Teatrı təşkil olunduqdan sonra malik oldum. 1921-ci ildə mənə “Əsli və Kərəm” operasında Kərəm rolunu ifa etməyi təklif etdilər“ [1, s. 21-22].

Göründüyü kimi, Bülbülü sənət zirvəsinə aparan yol heç də rahat olmamış, o, hələ uşaq yaşlarından müxtəlif mərhələlərdən, sınaqlardan keçmişdir. Maraqlıdır ki, Bülbül hələ gənc yaşlarından bir xanəndə kimi xalq arasında çox məşhur olsa da opera səhnəsində ilk addımları uğurlu alınmamışdır. Lakin bu, gələcəyin böyük sənətkarını ruhdan salmamış, əksinə o, bundan nəticə çıxarmışdır. Müğənni özü bu barədə belə yazır: “o zaman başa düşdüm ki, mənə ən başlıca şey – səhnə məktəbi, vokal təhsili lazımdır. Hökmən oxumağı qərara aldım” [1, s. 22]. Beləliklə, əvvəl Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında təhsil alan Bülbül, daha sonra İtaliyada, Milan Konservatoriyasında oxuyaraq öz sənətkarlığını və təhsilini daha da mükəmməlləşdirir.

Bülbülü fərqləndirən, Bülbül fenomenini şərtləndirən amillərdən biri də məhz onun belə prinsipiallağı, yüksək məsuliyyət hissində malik olması, təhsilə, biliyə yüksək qiymət verməsi, özünə tələbkar olması və daim üzərində işləməsidir. Onun bu keyfiyyətlərini təsdiqləyən çox maraqlı bir hadisəni xatırlamaq yerinə düşər. Asəf Zeynallı ilə tanış olmasının tarixçəsini danışan görkəmli müğənninin xatirəsindən bəlli olur ki, o, konservatoryada təhsil alarkən harmoniya fənnindən imtahan verə bilmirmiş. Bülbül özü həmin hadisəni belə xatırlayır: “Hədsiz dərəcədə qayğıkeş və tələbkar müəllimimiz Ü.Hacıbəyovdan bu fənn üzrə qiymət ala bilmirdim. Hətta bir dəfə Üzeyir bəy mənə belə demişdi: İstedadlı oğlansan, səsinə söz ola bilməz, ancaq güzəştə gedə bilmərəm. Harmoniyanı yaxşı öyrənməsən sənə qiymət verməyəcəm.

Bu hadisə məni çox düşündürdü. İnadla iş başladım. Amma özüm də hiss edirdim ki, ciddi bir köməklik olmasa yenə bir şey çıxmıyacaq” [1. s. 96]. Beləliklə Bülbül, kömək üçün əlaçı tələbə yoldaşı Asəf Zeynallıya müraciət edir. Və yalnız onunla birlikdə hazırlaşdıqdan sonra Üzeyir bəydən qiymət alır. Biz bu xatirədə Üzeyir bəyin prinsipiallığının, Bülbülün məsuliyyət hissəsinin, Asəf Zeynallının qayğıkeşliyinin şahidi oluruq. Nəzərə alsaq ki, bu hadisə 1920-ci illərin ortalarında baş verib, onda məsələnin mahiyyəti daha aydın üzə çıxar. Bu həmin dövr idi ki, Bülbül opera səhnəsində Üzeyir bəyin az qala bütün opera və operettalarında baş rolları ifa edirdi. Amma buna baxmayaraq, dahi bəstəkar Bülbülə güzəştə getmir, pedaqoji uzaqgörənliklə öz sevimli tələbəsini yalnız gələcəyin böyük müğənnisi kimi deyil, həm də nəzəriyyəni dərinləndirən savadlı musiqiçisi kimi yetişdirmək və görmək istəyir. Və xüsusi vurğulayaq ki, istəyinə nail olur da...

Bunu Bülbülün 1978-ci ildə kitab halında nəşr edilmiş seçilmiş məqalə və məruzələr toplusu da təsdiqləyir. Bu kitab bizə Bülbülü təkcə böyük vokalçı kimi deyil, həm də bir musiqişünas, folklorşünas, muğam və aşıq sənətinin dərin bilicisi, hətta ədəbiyyatşünas və dilçi-lingvist kimi tanıtdırır. Biz bu kitabdakı məqalə və məruzələrin sadəcə adlarına, onların mövzu dairəsinə nəzər yetirsək, Bülbülün nə qədər geniş dünya görüşünə, dərin savada malik olduğunu görür, eyni zamanda, yalnız musiqiçi deyil, həm də bir pedaqoq, deputat, ictimai xadim kimi onun ptəşkilatçılıq və təçəbbüskarlıq qabiliyyətinin, xalqsevərliyinin və yüksək vətəndaşlıq mövqeyinin şahidi oluruq.

Bülbülün sözügedən kitabda dərc olunmuş “Azərbaycan aşıqlarının yarıdıcılığı”, “Xanəndə və aşıqlar”, “Çiçəklən milli musiqi mədəniyyətimiz”, “Repertuar haqqında”, “Deputat xalqın xidmətçisidir”, Xoreoqrafiya sənətimizin

nailiyyəti”, “Dahi sənətkar” (P.Çaykovski haqqında), “Milli oxuyan kadrlar hazırlayaq”, “Ənənə və yenilik axtarışları”, “Xalq müğənniləri”, “Ölməz sənətkar” (Ü.Hacıbəyli haqqında) və sair məqalələri özünün geniş mövzu dairəsi ilə diqqəti cəlb edir.

Bülbülün məruzələri isə oxucunu heyrətləndirməyə bilmir. “Muğamın nota yazılması haqqında”, “İfadədə sənətkarlıq lazımdır”, “Musiqi sənəti haqqında”, “Azərbaycan vokal məktəbinin xüsusiyyətləri və ifaçılıq mədəniyyəti haqqında” adlı məruzələrdə biz dərin nəzəri-metodoloji əsaslara söykənən, əsil musiqişünas təhlilinin şahidinə çevrilirik.

Bülbülün “Azərbaycan oxuma məktəbi” məqaləsi haqqında isə ayrıca danışmaq lazımdır. Əlli səhifəlik bu monoqrafik məqalə əsil elmi-tədqiqat əsəridir. Məqalənin quruluşu da maraqlıdır, müxtəlif yarımfəsillərdən ibarətdir. Məqalədə verilmiş “Xanəndə”, “Xanəndə və aşıqların ifaçılıq xüsusiyyətləri”, “Azərbaycan oxuma məktəbinin inkişaf mərhəlləri”, “Sovet Azərbaycanına nə cür müğənnilər lazımdır”, “Azərbaycan oxuma sənətinin əsasları və onun metodik üsulları”, Səs diapazonunun zilədək inkişafı”, “Azərbaycan oxuma ünsürlərinin təbiiyi”, “Registrlər haqqında”, “Səs aparatının akustikası, anatomiyası, və fiziologiyası”, “Uşaq səslərinin inkişafı”, “Azərbaycan dilinin fonetik xüsusiyyətləri”, “Xalq yaradıcılığının solo oxuma sinfi üzrə əməli təkliflər” kimi yarımfəsillər müəllifin milli musiqimizi nə dərəcədə sevdiyini, ona dərinəndən bələd olduğunu, inkişafının qayğısına qaldığını bir daha göstərir.

Azərbaycan mədəniyyətində Bülbül fenomeninin müəyyən edən amillər də elə budur. Bülbül həyatını Azərbaycan milli musiqi mədəniyyətinin inkişafına həsr etmiş bir şəxsiyyətdir. Bülbül “Koroğlu” operasında Koroğlu partiyasını 400 dəfədən çox ifa edərək vokal ifaçılığını zirvələrə yüksəltdirmiş görkəmli opera müğənnisidir. Bülbül Azərbaycan musiqisinin daim qalibiyyətlər qazanan Koroğlusudur.

Açar sözlər: musiqi, opera, müğənni, mədəniyyət, fenomen.

ƏDƏBİYYAT

1. Bülbül. Seçilmiş məqalə və məruzələri. – Bakı, 1968.
2. Məmmədov M. Teatr düşüncələri. – Bakı, 1977.
3. Hüseynov R. 1002-ci gecə. – Bakı, 1988.

Видади Гафаров (Азербайджан)**Феномен Бюльбюля в азербайджанской культуре**

Великий азербайджанский оперный певец, Народный артист СССР, Лауреат Государственной премии, профессор Бюльбюль (Муртуза Рзаоглы Мамедов) всю свою жизнь посвятил служению своему народу. Он сыграл большую роль в развитии национальной культуры как великий оперный певец. Но, в то же время, он был прекрасным музыковедом-фольклористом, педагогом, общественным деятелем, автором множества статей, выступлений, научных докладов. Автор статьи именно в этом ракурсе исследует жизнь и многогранное творчество великого музыканта, пытаясь пролить свет на феномен Бюльбюля в азербайджанской культуре.

Ключевые слова: музыка, опера, певец, культура, феномен.

Vidadi Gafarov (Azerbaijan)**Bulbul phenomenon in the culture of Azerbaijan**

The great Azerbaijani opera singer, People's Artist of the USSR, Laureate of State Prize, Professor Bulbul (MurtuzaRzaoghluMammadov) devoted the whole life to serving his people. He played a major role in the development of national culture as a great opera singer. But at the same time, he was an excellent musicologist and folklorist, pedagogue, public figure, author of numerous papers, introductions, scientific reports. The author of this article explores the life and many-sided creativity of the great musician in this perspective, trying to shed light on Bulbul phenomenon in the culture of Azerbaijan.

Key words: music, opera, singer, culture, phenomenon.

UOT 7:001.89

Suraya Ağayeva
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
suraya.agayeva@gmail.com
(Azərbaycan)

BÜLBÜLÜN ELMİ-PUBLİSİSTİK FƏALİYYƏTİ HAQQINDA

Keçmişin və bu günün məşhur müğənni-vokalisləri arasında öz yaradıcılığı ilə yanaşı, xalqının musiqi mədəniyyətinin ümumi səviyyəsinin inkişafına və yüksəlişinə yönəlmiş publisistik fəaliyyətə də böyük diqqət və zaman ayıran artistin, ifaçının adını çəkmək yetərinə çətinidir. İstedadlı müğənni, ənənəvi Azərbaycan və klassik Avropa musiqisinin bilicisi və ifaçısı, pedaqoq və publisist Murtuza Məmmədov – Bülbül məhz belə çoxtərəfli və çoxcəhətli şəxsiyyətlərdən idi.

Bəlli olduğu kimi, publisist şifahi və ya yazılı formada cəmiyyətin aktual problemlərini peşəkarcasına işıqlandıran şəxsdir. Bülbülün elmi-publisistik fəaliyyəti mədəniyyətin geniş sahələrini əhatə edirdi. Bu fəaliyyət həm öz ifadə formasına görə, həm də məzmununa görə müxtəlif idi. Bura Azərbaycanın rəhbər orqanlarına rəsmi məktublar da, respublika və ümumittifaq mətbuatında – qəzetlərdə və jurnallarda məqalələr də, konfranslarda elmi məruzələr də, musiqi mədəniyyətinin çeşidli problemlərini işıqlandıran siyasi çıxışlar – nitqlər də daxil idi. Belə bir məqamı qeyd etmək vacibdir ki, Bülbül təkcə Azərbaycanda deyil, Sovet İttifaqının digər respublikalarında da musiqi mədəniyyətinin vəziyyəti ilə dərindən maraqlanırdı. Bu cür maraq ona incəsənətin inkişaf dinamikasını və ümumi meyllərini müqayisə etməyə, müştərək çözümlər tələb edən problemləri müəyyənləşdirməyə kömək edirdi.

Uşaq yaşlarından etibarən Şuşanın dağ havası və saf bulaq suyu ilə bahəm Bülbül muğam musiqisinin çoxcəhətliliyini də özünə, öz varlığına “hopdurmuşdu”. Sonralar o, vokal ustalığını İtaliyada, Avropa vokal texnikası məcrasında kamilləşdirmişdi. Bülbülün ətraf dünyanı kəskinləsinə, qeyri-biganə qavraması kimi şəxsi, təbii xüsusiyyətlərindən əlavə onun vətəndaş ruhunun formalaşmasında XX əsrin başlanğıcında Azərbaycanda təşəkkül tapmış sosial-siyasi həyatın özəllikləri də böyük rol oynamışdı. İtaliyadan Bakıya geri döndən Bülbül Azərbaycan musiqi sənətinin korifeyləri Üzeyir Hacıbəyli və

Müslim Maqomayev ilə birlikdə milli mədəniyyətin yeni mərhələsinin yaradılmasının və təşəkkülünün ab-havasına dalmışdı. Keçmişin, ötən əsrlərin zəngin musiqi irsini rədd etməyən Ü. Hacıbəyli, M. Maqomayev və Bülbül mürəkkəb sosial vəziyyətdə, kəskin, ziddiyyətli diskussiyalar fonunda milli musiqi mədəniyyətinin tipoloji cəhətdən yeni keyfiyyət durumunu yaradırdılar. Bu, Azərbaycanın musiqi həyatında mürəkkəb bir dönmə idi: bir tərəfdən keçmişin musiqi, muğam ənənələrinin qorunması tərəfdarları qrupu musiqi sənətinin avropalaşdırılmasına qarşı çıxır, o cümlədən, məsələn, Bülbülün muğam oxuması vərdişlərini itirə biləcəyi mümkünlüyündən əndişələnirdilər. Digər tərəfdən muğamın, ənənəvi musiqi alətlərinin əleyhdarları da fəal surətdə çıxış edirdilər. Onlar belə hesab edirdilər ki, ənənəvi musiqi tərəqqi yolunda əngəldir. Lakin başda Ü. Hacıbəyli olmaqla Azərbaycan ziyalılarının sağlam düşüncəli hissəsi Azərbaycanın mədəni irsinin yaşamaq hüququnu qorumağa müvəffəq oldular [3, s. 24].

“Bülbül. Seçilmiş məqalə və məruzələr” adlı kitabın [1] mündəricatındakı başlıqların heç də dolğun olmayan siyahısına nəzər salmaqla, Bülbülün elmi-publisistik məqalələrində və çıxışlarında toxunduğu mövzuların çoxcəhətliliyi haqqında mühakimə yürütmək olar. Onlardan bəzilərini burada təqdim edirik:

– *Qərib kimdir? Yeni operaları səbrsizliklə gözləyirik. Şərq vokal sənətinin ustası. Xalq qəhrəmanının obrazını yaradacağam. Əfsanəvi aşığın obrazı. Azərbaycan aşıqlarının yaradıcılığı. Artistin yolu. Xanəndə və aşıqlar. Çiçəklənən milli musiqi mədəniyyətimiz. Sovet artistinin səadəti. Doğma Moskvada. Repertuar haqqında. Musiqi sənətinin inkişaf yolları. Deputat xalqın xidmətçisidir. Gənc istedadlar. Samur-Dəvəçi kanalında. Xoreoqrafiya sənətimizin inkişafı. Dahi sənətkar. Milli oxuyan kadrlar hazırlayaq. Vokal kadrların hazırlanmasına dair Ümumittifaq müşavirəsinin yekunları. Azərbaycan SSR-in 1941-ci il Dövlət Büdcəsi haqqında məruzə ətrafında çıxış. SSRİ Dövlət Akademik Böyük teatrının 175 illiyi qarşısında. Bir ekspedisiyanın tarixi. Ənənələr və yenilik axtarışları. Xalq müğənniləri. Köhnə dostun sözü. Xoş gəlmişsiniz. Ölməz sənətkar. Xalq müğənnisi. Bağa gir, bülbül ərzigülü-ruxsar eylə. Gənc nəslə uğurlar olsun. Danışır ongünlük iştirakçıları. Azərbaycan oxuma məktəbi. Muğamın nota yazılması haqqında. Opera və balet teatrımızın qastrolu haqqında. İfadədə sənətkarlıq lazımdır. Musiqi sənəti haqqında.*

Bülbül türk müğənnilərindən birinci olaraq Avropa musiqisinin ciddi şəkildə və ustalıqla mənimsəməyə girişmişdi. O, doğma milli mühitdən

(hansı ki, onun bədii artımına təkan vermişdi) qopmadan nə isə yeni bir şey yaratmağa can atırdı; belə bir canatımın məğzində Azərbaycan vokal ifaçılıq məktəbini Ümumavropa və Rusiya oxu məktəbi ilə birləşdirmək, sintez etmək istəyi dururdu. Fəqət bunun üçün bir çox mətləbləri nəzəri cəhətdən yenidən dərk etmək və daha sonra isə əməldə həyata keçirmək lazım gəlirdi. Bülbül “Diafraqma vasitəsilə səs çıxarma üsulu, onun Azərbaycan oxumasında tətbiqi və ifaçılıq mədəniyyəti” adlı özünün ilk məruzəsini 1932-ci ildə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında etmişdi. Bəstəkar və dirijor Əfrasiyab Bədəlbəyli, məşhur ifaçı-xanəndə və aktyor Hüseynqulu Sarabski Bülbülü musiqi sənətinin inkişafına verdiyi önəmli töhfə ilə əlaqədar dəstəkləmiş və təbrik etmişdilər. Bülbülün bu və sonrakı məruzə və məqalələrinin xüsusiyyəti ondan ibarət idi ki, o, öz nəzəri söyləmələrini, nəşrlərini əməli örnəklərlə – konsertlərlə möhkəmləndirirdi. Bu konsertlərdə Bülbül özü, yaxud da onun tələbələri xalq, muğam və Avropa musiqi əsərləri ifa edirdilər.

Bülbülün ilk məruzəsinin ardından düzənlənmiş konsertdən sonra Ə. Bədəlbəyli qeyd edirdi ki, bu, “musiqi təhsilinin, geniş miqyasda musiqi intellektinin inkişafının, Qərbi Avropa və rus klassik musiqisinin öyrənilməsinin milli ifaçılıq mədəniyyətinin artımına və inkişafına kömək etməsinin əyani illüstrasiyasıdır” [5, s. 44]. Hüseynqulu Sarabski də öz növbəsində demişdi ki, indidən belə Azərbaycan vokal sənətinin inkişafında yeni mərhələ başlayır. Üzeyir Hacıbəyli isə Bülbülün məruzəsini və çıxışını tarixi dönüş anı adlandırmışdı [5, s. 45].

1933-cü ildə Moskvada David Oystrax, Emil Gilels, Yakov Fliyer, Zoya Qayda kimi məşhur ustaların qatıldığı Musiqiçilərin ümumittifaq müsabiqəsində Bülbül laureat adını qazanır, konsertlərdə böyük müvəffəqiyyətlə çıxış edir. Lakin hətta Moskvada parlaq uğurla keçmiş konsertlər belə bir vətəndaş olaraq Bülbülün həyatının başlıca hədəflərindən birinə kölgə sala bilməzdi. O, Bakıya tələsir və Azərbaycanda respublikalararası musiqi olimpiadasının təşkilinə başlayır. Bu olimpiada Orta Asiyanın və Cənubi Qafqazın xalqları arasında istedadların aşkara çıxarılmasına kömək göstərməli idi. Gənc, uğurlu müğənni olan Bülbül, hətta öz yaradıcı fəaliyyətinin ən parlaq dövrlərində belə geniş xalq kütlələrinin incəsənətə marağının gücləndirilməsi zərurəti və imkanları haqqında düşünürdü. O vaxtlar Azərbaycan dövlət konservatoriyası yanında Elmi-tədqiqat musiqi kabinetinin rəhbəri olan Bülbül zəmanəsinin ən yüksək instansiyasına – Azərbaycan

Kommunist (bolşeviklər) Partiyasının Mərkəzi Komitəsinə məktub yazır. O, məktubda Azərbaycan SSR-də ilk dəfə olaraq respublikalararası musiqi olimpiadasının təşkili və keçirilməsi ideyasını irəli sürür. Bülbül qeyd edirdi ki, Olimpiada Şərq milli mədəniyyətlərinin musiqi nailiyyətlərinə baxış və milli mədəniyyət yaradılmasına dair təcrübə mübadiləsi vasitəsi kimi düşünülmüşdür. Elə həmin məktubunda Bülbül elmi kabinetin SSRİ-nin ən yaxşı musiqişünaslarının geniş müşavirəsini keçirməklə bağlı niyyətindən də yazırdı. Bu müşavirənin məqsədi musiqişünas tədqiqatlarının vahid rəhbərliyinin təsbit olunması idi [5, s. 47].

Bülbülü həmçinin respublikada not nəşriyyatının yoxluğu narahat edirdi. Bu cür nəşriyyatın təşkilinin zəruriliyi haqqında öz təkliflərini o, respublika Xalq Maarif Komissarlığına təqdim etmişdi [5, s. 47].

Bülbül xalqın sistemətlə olaraq incəsənətə cəlb olunmasının, onun mədəniyyətinin yüksəldilməsinin, estetik gözəlliyi dərk etməsinin qeydinə də qalırdı. Neftçilərin mərkəzi mədəniyyət sarayının təşkili layihəsi də bu qayğının müəssəməsi idi. Bülbülün Azərneft Birliyinə məktubundan oxuyuruq: “Mən hesab edirəm ki, Mədəniyyət sarayını yaratmağın və onun nəzdində axşam musiqi universitetinin və metodika mərkəzinin açmağın vaxtı çatmışdır. İstehsalatdan ayrılmadan fəhlələrin məşğul ola biləcəyi musiqi universitetinin təşkili neftçilərə keçmişin son dərəcə zəngin musiqi irsini mənimsəməyə, bizim dünyagörüşümüzlə bağlı yeni musiqi mədəniyyətini qavramağa kömək edərdi. Universitetin kontingenti müstəsna olaraq özünü bədii özfəaliyyətdə göstərmiş neft sənayesi işçilərindən komplektləşdirilməlidir... Musiqi universiteti “Azərneft Birliyinin” mərkəzi Mədəniyyət sarayında yerləşəcək və ən iri neft rayonlarının mədəniyyət saraylarında öz filiallarına malik olacaq” [5, s. 95].

Bülbülü Sovet İttifaqında, o cümlədən Azərbaycanda gənc vokalçıların hazırlanması ilə bağlı məsələ də düşündürürdü. O, rus və Azərbaycan operaları üçün kadrlar hazırlamaq məqsədi ilə Azərbaycan dövlət konservatoriyası yanında opera studiyasının təşkili haqqında məsələ qaldırır. Özü də o, studiyaçıların öz tamaşalarını fəhlə auditoriyasına – mədəniyyət saraylarına çıxarmalarını məqsəduyğun hesab edirdi. 1937-ci ilin fevralında o, SSRİ-dəki ən yaxşı vokal tədrisçilərinin təcrübəsini ümumiləşdirməkdən ötrü geniş konfrans çağırmaq təklifi ilə SSRİ Xalq Komissarları Şurası yanında İncəsənət işləri üzrə Komitəyə müraciət edir; Bülbül belə bir konfransın milli respublikalar üçün xüsusən vacib olduğunu sanırdı. Həmçinin onun fikrinə görə, geniş forumda bütünlükdə İttifaqın musiqi ictimaiyyətinin iştirakı ilə nəğmə və

vokal nəzəriyyəsinin ən başlıca məsələlərinin müzakirəsi böyük əhəmiyyət kəsb edəcək.

1937-ci ilin iyunun 25-də Moskvada Vokal təhsili üzrə Ümumittifaq müşavirədə Bülbül “Azərbaycan dilinin fonetik xüsusiyyətləri” adlı məruzə ilə çıxış etdi. Müşavirədə Sovet İttifaqının görkəmli pedaqoqlarının iştirak etməsinə baxmayaraq, bir çox iştirakçının diqqətini məhz Bülbülün məruzəsi cəlb etdi. Məsələ onda idi ki, Bülbülə məruzəsini illüstrasiya etməkdən ötrü Moskvaya öz sinfini gətirməyə icazə vermişdilər. Onun irəli sürdüyü bütün müddəalar əyani şəkildə təsdiqini tapırdı, Azərbaycan xanəndəlik məktəbinin əsas prinsiplərini nümayiş etdirən “canlı” illüstrasiyalar ilə müşayiət olunurdu. “Mən nə söyləyirdimsə və göstərirdimsə – deyə Bülbül öz çıxışında vurğulayırdı – bu, Azərbaycan, klassik rus və Avropa nəğmə məktəblərinin sintezinə əsaslanan yeni məktəbin mahiyyətini üzə çıxaran çoxillik zəhmətlərimin məhsulu idi. Mən Azərbaycan dilinin fonetik xüsusiyyətlərini, onun yüksək mövqenin formalaşmasına çevik uyğunlaşan sinharmonizmini açıb göstərdim, və bütün bunları öz tələbələrimin köməyi ilə nümayiş etdirdim. Bütün bu çalışmaları mənim tərəfimdən Azərbaycan dili əsasında Azərbaycan sözlərindən tərtib olunmuşdu; onlar klassik rus və Avropa nəğmə məktəblərinə tam müvafiq gəlirdi. Çıxışım boyu mən auditoriyanın marağını hiss edirdim. Bu da anlaşılındır, belə ki, respublikanın milli vokal mədəniyyətinin inkişafına maraqlıdan irəli gəlirdi” [5, s. 55].

Lakin Bülbülün qarşısında hələ çox problem dururdu; o, onları mümkün qədər tez həll etməyi planlaşdırırdı. Milli musiqi mədəniyyətinin artımı ilə əlaqədar kadrların hazırlığı vəzifələri ortaya çıxırdı, bu isə öz növbəsində tədris-pedaqoji vəsaitlərin, metodoloji dərsliklərin yaradılmasını tələb edirdi. “Azərbaycan vokal məktəbinin xüsusiyyətləri və ifaçılıq mədəniyyəti haqqında” məruzəsində Bülbül vokal metodologiyası sahəsində meydana gələn axtarışların və vokal təhsilinin hələ də qənaətbəxş səviyyədə olmadığını qeyd etmişdir. O yazırdı: “... musiqi təfəkkürü o qədər irəlilədi ki, ifaçılar və müəllimlər qarşısında tamamilə haqlı tələblər qoydu. Təəssüf ki, müəllimlərin heç də hamısı alim deyildir. Ona görə də vokal metodologiyasına dair kitabların səhifələrindən və müəllimlərin dilindən uşaqların beyninə minlərcə dolaşmış termin yeridilir. Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin coşğun inkişafı, Azərbaycan operasının, konsert ifaçılığının tərəqqisi şəraitində ifaçılar və vokalist-müəllimlər məsələsi vacib bir məsələ kimi qarşıda durur” [1, s. 214]. Bu məruzədə Bülbül həyatının 30 ildən artıq bir dövrünü Azərbaycan

oxuma məktəbinin formalaşması kimi maraqlı bir problemə həsr etdiyini və bu illər ərzində söylədiyi 9 məruzə haqqında məlumat verir [1, s. 209-210]. Həmin məruzələr aşağıdakılar idi:

1. “Diafraqma vasitəsilə səs çıxarma üsulu, onun Azərbaycan oxumasında tətbiqi və ifaçılıq mədəniyyəti”. Azərbaycan Dövlət Konservatoriyası, 1932-ci il.
2. «Azərbaycan oxuma sinfinin təsis edilməsi haqqında». Burada Azərbaycan oxuma məktəbinin əsas prinsipləri şərh edilmişdir. 1934-cü il.
3. «Azərbaycan oxuma məktəbi haqqında». Məruzə, sinif tələbələrinin oxumasının nümayiş etdirilməsi ilə 1937-ci ildə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında söylənilmişdir. Bu məruzə vokalistlərin Moskvada keçirilmiş Ümumittifaq qurultayına hazırlıqla əlaqədar idi.
4. «Azərbaycan vokal məktəbinin əsasları və qardaş respublikalarda ifaçılıq mədəniyyətinin inkişafı haqqında”. Moskva, 1937-ci il.
5. «Azərbaycan oxuma məktəbinin nəticələri və qardaş respublikalarda vokal mədəniyyətinin inkişafı» adlanan məruzə xalq müğənnilərinin, aşıqların, xanəndələrin, tələbələrinin çıxışları ilə müşayiət olunmuşdur. 1941-ci ildə Ümumittifaq İncəsənət İşləri Komitəsinin Bakıda çağırdığı xüsusi müşavirədə oxunmuşdur.
6. «Azərbaycan dilinin fonetik xüsusiyyətlərinin oxumaq üçün əhəmiyyəti». 1952-ci ildə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyası vokal kafedrasının geniş iclasında tədim edilmişdir.
7. «Qardaş respublikalarla vokal mədəniyyətinin inkişafı haqqında». Daşkənd konservatoriyası, 1953-cü il.
8. «Azərbaycan vokal mədəniyyətinin və aşıq-xanəndə sənətinin inkişafı tarixi”. 1957-ci ildə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyası Bədii Şurasının geniş iclasında təqdim olunmuşdur.
9. 1959-cu ildə edilmiş doqquzuncu məruzə yenə də Bülbülün çoxillik tədqiqatlarının bu başlıca mövzusunə həsr olunmuşdur.

Bütün məruzələrin mətni stenoqrafiyaya alınmışdır, AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət institutunun arxivində qorunmaqdadır.

Şəxsi rifah üçün deyil, öz xalqının gözəl gələcəyi naminə durmadan irəliləyən həqiqi publisist xarakteri Bülbülü İncəsənət işləri üzrə idarəyə məktub yazmağa vadar edir. O, Elmi-tədqiqat musiqi kabinetinin Azərbaycan musiqisi institutuna çevrilməsinin zəruriliyi barədə təklif irəli sürür. Bülbül yazırdı: “Bu bizə Azərbaycan muğamlarının, aşıq yaradıcılığının öyrənilməsi, elmi-tədqiqat işi, Azərbaycan musiqisi tarixi, şərqşünaslıq şöbələrinin, eləcə

də metodiki-dərs vəsaitlərinin, metodikaların və proqramların yaradılması ilə məşğul olan nəzəri şöbənin, ədəbiyyat şöbəsinin (belə ki, ümumən vokal yaradıcılığı ədəbi mətnlərlə bağlıdır) yaradılmasına imkan verərdi” [5, s. 64-65]. Onun fikrinə görə, Azərbaycan musiqisi tarixinə dair əsərlərin yaradılması zərurəti apaydın özünü göstərirdi. Bülbülün varlığına hakim kəsilən, onu daim məşğul edən digər mühüm problem opera teatrının taleyi idi. 1938-ci ildə Moskvada Azərbaycan incəsənəti dekadanın zəfərindən sonra respublikanın teatr həyatında yaşanan müəyyən eniş onu narahat edirdi. Bülbül bu barədə «Советское искусство» qəzetində məqalə yazır, teatrın arxayınçılığından, gənclərə, yeni repertuar yaradılmasına laqeyd münasibətindən söhbət açır. Məqalənin dərcindən sonra müəyyən çevrələr Bülbülün üstünə düşmüşdü. Opera teatrında iki gün davam etmiş müşavirə gedişində o, prinsipial mövqeyinə çoxlu irada tuş gəlir. Lakin Bülbül özünə xas doğruluqla bir daha vurğulayır ki, dekadanın sonra bu işə yaradıcı gəncləri cəlb etməklə, yeni operaların yaradılması uğrunda ikiqat enerji ilə mübarizə aparmaq lazımdır və musiqini, onun spesifikasiyasını başa düşən incəsənət adamları özləri teatra, incəsənətə rəhbərlik etməlidirlər.

«Бакинский рабочий» qəzetində dərc olunmuş “Azərbaycan SSR-nin 1941-ci il dövlət büdcəsi haqqında məruzə ətrafında çıxış” adlı məqaləsində Bülbül Nizami adına muzeyin tikintisi, Nizaminin 800 illiyinə ithaf olunmuş yeni musiqi və poetik əsərlərin yazılması kimi musiqi sahəsində baş vermiş müsbət hadisələrlə yanaşı, deputatların diqqətini İncəsənət işləri üzrə idarənin işində çatışmazlıqlara da yönəldir. Bu cür çatışmazlıqlar rayon teatrlarının işinə zəif nəzarətdə, yaradıcı işçilərə yardımın olmamasında, incəsənət sahəsində gənc kadrların yetişdirilməsi üçün dövlət büdcəsindən ayrılmış vəsaitin nə-tamam istifadəsində, habelə teatr sənəti sahəsində müşahidə olunan digər problemlərdə özünü göstərirdi. Həcmcə kiçik, fəqət məzmunca zəngin nitqində Bülbül Xalq Maarif Komissarlığının da işini tənqidə məruz qoymuşdu [4].

Respublikada musiqi təhsilinin səviyyəsini daha da qaldırmaq, incəsənətin inkişafına və çiçəklənməsinə öz töhfəsini vermək cəhdi Bülbülü qastrollardan və ezamiyyətlərdən sonra qarşısalınmaz olaraq Bakıya çəkirdi. Doğma şəhərdə Bülbül yorulmaq bilmədən mədənlərdə, zavodlarda, fabriklərdə, kolxozlarda, alimlər arasında çıxış edir, dekada, konsertlər haqqında öz təəssüratlarını bölüşürdü. Onun başlıca məqsədi, insanlarda ümumiyyətlə incəsənətə maraq, habelə respublika hüdudlarından kənarında Azərbaycan mədəniyyətinin müvəffəqiyyətləri üçün iftixar hissini oyatmaq idi.

“Azərbaycanda vokal məktəbinin xüsusiyyətləri və ifa mədəniyyəti haqqında” adlı məruzədə Azərbaycan dilinin fonetikasının böyük rolu qeyd olunurdu. Bülbül yazırdı ki, bir çox başqa, o cümlədən gürcü, erməni və hətta italyan dillərindən fərqli olaraq, Azərbaycan dilində doqquz sait var. Bu, dilə və Azərbaycan dilində yazılmış mahnılara xüsusi oxunaqlılıq (ahəngdarlıq) verir. Bülbülün fikrincə, elə ona görə idi ki, gürcü və erməni xanəndələr öz repertuarlarına Azərbaycan mahnıları daxil edirdilər; Azərbaycan dilində ifalar dinləyicilər arasında xüsusi müvəffəqiyyətə malik idi [1, s. 4].

Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, hətta Bülbülün vokalçılarda səs çıxarmanın spesifikasiyası haqqında etdiyi elmi-nəzəri məruzə belə açıq-aşkar publisistik səciyyə daşıyırdı. Sözügedən məruzələrdə, çıxışlarda publisistikanın əsas atributları – tənqidi, amma eyni zamanda obyektiv qeydlər, əsas problemin qoyuluşu və onun çözümlər yolları – hər zaman yer alırdı. Azərbaycanın və Sovet İttifaqının digər respublikalarının mədəni həyatında baş verən bu və ya başqa mühüm hadisəyə Bülbül jurnalist operativliyi ilə reaksiya verirdi. Bu, qısa qeyd də, daha təfəssilatlı informasiya da ola bilərdi, lakin hər zaman müəyyən əxlaqi-etik siqlət daşıyırdı. Bülbül respublikanın mədəni həyatında yaşanan hər bir, hətta kiçik epizodun belə dərin mənasını açır, potensial dinləyicilərinə və tamaşaçılarına bu və ya başqa hadisənin gerçək anlamını çatdırmağa çalışırdı. Özü də bu, sadəcə faktın quru konstataşiyası deyildi; hətta qısa məlumatı belə Bülbül canlı, ifadə dillə şərh etməyi bacarırdı. Məsələn, “Samur-Dəvəçi kanalında” adlı məqaləsində Bülbül ədəbi-bədii səpkidə, ifadəli müqayisələrdən istifadə etməklə 1940-cı ildə kanalın tikintisindən bəhs edir [6]. Həmin vaxtlar inşaatçılara konsert vermək üçün tikinti bölgəsinə artistlər, musiqiçilər briqadası gəlmişdi. Məqalədə izdihamlı nəhəng tikintidən və təbiətin gözəlliyindən əldə olunan güclü təəssüratlar Bakılı artistlərlə görüşə gələn çoxsaylı tamaşaçı kütləsini özündə sığışdırma bilməyən klubun gözəl bəzədilməsinin təsviri ilə növbələnirdi.

Düşüncəmizə görə, paytaxt artistlərinin öz xalqına fədakarcasına xidməti həm o zamanın, həm də müasir dövrün (bu məqalənin müəllifi də daxil olmaqla) oxucusunda xüsusi heyranlıq doğurmaya bilməz. Bülbül usandırmadan, oxucunu tənqə gətirmədən artistlərin məişət və yerdəyişimi zamanı üzləşdikləri çətinlikləri təsvir edir. Bülbül yazırdı ki, iki ay ərzində tikinti aparılan əraziyə Bakıdan teatrların, musiqi kollektivlərinin 600-dən çox artisti, solisti gəlmişdi. Onların arasında Azərbaycan xalq artistləri Qurban Pirimov və Hüseynqulu Sarabski, aşıqlar Mirzə və Əsəd kimi məşhur incəsənət

ustadları da var idi. Onların hamısı getdikləri mənzil başına çox vaxt yük məşinlərində, bəzən isə piyada olaraq varmaq məcburiyyətində qalır, həftələrlə kolxozçularla birlikdə çadırlarda yaşamaq olurdular. Lakin bu zaman heç kim şikayətlənmirdi. Əksinə, artistlər onların sənəti sayəsində kolxozçuların və inşaatçıların ruhunun, iş qabiliyyətinin, yaxşı əhval-ruhiyyəsinin yüksəldiyini görəndə və eşidəndə dərin məmnunluq və iftixar hissi keçirirdilər. Beləliklə, Bülbülün bu kiçik məqaləsinin ruhuna təmənnəsiz, həqiqi vətənpərvərlik və vətəndaş mövqeyi sirayət olunmuşdur.

1934-cü ildə R.M. Qliyerin “Şahsənəm” operasının Azərbaycan dilində qoyuluşu ilə əlaqədar yazdığı “Qərib kimdir” adlı məqaləsində Bülbül başlıca qəhrəmanın – Aşıq Qəribin surətinin öz anlayışını, öz təfsirini izah etməyi zəruri hesab edirdi. O, yazırdı: “Qəribin kim olduğunu müəyyən etmək – yalnız bu operanın qəhrəmanı olması nöqtəyi-nəzərindən deyil, tarixi nöqtəyi-nəzərdən də əhəmiyyətlidir. Demək olar, bütün operanın təhlili və icrası, bu suala düzgün cavab verilməsindən asılıdır. Şəxsən mən, Aşıq Qəribin peşəkar aşıq olmadığını təsdiq etmək tərəfdarıyam. Mənim rəyimcə o, kütlənin içərisindən yetişmiş, öz istedadına və zəkasına görə kütlənin sevdiyi xalq xanəndəsidir” [2].

Bülbül bu obrazı birxətli deyil, kompleks şəkildə, tarixi, sosial, lirik nöqtəyi-nəzərdən yozurdu. Həmçinin o, Qəribin Şahsənəmə münasibətini daha geniş anlamda təfsir edir, bir növ şəxsi hisslərin arxasında duran sosial kontekstə göstərirdi: “Qərib Şahsənəmi yalnız bir sevgili kimi sevmir, başlıca olaraq ona görə sevir ki, Şahsənəm onun bədbəxtliyində, arzularına şərik olur və onunla birlikdə, azadlığa çıxmaq üçün öz canından keçməyə hazırdır...” [2].

Azərbaycan incəsənətinin gələcəyi, onun inkişaf perspektivləri və yolları, bu sahədə mövcud imkanlar və problemlər haqqında daimi düşüncələr görkəmli müğənni, musiqişünas olduğu qədər də gözəl publisistik qələm sahibi olan Bülbülü bütün həyatı boyu müşayiət etmişdi. Özü də Bülbül sadəcə təkliflər verməklə işini bitmiş hesab etməmiş, öz düşüncə və planlarını əməldə gerçəkləşdirməyə çalışmışdır. Məhz bu xüsusiyyəti Bülbülün fəal publisist-vətəndaş kimi Azərbaycan mədəniyyəti qarşısında xidmətlərinin dəyərini daha da artırır. Tam haqqı ilə söyləyə bilərik ki, Bülbül XX əsrdə öz dili, məzmunu və ifadə formalarına görə yeni tip Azərbaycan musiqi sənətinin formalaşmasında, daha geniş kontekstdə isə ümumən baş verməkdə olan mədəni transformasiyalarda müstəsna xidmətləri və rolu olan xadimlərdən idi.

Açar sözlər: Bülbül, xanəndə, vokalist, Ü. Hacıbəyli, elmi-publisistik fəaliyyət.

ƏDƏBİYYAT

1. Bülbül. Seçilmiş məqalə və məruzələr”. Tərtibçilər Q. Qasımov və Ə. İsayadə. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı. – Bakı, 1968.
2. “Kommunist” qəzeti. 1934, 18 aprel.
3. Агаева С. Энциклопедия азербайджанского мугама. – Баку, 2012.
4. “Бакинский рабочий” (газета). 1941, 10 апреля.
5. Мамедова А. Бюль-Бюль. Азербайджанское государственное издательство. – Баку, 1964.
6. “Советское искусство” (газета). 1940, 5 января.

Сурая Агаева (Азербайджан)

О научно-публицистической деятельности Бюльбюля

В данной статье освещается малоисследованная и разносторонняя научно-публицистическая деятельность талантливого певца и знатока азербайджанской традиционной и классической европейской музыки Муртузы Мамедова – Бюльбюля.

Ключевые слова: Бюльбюль, ханенде, вокалист, У. Гаджибейли, научно-публицистическая деятельность.

Suraya Agayeva (Azerbaijan)

On the scientific and journalistic activities of Bülbül

In this article light is shed on the little-known and multifaceted scientific and journalistic activities of the talented singer and connoisseur both of Azerbaijani traditional and classical European music, Murtuza Mamedov - Bülbül.

Key words: Bülbül, hanende, vocalist, U. Hajibeyli, the scientific and journalistic activities.

UOT 78.07

Xumar Bayramova
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
xumar_bayramova@bk.ru
(Azərbaycan)

BÜLBÜLÜN SƏHNƏ YARADICILIĞI ŞƏRQ-QƏRB MUSİQİ ƏNƏNƏLƏRİNİN SİNTEZİ KONTEKSTİNDƏ

Azərbaycanın görkəmli müğənnisi Bülbülün yaradıcılığından danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, milli mədəniyyət tarixinə Bülbül Azərbaycan professional vokal məktəbinin yaradıcısı kimi daxil olmuşdur. Bülbül öz yaradıcılığında Şərqi və Qərbi oxuma üsulları arasında qovuşma nöqtələri taparaq, Azərbaycanda ilk olaraq, professional vokal ifaçılığının bünövrəsini qoymuşdur.

Bülbülün bir sənətkar kimi Şərqi-Qərbi musiqi ənənələrinin qovuşması üzərində yetişdiyi özünü aydın şəkildə büruzə verir. Onun ilk növbədə, xərəndə - muğam və təsnif ifaçısı kimi sənət yoluna qədəm qoyması, daha sonra vokal oxuma üslubuna yiyələnməsi və öz yaradıcılığında hər iki istiqaməti birləşdirmək bacarığı bunu sübut edir.

Bülbülün ifaçılıq üslubu xalq sənətkarlığı ilə professional vokal ifaçılığının vəhdətinə əsaslanırdı. Qeyd etmək lazımdır ki, bunu o, həm nəzəri cəhətdən işləmiş, həm də praktiki cəhətdən həyata keçirmişdir. Bu baxımdan Şərqi və Qərbin professional oxuma üslublarının, yəni muğam, aşıq oxuma üslubu, xalq sənətkarlığı ilə vokal ifaçılığının uzlaşdırılması Azərbaycan professional vokal ifaçılığının bünövrəsini təşkil etmişdir.

Klassik vokal sənətinə ustalıqla yiyələnən Bülbül milli köklərdən ayrılma-yaraq, xalq musiqisi üçün səciyyəvi olan xüsusiyyətləri, ənənələri pozmayaraq, yeni üslub yaratmışdır. O, İtalyan və Rus vokal məktəblərinin ən yaxşı cəhətlərini, “bel kanto” oxuma üslubunu əxz edərək, onları milli ifaçılıq üslubu ilə əlaqələndirirdi.

Bülbül Azərbaycan Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrının aparıcı solisti kimi, həm klassik operalarda ifa etdiyi rolları ilə uğur qazanmış, həm də Azərbaycan bəstəkarlarının operalarında yaddaqalan obrazlar yaratmışdır.

Bülbül yaradıcılığının müxtəlif mərhələlərində ayrı-ayrı rollar ifa etmişdir. Məsələn, Ü.Hacıbəylinin “Əslisi və Kərəm” operasındakı Kərəm obrazı 1920-ci illərə - onun opera səhnəsindəki fəaliyyətinin ilk dövrünə aiddir. Bu

dövrə hələ xanəndə - muğam ifaçısı kimi səhnəyə çıxan Bülbül bir sıra muğam operalarında çıxış etmişdir (məsələn, Gəncədə Məşədi Cəmil Əmirovun “Seyfəl mülk” operasında, Üzeyir Hacıbəylinin operalarında). Lakin Kərəm obrazı bu dövrə onun ən yaddaqalan rolu olmuş, mətbuatda da müsbət rəylər almışdır.

S.Raxmaninovun “Aleko” operasındakı Gənc qaraçı obrazı onun konservatoriyada təhsil dövrünün bir yekunu və vokal ifaçısı kimi opera səhnəsində ilk rolu kimi dəyərləndirilə bilər.

Bülbülün yetkin opera müğənnisi kimi fəaliyyəti 1930-cu illərdən başlayaraq, Azərbaycan Opera və Balet Teatrının səhnəsində tamaşaya qoyulmuş klassik Avropa operalarında yaratdığı obrazlarla bağlıdır. Bunlar Cuzeppe Verdinin “Riqoletto” operasında Hersoq, Cakomo Puççininin “Toska” operasında Kavaradossi, Jorj Bizenin “Karmen” operasında Xoze partiyalarıdır.

Məlumdur ki, dünya opera səhnələrində bu partiyalarda ən məşhur tenor səslə müğənnilər çıxış edirlər. İlk Azərbaycan opera müğənnisi Bülbülün də bu rolları dünya opera mədəniyyəti tarixinin səhifələrində öz layiqli yerini tutmuş, opera klassikasının nailiyyətinə çevrilmişdir.

Bülbülün səhnə yaradıcılığında onun bəstəkarlarla sənət ünsiyyəti mühüm rol oynamışdır. Bülbül Azərbaycan bəstəkarlarının vokal əsərlərinin və klassik tipli opera əsərlərində əsas partiyaların ilk və əvəzolunmaz ifaçısı olmuşdur. Azərbaycanda ilk klassik operalar Bülbülün istedadından və ifaçılıq məharətindən ruhlanaraq yaranmışdır. Bülbül R.Qliyerin “Şah Sənəm” (1934) operasında Qərib, M.Maqomayevin “Nərgiz” (1935) operasında Əliyar, Ü.Hacıbəylinin “Koroğlu” (1937) operasında Koroğlu rolunda çıxış etmişdir.

Xüsusilə Ü.Hacıbəylinin “Koroğlu” operasının meydana gəlməsi Azərbaycan opera sənətində, milli vokal ifaçılığı sənətində bir dönüş nöqtəsi oldu. Üzeyir Hacıbəyli Koroğlu partiyasını yaradarkən, məhz Bülbülü nəzərdə tutmuş, bu partiyayı onun səs imkanlarına uyğun işləmişdir. Həqiqətən də Bülbül Koroğlu rolunun ilk və əvəzsiz ifaçısı kimi yaddaşlarda qalmışdır ki, bu da Bülbülün müğənni kimi ən böyük bir uğurudur. Koroğlu partiyasında aşırı yaradıcılığı ilə bağlı olan epik və lirik cizgilər qabarıq təcəssüm olunur ki, bu da musiqi dilində öz parlaq əksini tapır. Üzeyir Hacıbəylinin yazdığı kimi, “Koroğlunu aşığılar tərənnüm etmiş və edir və ona görə də operada üstün gələn aşığı stildir” [2, s. 267].

Bülbül “Koroğlu” operası haqqında deyirdi ki, “gözəl opera olmaqla bərabər, onda çox qüvvətli dramatik elementlər vardır. Bu, öz rolunu məharətlə

oynamaqda artistə yardım edir. ...“Koroğlu” partiyası artistin oyunu ilə vokal ustalığının üzvi vəhdət təşkil etdiyini göstərmək imkanı verir. Operada müğənni olmaq azdır, həm də artist olmaq lazımdır” [1, s. 15]. Bülbül Koroğlu rolunda ilk tamaşadan başlayaraq, ömrünün sonuna kimi 400 dəfədən artıq çıxış etmişdir. Bu tamaşaların hər biri böyük anşlaqla keçmiş, sözsüz ki, həm müğənninin yaradıcılığında, həm də opera teatrının tarixində iz salmışdır.

1940-1950-ci illər arasında Azərbaycanda yaranmış operalarda da Bülbül baş rollarda çıxış etmişdir: Ə.Bədəlbəylinin “Nizami” operasında Nizami, Niyazinin “Xosrov və Şirin” operasında Fərhad, Q.Qarayev və C.Hacıyevin “Vətən” operasında Aslan rolları müğənninin səhnə həyatının yüksək sənət zirvələridir.

Bülbül opera səhnəsində yaratdığı obrazlarla milli oxuma xüsusiyyətlərinin klassik rus və avropa vokal mədəniyyəti ilə qovuşdurulmasına nail olmuşdur. Bülbülün əsas məqsədi bu idi ki, azərbaycanlı vokalçılar milli zəmindən ayrılmadan Avropa və rus bəstəkarlarının operalarında da müvəffəqiyyətlə çıxış edə bilsinlər. Bülbülün öz yaradıcılığında və vokal təlimində Şərq oxuma üslubu ilə Qərb oxuma üslubunu qovuşdurması, sonradan Azərbaycan vokal ifaçılığının səciyyəvi cəhətinə çevrilmişdir. Bununla o, Azərbaycan vokal ifaçılığı sənətində yeni səhifə açdı. Bunun nəticəsində də Azərbaycan klassik operası yüksək zirvələrə çatdı və öz yolunu bu gün də davam etdirməkdədir.

Açar sözlər: opera, vokal, xanəndə, məktəb, rol.

ƏDƏBİYYAT

1. Bülbül. Seçilmiş məqalə və məruzələri. – Bakı, 1968.
2. Hacıbəyli Ü. Əsərləri. II cild. – Bakı, 1965.

Хумар Байрамова (Азербайджан)

Сценическое творчество Бюльбюля в контексте синтеза музыкальных традиций Востока и Запада

В статье освящается творчество выдающегося певца, основоположника национальной вокальной школы Бюльбюля. Дается характеристика его исполнительской, педагогической деятельности. Во взаимосвязи этих творческих сфер прослеживаются пути становления национального вокального исполнительства, выявляются его основные тенденции,

практически и научно обоснованные Бюльбюлем. Автор характеризует его роли, созданные на сцене Азербайджанского Оперного Театра, в оперных постановках азербайджанских и европейских композиторов.

Ключевые слова: опера, вокал, певец, школа, роль

Khumar Bayramova (Azerbaijan)

**Bulbul's stage work in the context of synthesis
of East and West musical traditions**

In the article the work of an outstanding singer, the founder of the national vocal school Bulbul is consecrated. Characteristics of his performing, pedagogical activity are stated. In the interconnection of these creative spheres, the ways of the formation of national vocal performance are traced and revealed its main trends, practically and scientifically substantiated by Bulbul. The author characterizes his roles, created on the stage of the Azerbaijan Opera Theatre, in opera productions of Azerbaijani and European composers.

Key words: opera, vocal, singer, school, role.

UOT 7:001.89

Şahla Həsənova
sənətsünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor,
əməkdar incəsənət xadimi
shahla_mahmudova@mail.ru
(Azərbaycan)

ZEMFİRA SƏFƏROVA - AZƏRBAYCAN MUSIQİŞÜNASLIĞI TARİXİNDƏ İLK AKADEMİK

Bu gün Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə təkcə iqtisadiyyatının sürətli inkişafı ilə deyil, həm də özünün parlaq milli simaya malik musiqi mədəniyyəti ilə çıxış edərək nüfuz qazanmasında zəngin musiqi ənənələrimizi, şifahi və yazılı musiqi sənətimizi, folklor və bəstəkar yaradıcılığını tədqiq və təbliğ edən edən şəxsiyyətlərin xidmətləri danılmazdır. Belə şəxsiyyətlər içərisində Əməkdar incəsənət xadimi, Əməkdar elm xadimi, sənətsünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor, bu yaxınlarda AMEA-nın həqiqi üzvü seçilmiş Zemfira xanım Səfərovanın xidmətləri xüsusilə əhəmiyyətlidir. Zemfira Səfərovanın elmi-yaradıcılıq fəaliyyəti milli musiqişünaslığımızın tarixində bütöv bir mərhələdir. Onun yuxarıda sadaladığım yüksək elmi və fəxri adları arxasında bütün ömrünü Azərbaycanın elmi və incəsənətinin inkişafına həsr etmiş bir insanın, alimin, vətəndaşın fəaliyyəti durur.

XX əsrdə Azərbaycan musiqişünaslarının bir neçə nəslini təmsil edən alimlər apardıqları tədqiqatlarla milli musiqi sənətimizin müxtəlif qollarının – şifahi ənənəli musiqimizin, bəstəkar yaradıcılığının, ifaçılığın, musiqi elminin tarixi və nəzəri aspektdə öyrənilməsinə öz dəyərli “payı”nı vermişlər. Lakin cəsarətlə deyə bilərik ki, Z.Səfərovanın bir tədqiqatçı-alim kimi yerinə yetirdiyi missiya müqayisəedilməz dərəcədə möhtəşəmliyi ilə seçilir.

Musiqişünaslığa aidyyəti olan elə bir sahə yoxdur ki, Z.Səfərovanın diqqətindən kənarda qalmış olsun. O, musiqi tarixçisi, nəzəriyyəçi, etnomüzikoloq, musiqi estetikasına aid problemlərin araşdırıcısı, tənqidçi-publisist, redaktor, maarifçi, gənc alimlər yetişdirən pedaqoq, AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun mühüm şöbələrindən birinə rəhbərlik edən təşkilatçı kimi fəaliyyət göstərmiş və göstərməkdədir. Şübhəsiz ki, yalnız yüksək peşəkarlığa yiyələnmiş zəhmətkeş, əməksevər, iradəli bir musiqişünas öz daxili imkanlarını, potensialını belə çoxcəhətli fəaliyyətdə gerçəkləşdirməyə qadirdir. Z.Səfərova məhz belə nadir musiqişünaslardandır.

Z.Səfərova Azərbaycanın musiqi tarixinə, özündə bu tarixin öyrənilməmiş, yaxud da az araşdırılmış səhifələrinə həsr olunmuş «Azərbaycanın musiqi elmi» adlı doktorluq dissertasiyası və eyni adlı monoqrafiyasında həm mənbəşünas, həm musiqi tarixçisi, həm nəzəriyyəçi kimi çıxış edərək, musiqi elmimizi bütün mümkün aspektlərdə tədqiq etmiş və milli musiqişünaslığı mükəmməl bir fundamental tədqiqatla zənginləşdirmişdir.

Mənbəşünas kimi milli musiqişünaslıqda bu istiqamətin əsasını qoymuş Zemfira xanım həm də musiqiyə və musiqi elminə aid qədim qaynaqlarla “davranma”, bunlardan istifadə metodologiyasında işləyib hazırlamışdır ki, gələcəkdə bu istiqamətdə araşdırmalar aparan tədqiqatçılar bundan bəhrələyə bilərlər. Z.Səfərovanın bu risalələr əsasında tərtib etdiyi qədim Azərbaycan musiqi terminləri lüğətində mənbəşünaslığımızın inkişafında müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Zemfira xanım tarixi keçmişimizin açılmamış səhifələrini ilk dəfə və rəqləyib çevirərək, Şərq aləminin Səfiəddin Urməvi, Əbdülqadir Marağayi kimi nəhənglərinin Fikir aləmini, Musiqi aləmini, Elm aləmini açmış və bunları xalqımıza, Azərbaycanın elminə və mədəniyyətinə məxsus olan mənəvi sərvətlər kimi bütün dünyaya nümayiş etdirmişdir. Bu misilsiz elmi irsin Azərbaycan dilinə çevrilməsini, ilk dəfə olaraq məhz bütöv bir elmi-mədəni irs kimi öyrənilməsini, yəni əslində bir deyil, bəlkə uzun illər boyu onlarla musiqişünasın əməyi nəticəsində hasil olacaq son dərəcə məsuliyyətli və möhtəşəm bir işi Zemfira xanım təkbaşına öz çiyinlərinə götürüb yerinə yetirməklə elmin əsl fədaisi olduğunu sübut etmişdir. O vaxtadək adlarını çəkdiyim musiqişünas-alimlərin elmi irsi, risalələri ilə tanış olan, lakin bunların nəzəriyyəsini «Şərq musiqisi» kimi müəyyən edilən ümumi bir məcrada nəzərdən keçirən, bəzən də bütünlüklə ərəb musiqisinə aid edən Qərb alimlərinin tədqiqatlarına cavab olaraq, Zemfira xanım onların Azərbaycana məxsus olduğunu dönmə-dönmə vurğulamış, sanki əsrlər arasındakı zaman sədlərini aradan götürərək, Səfiəddin Urməvi, Əbdülqadir Marağayi və onların varislərinin, daha sonra Mir Möhsün Nəvvabın və Üzeyir Hacıbəylinin elmi irsinin, nəzəri konsepsiyalarının bir-birilə bağlılığını, bunlar arasındakı varislilik əlaqələrini üzə çıxarmaqla, Azərbaycanın musiqi elmini uzun əsrlər boyu böyük təkamül keçmiş vahid proses kimi səciyyələndirmişdir. Və bununla da həmin elmi-mədəni irsin meydana gəlməsini şərtləndirən musiqi yaradıcılığının, musiqi ənənələrinin qədimliyini, zənginliyini və Azərbaycana məxsusluğunu bir daha sübut etmişdir.

Zemfira xanım musiqimizin dahi klassiki Üzeyir bəy Hacıbəyli yaradıcılığının fədakar tədqiqatçısı və təbliğatçısı kimi çıxış edərək, milyonlarla oxucuya türk, ərəb, fars, rus, ingilis, fransız dillərində bu böyük şəxsiyyətlə yaxından tanış olmaq, Üzeyir fenomenini dərk edib dünya miqyasındakı rolunu dəyərləndirmək imkanı yaratmışdır. Üzeyir Hacıbəyli irsinin akademik nəşrinin ərəsəyə gəlməsi də Zemfira xanımın gərgin əməyi, illər boyu apardığı möhtəşəm və misilsiz yaradıcılıq işi sayəsində mümkün olmuşdur.

Zemfira xanımın elmi-yaradıcılıq fəaliyyəti çoxdan bəri Azərbaycanın sərhədlərini aşmış, geniş bir coğrafi məkanı əhatə etmişdir. Azərbaycanın beynəlxalq miqyasda özünün parlaq milli simaya malik musiqi mədəniyyəti ilə çıxış edərək nüfuz qazanmasında Z.Səfərovanın xidmətləri danılmazdır. Zemfira xanımın səsi-sorağı Uzaq Şərqdən, Çindən başlayaraq, OrtaAsiya və Yaxın Şərqdən Kiçik Asiyaya, Anadoluyadək uzanan bir ərazidə yerləşən ölkələrdən, Avropanın qərbində və şərqindəki şəhərlərdən gəlir; Səmərqənddə, Parisdə, Tehrandə, eləcə də İstanbulda və Türkiyənin bir çox başqa şəhərlərində keçirilən mötəbər elmi məclislərdə Zemfira Səfərova Azərbaycanın musiqi elmini, mədəniyyəti və incəsənətini ən yüksək səviyyədə təmsil etmişdir.

Z.Səfərovanın yaratdığı zəngin irs təkcə bu gün üçün əhəmiyyətli olmayıb, sabaha üz tutmuş, gələcəyə yönəlmiş bir irsdir və musiqişünaslığımızın inkişafı üçün geniş perspektivlər açan bir elmi yaradıcılıq nümunəsidir. Onun fundamental tədqiqatları və bütövlükdə elmi yaradıcılığı yeni araşdırmalara təkan verəcək, milli musiqişünaslığı, musiqi elmini inkişaf etdirəcək zəngin elmi baza əhəmiyyətinə malikdir. Onun tədqiqatları Azərbaycanın təkcə musiqi sənəti, musiqi elmindən deyil, tarixi və ədəbiyyatından da ayrılmazdır. Dədə Qorqudun musiqi dünyasından söz açarkən, eləcə də Üzeyirbəy yaradıcılığında xalqilik problemini araşdırdığı zaman, onun Azərbaycan ədəbiyyatı ilə əlaqələrini üzə çıxararkən, Zemfira xanımın yalnız milli musiqimizin müxtəlif qollarına, ümumilikdə qanunauyğunluqlarına deyil, həm də xalqımızın ədəbi irsinə, milli ədəbiyyatımızın qədim və klassik nümunələrinə də dərinlən bələd olduğunu, Üzeyir Hacıbəyli yaradıcılığı nümunəsində Azərbaycan musiqisinin inkişafını ədəbiyyatda baş verən proseslərlə əlaqələndirdiyini görürük. Bu mənada deyə bilərik ki, Zemfira Səfərovanın tədqiqatlarından Azərbaycanın təkcə musiqişünas alimləri deyil, sənətşünaslar, filoloqlar, filosoflar da bəhrələnmişlər.

Özünün elmi fəaliyyətində milli bəstəkar yaradıcılığına, Üzeyir Hacıbəyli, Qara Qarayev kimi sənətkarlara, xalqımızın şifahi ənənəli musiqisinə, klassik

muğam sənəti tarixində silinməz iz qoyub getmiş ifaçılara, musiqimizin müasir problemlərinə geniş yer ayırmaqla Zemfira xanım bir musiqi maarifçisi və təbliğatçı kimi də böyük xidmət göstərmiş və göstərməkdədir.

Zemfira xanımın elmi yaradıcılığı həm də ona görə dəyərlidir ki, biz onun simasında Azərbaycan dilində “düşünən”, bu dildə gözəl yazan və gözəl danışan, doğma dilimizin bütün zənginliyi və gözəlliyindən məharətlə, zövqlə istifadə etməyi bacaran say-seçmə musiqişünaslardan birini görürük. Gözəl qələm sahibi olan Zemfira xanımın mühüm elmi problemlərə həsr olunmuş tədqiqatları ilə yanaşı, görkəmli sənət xadimləri - Bəhram Mansurov, Tofiq Quliyev, Süleyman Ələsgərov, Nazim Əliverdibəyov, Kərim Kərimov, Bəkir Nəbiyev, Rasim Əfəndiyev, Elmira Səfərova, Emin Sabitoğlu, Elxan Babayev haqqında xatirələri, doğmalarına, dostlarına, həmkarlarına - Anar, Aida Tağızadə, Sevda İbrahimova, Firəngiz Əlizadə, İmruz Əfəndiyevaya həsr etdiyi portret-məqalələri, maraqlı bir roman kimi bir nəfəsə oxunan “Ardı yaşanılır” adlı kitabı kimi gözəl işləri də var ki, müəllifin ürəyindən gələn hərərətin, səmimiyyətin parlaq ifadəsidir.

Bu məqaləni yazmaqda əsas məqsədim Zemfira xanıma akademik seçilməsi və qarşıdan gələn yubileyi münasibətilə təbrik etmək, bir daha onun müstəsna xidmətlərini vurğulamaq olsa da, istəməzdim oxucuda belə bir fikir yaransın ki, görkəmli alimimiz yalnız əlamətdar günlərdə xatırlanan şəxsiyyətlərdəndir. Şəxsən özüm haqqında deyə bilərəm ki, hər dəfə dərslədiyim Musiqi Akademiyasının auditoriyalarında tələbələrimə milli musiqimizin tarixi və bunun araşdırılmasından, Üzeyirşünaslığın nailiyyətlərindən, musiqi mənəbşünaslığının əhəmiyyətindən danışdığım zaman Zemfira xanımın fəaliyyətindən yan keçə bilmirəm. Hər dəfə Qarabağın, Şuşanın zəngin musiqi ənənələrindən söz açarkən Zemfira xanımın Cabbar Qaryağdıoğlu haqqında yazdığı kitabın adını çəkməyə bilmirəm. Hər dəfə Azərbaycançılıqdan, vətən təəssübkeşliyindən danışanda da Zemfira xanıma xatırlayıram. Çünki onun özündə, çoxşaxəli fəaliyyətidə dərin kökləri ilə, qırılmaz tellərlə həmişə Azərbaycana bağlı olmuşdur. Vətən mözvsusu alimin bütün yaradıcılığında ana xətti kimi keçərək, onun öz xalqına və Azərbaycana sədaqətini ifadə edir.

Zemfira xanıma az-çox tanıyan hər kəs bilir ki, öz simasında məlahətli bir qadın zərifliyi daşıyan Zemfira xanım həm də son dərəcə prinsipiallığı ilə seçilir. Son illərdə yaşadığımız olaylar, maddi və mənəvi dəyərlərə münasibətdəki dəyişikliklər, bəzən “bazar iqtisadiyyatı” pərdəsi altında bu dəyərlər

arasında tənəsübün pozulması - bunların heç biri şərəfli bir ömür yolu keçmiş, həyatda hər cür ədalətsizliyə, elmdə, sənətdə qeyri-peşəkarlığa qarşı amansız olmuş Zemfira xanımın düzgünlüyünə, mənəvi saflığına təsir etməmişdir.

Zemfira Səfərova musiqişünaslığımızın mürəkkəb, öyrənilməmiş problemlərinə deyil, başqa, bəlkə daha asan başa gələcək, daha “rahat” işlənəcək mövzulara müraciət edərək də fəaliyyət göstərə bilərdi. Lakin o, keçilmiş yolları deyil, öz yolunu seçmiş və bu yolla getmişdir. Bu gün o, həmin yolun zirvəsini fəth etmiş, öz elmi yaradıcılığının kamillik mərhələsini haqlamışdır. Zemfira xanım layiq olduğu yüksək elmi adı yenicə alsa da, özünün musiqişünas-alim kimi göstərdiyi xidmətlərlə “akademik” statusunu əslində çox illər bundan əvvəl qazanmışdır. Bu gün də o, yorulmadan çalışmaqda, milli musiqi elmini yeni tapıntıları ilə zənginləşdirməkdədir. Görkəmli alimimizi bir daha ürəkdən təbrik edir, ona cansağlığı arzulayır və inanıram ki, o, Azərbaycan musiqişünaslığını yeni dəyərli tədqiqatlarla zənginləşdirəcəkdir.

Açar sözlər: akademik, mənbəşünaslıq, elmi irs, çoxşaxəli fəaliyyət, alim.

ƏDƏBİYYAT

1. Nəvvab M.M. Vüzühül-ərqam. – Bakı, 1989.
2. Səfərova Z. Azərbaycanın musiqi elmi. – Bakı, 1998.
3. Səfərova Z. Həmişəyaşar ənənələr. – Bakı, 2000.
4. Səfərova Z. Ölməzlik. – Bakı, 2010.

Шахла Гасанова (Азербайджан)

Земфира Сафарова – первый академик в истории азербайджанского музыкознания

Многосторонняя деятельность Земфиры Сафаровой как ученого-исследователя, музыкального критика, публициста, просветителя, пропагандиста, педагога, организатора представляет собой целый этап в истории современной азербайджанской музыкальной науки. Ее искания были направлены на изучение неисследованных страниц истории азербайджанской музыки; ею были заложены основы источниковедения в национальном музыкознании. В круг научных интересов З.Сафаровой входят проблемы и музыки устной традиции, и композиторского творчества, вопросы истории, теории, эстетики музыки. Ее деятельность дав-

но перешагнула границы нашей родины; она на самом высоком уровне представляла музыкальную науку Азербайджана в международном масштабе.

Ключевые слова: академик, источниковедение, научное наследие, многосторонняя деятельность, ученый.

Shahla Hasanova (Azerbaijan)

Zemfira Safarova - the first academician in the history of Azerbaijani musicology

Zemfira Safarova's multifaceted activity as a scientist-researcher, music critic, publicist, educator, propagandist, pedagogue, organizer is a whole stage in the history of modern Azerbaijan musical science. Her searches were aimed at studying unexplored pages of the history of Azerbaijani music; It laid the foundations of source studies in national musicology. Z.Safarova's range of scientific interests includes music of oral tradition and problems, composer's creativity, questions of history, theory, music aesthetics. Her activity long ago crossed the borders of our homeland; It represented the musical science of Azerbaijan at the highest level on an international scale.

Key words: academician, source study, scientific heritage, multifaceted activity, scientist.

Həcər Babayeva
əməkdar incəsənət xadimi, professor
ekoada@hotmail.com
(Azərbaycan)

ZEMFİRA SƏFƏROVANIN YARADICILIĞINDA DƏDƏ QORQUDUN MUSİQİ DÜNYASINDAN Q.QARAYEVİN MUSİQİ VƏ SÖZ ALƏMİNƏ QƏDƏR

Mən bilirdim ki, Zemfira xanımın publisistik yazılarını, esselərini bir nəfəsə oxumaq olur. Çünki, zamanında “Ardı yaşanılır” kitabını əlimə alanda onu bir gecəyə oxuyub bitirmişdim. Sən demə Zemfira xanımın elmi məqalələri də elə bir nəfəsə oxunaqlı məqalələrdir. Əlimə aldığım “Həmişəyaşar ənənələr” kitabında məni konkret mövzu maraqlandırır. Bir də ayıldım ki, kitabın son səhifəsindəyəm. Yəni alim elmi məqalələrini o qədər rahat üslubda qələmə alıb, təhlil və tədqiq edib ki, zənnimcə, hazırlıqsız oxucu da bu məqalələrdən mütləq nəyisə özü üçün əxz edə bilər. Əlbətdə ki, bu Zemfira xanımın yüksək professionallığının, iti qələminin bariz nümunəsidir.

Bu gün sənətsünaslığın bir qolu olan musiqi elmimizin nəzəriyyəsi və tarixi, onun tədqiqi, nəşri birbaşa akademik Zemfira xanımın adı ilə bağlıdır. Azərbaycan musiqişünaslığında mənbəşünaslığın əsasını qoyan Zemfira xanımın, eləcə də “Üzeyirşünaslığın” inkişafında misli görünməmiş xidmətləri vardır. Zemfira xanım dahi bəstəkarın nəzəri və estetik baxışlarını, 1973-cü ildə Moskvada çıxan “Ü.Hacıbəyovun musiqi estetik görüşləri” kitabında dərinlən araşdırmış və zəmanəmizin görkəmli bəstəkarı Q.Qarayevin də kitabına yazdığı ön sözündə musiqişünasın yorulmaz işinə yüksək qiymət verilməmişdir. Ü.Hacıbəylinin başladığı işin davamçısı olan Zemfira xanım, Mir Möhsün Nəvvab, Səfiəddin Ürməvi, Əbdülqadir Marağai irslərini araşdırdıqca sanki o dahi insana, Üzeyir bəyə, bütün musiqişünasların ustasına, onun qoyub getdiyi amalın əmin əllərdə olmasını çatdırır. Böyük əməyin məhsulu olan “Azərbaycanın musiqi elmi” monoqrafiyası da geniş elmi potensialı olan fundamental tədqiqatdır.

“Həmişəyaşar ənənələr” məqalələr toplusunda alimin araşdırmaları VII əsrdən başlayıb XX əsrə qədər olan zaman kəsiyində Azərbaycan mədəniyyətini, musiqisini əks etdirir. Əlbətdə, 13 əsri əhatə edən bu araşdırmalar alimin

zəngin elmi potensialına dəlalət edir. O üzdən də bəzi məqalələr haqqında qısa da olsa öz fikirlərimi sizinlə bölüşmək istərdim.

“Dədə Qorqudun musiqi dünyası” ilk dəfə 1997-ci ildə “Ədəbiyyat” qəzetində “Qopuzlu Dədəm Qorqud” adı ilə çap olunmuşdur. Bildiyimiz kimi, Oğuz ozanlarının əsas musiqi aləti qopuzdur. Lakin, müəllif “Dədə Qorqud”un ayrı-ayrı boylarını təhlil edərək, orada ayrp-ayrı musiqi alətlərinin adlarını ortaya çıxarır – tavullar, borular, təbillər. Məqalədə gəlini yola salınan rəqs havası – Yelətmə - müasir dövrdə olan Vağzalılı ilə müqayisə edilir. Müxtəlif türk dilli xalqların qopuzunun növlərindən danışan alim Tuvallıların qopuzunun dördkünc olmasını qeyd edir. Müəllif yazır ki, “Qorqudun küyləri həm məzmun, həm də musiqi cəhətdən heç kimi laqeyd, biganə qoymur. Küylərin arasında müəyyən melodik ümumilik, bağlılıq vardır. Bəzi melodik hissələr, fraqmentlər təkrar olunur. Lakin ritmi, fakturası cəhətdən dəyişkən olur. Bəzilərinin forması daha mürəkkəb, həcmi daha böyükdür. Qorqudun küyləri üçün dərin fəlsəfi düşüncələr, doğma xalqın taleyi haqqında kədərli hisslər, dərin, səmimi lirika, xoşbəxtlik arzuları xasdır” [1, s.12].

Məqalə “Dədə Qorqud” dastanından olan sözlərlə başlayıb, yenə də həmin dastandan olan ibrətamiz sözlərlə bitir və bununla məqalədə dolğun bir musiqi əsərində olan forma-mürəkkəb üç hissəlilik cizgiləri ortaya çıxır.

Dədə Qorquddan Nizami Gəncəviyə üz tutaq.

“Nizami Gəncəvinin və Üzeyir Hacıbəyovun musiqili qəzəlləri” kiçik bir məqalədə, böyük bir qəzəl janrından danışan müəllif, onun yaranma tarixini, ədəbiyyat və musiqidə ən kütləvi janrlardan biri olduğunu vurğulayır. Ü.Hacıbəylinin ədəbi və musiqi formalarının vəhdəti ənənələrindən danışır və qeyd edir ki, Ü.Hacıbəyli hər iki “Sənsiz” və “Sevgili canan” əsərində Nizami qəzəllərinin süjet xəttini və fikrini saxlamış, şeir və musiqinin vəhdətini yaratmış, qəzəlin vəznini bacarıqla musiqiyə keçirə bilmiş, şairin yaradıcılığına ruhuna uyğun əsərlər yaratmışdır. Daha sonra hər iki əsərin oxşar ümumi və fərqli cəhətlərini bir musiqişünas kimi təhlilini vermişdir.

Alim yazır: “Sənsiz” və “Sevgili canan”da musiqinin inkişafı muğamatın improvizə xüsusiyyəti ilə uyğundur. Buna görə melodiya tədriclə deyil, saçrayışlarla, qeyri-bərabər pillələr şəklində zilə qalxaraq, son nöqrəsinə çatır. Bundan sonra melodiya, muğamatda olduğu kimi, bəmə enməyə başlayır...” [1, s.17].

“Qəzəldə işlənən “Sənsiz” rədifli müxtəlif qənglərə boyanaraq, müxtəlif intonasiyalarla səslənir. Bu gah kədər, gah ümitsizlik, gah sual, gah da şadlıq

intonasiyalarıdır” [1, s.18]. Qeyd etmək istərdim ki, hər iki qəzəli araşdıran alim, öz təhlilində muğamlarımızı nə qədər dərin bilməsini onun şöbədən-şöbəyə keçidlərini ən xırda detalları ilə ortaya qoyur.

Çox maraqlı araşdırmalardan biri də, “Azərbaycan musiqisinin üç korifeyi” - əlbəttə ki, Səfiəddin Urməvi (XIII), Əbdülqadir Marağai (XIV) və Mir-möhsün Nəvvab (XIX) bu üç korifeyi musiqi elmimizdə ən çox araşdıran, onların əsərlərinin, traktatlarının bəzən tərcümə, bəzən ayrı-ayrı şərhlərini verən dəyərli akademikimiz Zemfira xanımın çox böyük əməyi vardır. Bu məqalə və onun ardınca gələn “Qərb alimləri Səfiəddin Urməvi haqqında”, Səfiəddin Urməvi “Kitab əl-ədvar” və “Şərəfiyyə” risalələrində səsin fiziki və musiqi xassələri haqqında, “Əbdülqadir Marağainin elmi irsi”, “Ə.Marağainin musiqisi və şeirləri”, “Azərbaycan musiqi elminin Ə.Marağaidən sonrakı dövrü”, bu məqalələrin hər biri musiqişünaslarımızın masaüstü kitabına çevrilməlidir. Çünki bu məqalələrdə əxz ediləsi çox mühüm elmi fikirlər vardır.

“Füzuli və Azərbaycan musiqisi” – hər iki sənətkar Füzuli və Ü.Hacıbəyli Azərbaycan incəsənət tarixində misilsiz xidmətləri olan bu korifeylərin yaradıcılığını araşdıran alim, Füzuli qəzəllərini sözdə həkk olunmuş bir musiqiyə bənzədir. “Füzuli poeziyasında o dövrün musiqi alətlərinə və musiqi terminlərinə rast gəlirik. Bu alətlərdən ney, cəng, ud, qopuz, musiqar, nəfir, təmbür, setar, qanun və başqa bir çox musiqi alətlərini adları bu və ya digər obrazla, təşbihlə, fəlsəfi fikirlə, estetik təsirlə əlaqədar çəkilir” [1, s.80] XVI əsrdə yazıb yaratmış Füzuli dühası ilə XX əsrin klassiki Ü.Hacıbəylini qovuşduran “Leyli və Məcnun” operasını araşdıran müəllif, bu operanı təkcə Azərbaycanın musiqi tarixi ilə məhdudlaşdırmır, onun Şərq xalqlarının professional musiqi mədəniyyətinin yaranmasındakı böyük rolunu da vurğulayır.

Daha bir məqalə “Qarabağın musiqi mədəniyyəti” – bu məqalə ümumiyyətlə, bu günkü zaman kəsiyində ən aktual məqalədir. 1993-cü ildə yazılan məqalə dövrün hər vaxtında aktualdır, kəskin faktlara dayanan, mənfur düşmənləri susdura bilən bir elmi işdir.

Qeyd etdiyimiz kimi “Üzeyirşünaslığın” inkişafında görünməmiş zəhməti olan akademik Z.Səfərovanın “Həmişəyaşar ənənələr” kitabında arda-arda gələn 20 məqaləsi məhz Ü.Hacıbəyli irsinə, onun yaradıcılığına həsr olunan elmi işlərdir.

Nəhayət, XX əsrin ən görkəmli nümayəndəsi Q.Qarayev haqqında Zemfira xanımın məqalələrinə üz tutanda bu nəhəng şəxsiyyətin portretini tam, dolğun şəkildə görürük, onun yaradıcılığının yüksək professionalılıqla tədqiqinin

şahidi oluruq. “Üçüncü simfoniya haqqında düşüncələr” – müəllif məqaləsini belə adlandırmışdı. Mən deyərdim ki, bu məqalə düşüncələrdən kənara çıxaraq tam nəzəri araşdırmalı, elmi-tədqiqat işidir. Məqalədən ayrı-ayrı tezislərə diqqət verək: “Millilik və beynəlmiləçilik. Ənənə və novatorluq. Bu estetik nəzəri prinsiplər müasir Azərbaycan musiqisinin canlı yaradıcılıq praktikasında parlaq ifadəsini, üzvi vəhdətini bəstəkarımız Q.Qarayevin əsərlərində tapmışdır” [1, s.263] “Hər bir böyük sənətkar kimi Q.Qarayevin yaradıcılığında millilik özünəməxsus bir formada təzahür edir. Millilik prinsipini “Leyli və Məcnun” simfonik poemasında, “Yeddi gözəl” baletində aydın surətdə hiss etdiyimiz kimi, Üçüncü simfoniya da duyuruq. Əlbəttə, bu əsərlərdə həmin prinsip müxtəlif şəkillərdə ifadə olunur ki, bu da təbiidir. Millilik dəyişməz bir keyfiyyət deyildir. O, müxtəlif bəstəkarların əsərlərində müxtəlif cür meydana çıxdığı kimi, eyni bir bəstəkarın müxtəlif yaradıcılıq mərhələlərində də inkişaf edir, dəyişir” [1, s.263].

Əgər “Üçüncü simfoniya haqqında düşüncələr” sırf nəzəri məqalədirsə, “Sönməz məşəl” Zemfira xanımın qələminə xas olan xatirə-esse deyərdim. “Q.Qarayev - 65” – 1983-cü il “Qobustan” incəsənət toplusu üçün yazısında müəllif tərəfindən Q.Qarayevin portreti incə boyalarla açıldıqca qarşımızda nəhəng bir nurlu sima canlanır. Qarayev yaradıcılığının nəinki Azərbaycana məxsus olduğu, eyni zamanda onun musiqisinin ümumbəşəri mənə daşdığı ortaya çıxır. Alim yazır: “Qara Qarayevin bütün yaradıcılığına xas olan mühüm bir cəhət vardır. Azərbaycan musiqisi ənənələrinə əsaslanan bəstəkar dünya musiqisinin son nailiyyətlərini də üzvi surətdə mənimsəmişdir. Elə Qarayev əsərlərinin bütün dünyada məşhur olmasının və müxtəlif xalqların qəlbinə yol tapmasının əsas səbəblərindən biri də budur” [1, s.269]

“Çox maraqlı və səciyyəvi haldır ki, bəstəkarın son əsərlərini eşidən Qərb musiqiçiləri dəfələrlə etiraf etmişlər ki, Qarayevin bu əsərləri Qərb “Seriyaçılar”ının əsərlərinə heç bənzəmir. Bu da təbiidir, çünki dodekafoniya bəstəkar üçün heç vaxt bir məqsəd rolunu oynamamış, yalnız texniki vasitə olmuşdur” [1, s.271].

Mən deyərdim ki, Qarayev irsini öyrənənlərə bir bu məqalə yetər. Çünki müəllif bu məqaləsində “Ürək mahnısı” kantatasından tutmuş “Leyli və Məcnun” simfonik poema, “7 gözəl”, “İldırım yollar” baletləri, 3 simfoniya, skripka konserti, 12 fuqa, fortepiano prelüdlərinə qədər və kino musiqisini detallı şəkildə araşdırır.

“Q.Qarayevi anarkən” məqaləsini alim belə başlayır: “İyirminci əsrin sonunda, iyirmi birinci əsrin astanasında musiqi elmimizin tarixinə nəzər salar-

kən, onun korifeyləri Səfiəddin Urməvi, Əbdülqadir Marağai, Mir Möhsün Nəvvab, Üzeyir Hacıbəyov kimi sənətkarlar və alimlər ilə bir sırada mən bizim müasirimiz olmuş Qara Qarayevin də adını böyük iftixarla çəkmək istədim” [1, s.277].

Q.Qarayev həm də parlaq natiq və sərrast söz ustası idi. Alimin ehtiraslı, alovlu çıxışları, musiqimizin ən aktual problemləri ilə dop-dolu məruzələri heç kəsi laqeyd, etinasız qoymurdu. Onun hər çıxışı, məruzəsi böyük auditoriya toplayaraq, mən deyərdim ki, musiqi həyatımızda xüsusi hadisəyə çevrilirdi [1, s.278].

Bu məqalə “Qarayevin elmi irsi” məqaləsi əsasında yazılmışdır. Məqalədə Zemfira xanım Q.Qarayevlə olan görüşlərini xatırlayır. “Q.Qarayevin elmi-publisistik” kitabında 1938-88-ci ilə qədər onun elmi-publisistik fəaliyyətini zərrə-zərrə toplayan Zemfira xanım bu kitabı necə çətinliklə ərsəyə gətirdiyini mən təsəvvür edirəm. Çünki, Qarayev arxiv yığmırdı. Bunun mən də şahidiyəm.

“Üç hissəyə bölünən bu kitabda toplanmış məqalələr və resenziyalar, məruzələr və çıxışlar, müsahibələr və söhbətlər xronologiya üzrə verilmişdir ki, bu da böyük sənətkarın publisist və musiqiçi-alim kimi yaradıcı və elmi yolunun inkişafını təhlil etməyə imkan verir” [1, s.281].

Zemfira xanım bu məqaləsində Q.Qarayevin hər kəsə nəsihəti olan sitatlarını gətirir. Məsələn: “Xalqla olan əlaqə kompaniya deyil, ekskursiya deyil..... zavoda getdin, zavoddan gəldin. Əsl sənətkar bioloji və sosioloji cəhətdən xalqa məxsusdur, onun bir hissəsidir” [1, s.283] daha sonra Qarayevin xalq musiqisinin istifadəsini neft quyusu ilə paralel gətirən məşhur kəlamını sitat şəklində verir. Ümumiyyətlə, bu məqalə Q.Qarayevi bir şəxsiyyət, bir vətəndaş, bir ictimai xadim və nəhayət xalqının fəxri olan bir oğlu kimi hərtərəfli xarakterizə edən portretidir.

Mən isə Azərbaycanın musiqi elmi yolunda titanik əməyi olan, xalqının fəxri, hörmətli akademikimiz Zemfira xanımın yorulmaz işləri qarşısında baş əyirəm və deyirəm ki, nə yaxşı ki, Siz varsınız Zemfira xanım. Siz var olduqca inanıram ki, Azərbaycanın musiqi elmi də əmin əllərdə olacaqdır.

Açar sözlər: Dədə Qorqud, Üzeyir Hacıbəyli, Qara Qarayev, musiqi, Zemfira Səfərova.

ƏDƏBİYYAT

1. Z.Səfərova. Həmişəyaşar ənənələr. – Bakı, 2000.

Хаджар Бабаева (Азербайджан)**От музыкального мира Деде Горгуда до мира музыки и слова Гара Гараева**

Сегодня история и теория музыкальной науки, являющейся частью искусствоведения, напрямую связаны с именем Земфиры Сафаровой. Будучи основоположником источниковедения в музыкознании Азербайджана, она имеет также большие заслуги в развитии музыкальной теории. В статье отражена тематика статей З.Сафаровой, написанных ею в разное время.

Ключевые слова: Деде Горгуд, Узеир Гаджибейли, Гара Гараев, музыка, Земфира Сафарова.

Hajar Babayeva (Azerbaijan)**In Zemfira Safarova's creative work from Dede Korkut's world of music to G. Garayev's musical and poetic world.**

Today the theory and history of musical science, which is a branch of art criticism, its research and publication is directly related to the name of academician Zemfira Safarova. Zemfira Safarova who laid the foundation of source study in Azerbaijan musicology has a great deal of services within the development of musical theory. In the paper is mentioned the study of papers written by Z. Safarova at different times.

Key words: Dede Korkut, Uzeir Hajibayli, Gara Garayev, music, Zemfira Safarova.

UOT 7:002.6

Ülkər Talibzadə
sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
ulkar_talibzadeh@yahoo.com
(Azərbaycan)

ZEMFİRA SƏFƏROVANIN YARADICILIĞINDA MƏNBƏŞÜNASLIĞIN PROBLEMLƏRİ

Azərbaycanın görkəmli musiqişünas-alimi akademik Zemfira Səfərovanın yüksək əxlaqi-mənəvi keyfiyyətləri, vətənpərvərliyi, möhkəm əqidəsi, sabit vətəndaşlıq mövqeyi, prinsipliliyi elmi yaradıcılığı ilə, sənətə yanaşma prinsipləri ilə sıx vəhdət təşkil edir, onun yaradıcılıq prosesində, elmi-təşkilati fəaliyyətində mühüm rol oynayır. Alimin bu şəxsi xüsusiyyətləri, yüksək elmi səriştəsi, nəzəri təfəkkürü, zəngin təşrübəsi, geniş erudisiyası ilə aşılanmış yaradıcılığı təkcə Azərbaycanın deyil, bir çox xarici ölkələrin də elm aləmində ona nüfuz qazandırmışdır.

Azərbaycanda müasir musiqişünaslığın inkişafında elmin mühüm və aktual problemlərinin tədqiqatçısı əməkdar incəsənət xadimi, əməkdar elm xadimi, sənətsünaslıq doktoru, professor, “Üzeyir Hacıbəyli”, “Humay ilahəsi-96” mükafatları lauretı Zemfira Səfərovanın müstəsna xidmətləri var. Onun elmi yaradıcılığının tədqiqat dairəsi həm mövzu, həm də zaman etibarilə olduqca genişdir. “Dədə Qorqud”un musiqi dünyasına, orta əsrlərin musiqi elminə, Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbinin klassikləri Üzeyir Hacıbəyliyə və Qara Qarayevə, müasir yaradıcılıq prosesi və ifaçılıq sənətinə həsr edilmiş məqalələrində Z.Səfərova mühüm elmi-nəzəri problemləri tədqiq etmiş, mədəni həyatımızla, musiqimizlə bağlı xüsusi önəm daşıyan fakt və məqamları qələmə almışdır. Alim özünün Azərbaycan musiqi elminin tarixi ilə bağlı apardığı məqsədyönlü, sanballı, fundamental araşdırmaları ilə milli musiqişünaslıqda məktəb yaratmışdır.

Z.Səfərovanın elmi yaradıcılığının mühüm hissəsi Azərbaycanın musiqi elmi tarixinin tədqiqinə, qədim məxəzlərin araşdırılmasına, görkəmli Azərbaycan alimlərinin musiqiyə dair risalələrinin, elmi-nəzəri baxışlarının təhlilinə və təbliğinə həsr edilmişdir. Azərbaycan musiqişünaslığında orta əsrlərin öyrənilməsi uzun illər boyu bir sıra çətinliklərlə bağlı olmuşdur. Həmvətənlərimizin risalələri Nyu-York, Paris, London, Berlin, İstan-

bul, Tehran, Qahirə, Vyana, Roma, Sankt-Peterburq və dünyanın digər şəhərlərinin kitabxanalarında qorunur. Bu zəngin xəzinənin yalnız kiçik bir hissəsi Azərbaycandır. Eyni zamanda məlumdur ki, o dövrün ənənələrini yaşadan, müasir təcrübədə işlənməyən çoxsaylı musiqi terminlərini əhatə edən həmin risalələr, əsasən, qədim ərəb dilində yazılırdı. Belə risalələrin tərcüməsi elə mürəkkəbdir ki, bunun üçün peşəkar tərcüməçi, linqvist, tarixçi və musiqişünasların birgə gərgin əməyi tələb olunurdu. Nəhayət, bir zəruri məqamı da qeyd etməliyik ki, müasir Azərbaycan musiqişünaslığının ayrı-ayrı nailiyyətlərinə baxmayaraq, hələ də orta əsrlərin musiqi irsinin öyrənilməsinin metodologiyası, məktəbi yox idi. Buna görə də bu istiqamətdə atılan hər bir addım nəinki böyük məsuliyyət, həmçinin müəyyən elmi cəsarət tələb edirdi. Bu məsələlərlə əlaqədar Ü.Hacıbəyov adına Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının mərhum professoru, musiqişünas L.V.Karagiçeva-Bretanitskayanın xatirələri maraqlıdır. 50-ci illərin axırlarında görkəmli rus musiqişünası V.M.Belyayev konservatoriyaya müraciət edib, Səfiyyəddin Urməvi və Əbdülqadir Marağai haqqında informasiya, onların risalələrinin məzmunu, yeri, tədqiqatçıları ilə bağlı məlumat almaq istəyini bildirmişdi. L.V.Karagiçeva-Bretanitskaya yazırdı: "...biz karıxmış, pərt və məyus olmuşduq. Etiraf etməliydik ki, Ü.Hacıbəyovun "Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları" əsərində Urməviyə və Marağaiyə həsr edilmiş sətirərdən başqa heç nə bilmirik..." [1, s.64]. Sonrakı 40-ildən artıq bir dövrdə Azərbaycan musiqi elminin bəzi səhifələrinin musiqişünaslarımızın işıqlandırmaq cəhdləri onları mühüm vəzifənin həllinə yaxınlaşdırma bilməmişdi.

Bu şərəfli missiyanı - Azərbaycanın musiqi elmi-nəzəri fikrinin tarixini yaratmaq missiyasını həyata keçirmək, bu, son dərəcə cəsarətli addımı atmaq məhz akademik Zemfira Səfərovaya nəsis olmuşdur.

Azərbaycanın musiqi tarixi sahəsindəki tədqiqatları Z.Səfərovanı orta əsrlər və daha sonrakı dövrlərdə yaranmış qədim məxəzlərin araşdırılmasına, o dövrlərdə yaşayıb yaranan alimlərimizin həyat və yaradıcılığına, elmi irslərinə müraciət etməyə yönəltdi. O, uzun illər boyu orta əsr görkəmli Azərbaycan alimlərinin musiqi və nəzəri irslərini araşdırmış, musiqi elminin tarixinə dair sanballı tədqiqatlar aparmışdır.

Z.Səfərovanın Azərbaycan musiqi tarixi, musiqi elmi, mənbəşünaslığın ayrı-ayrı məsələləri ilə bağlı qızğın və məqsədyönlü elmi axtarırları, gərgin tədqiqatları "Azərbaycanın musiqi elmi (XIII-XX əsrlər)" adlı monoqrafiyanın yaranması ilə zirvəyə çatmışdır. Alimin "Azərbaycanın musiqi elmi" mo-

noqrafiyası musiqi elmimizin tarixi inkişafını tam şəkildə işıqlandıran fundamental tədqiqat əsəridir. Bu monoqrafiya ilə Z.Səfərova 7-8 əsrlik musiqi elminin inkişaf yolunu tədqiq etmiş, unikal mənbələrin təhlili nəticəsində əldə etdiyi musiqi-nəzəri ümumiləşdirmələrə, elmi faktlara əsaslanaraq Şərqi musiqisinin musiqi-estetik, fəlsəfi fikrinin ayrılmaz hissəsi olan Azərbaycan musiqi elminin tarixini yaratmışdır. Təkcə Azərbaycanda deyil, bir çox ölkələrdə böyük marağa səbəb olan, əks-səda doğuran bu kitab haqda çoxlu rəy çıxmışdır. Türk musiqişünası Süleyman Şenelin əsərə verdiyi yüksək dəyər onun sözlərində öz ifadəsini tapmışdır: “Ümid edirəm ki, Azərbaycanın musiqi tarixi üçün son dərəcə önəmli qaynaq əsəri olan bu tədqiqat yaxın zamanda ... elm və sənət aləminə bir töhfə olacaq. Çünki bu əsər təkcə Azərbaycan və Türk dünyası üçün deyil, eyni zamanda dünya musiqişünaslığı üçün də böyük bir qazandır” [1, s.47]. Azərbaycan musiqişünaslığında orta əsrlərin musiqi elmi tarixinin öyrənilməməsi üzündən bu sahədə mövcud olan böyük boşluğu doldurmuş bu ciddi və əsaslı tədqiqatın təcürbi əhəmiyyəti göz qabağındadır. Azərbaycanın musiqi tarixi mövzusu üzrə aparılacaq yeni tədqiqatlara yol açan bu əsər eyni zamanda musiqi tarixi ilə bağlı fənlər üzrə də müxtəlif orta və ali tədris ocaqlarında dərs vəsaiti kimi əvəzəlməzdir. Monoqrafiyanın 2005-ci ildə Respublika Prezidentinin sərəncamına əsasən latın qrafikası ilə nəşr edilən kitabların sırasında dövlət nəşriyyat planına salınması və 2006-cı ildə 2-ci nəşrinin həyata keçirilməsi tədqiqatın dəyərini bir daha sübuta yetirmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Z.Səfərova orta əsrlərin musiqi elmi irsinə müraciət edərkən çox böyük çətinliklərlə qarşılaşmışdı. Çox böyük dövrü əhatə edən mövzu ilə bağlı material axtarırları, qədim ərəb dilində yazılan mətnlərin terminoloji mürrəkkəbliyi, Azərbaycan musiqi tarixində mənbəşünaslıq məktəbinin, metodologiyanın mövcud olmaması alimin elmi axtarırlarını çətinləşdirirdi. Orta əsrlərin risalələrinə müraciət edən mütəxəssis bir sıra elmlər, o cümlədən şərqşünaslıq, tarix, filologiya, mənbəşünaslıq və başqa elmi sahələrdə də biliyə və erudisiyaya malik olmalı idi. Məhz şəxsi təşəbbüskarlığı, məqsədyönlü elmi axtarırları Z.Səfərovaya bu ağır vəzifənin öhdəsindən ləyaqətlə gəlib, yüksək elmi-nəzəri səviyyəli monoqrafiya yazmasına imkan yaratmışdır.

Z.Səfərova “Azərbaycanın musiqi elmi” monoqrafiyasında orta əsrlərdə yaşayıb yaratmış böyük mütəfəkkirlər – S.Urməvinin, Ə.Marağainin, XIX əsr alimi M.M.Nəvvabın elmi irsini ilk dəfə olaraq ilk mənbələrdən tədqiq etmiş

və onların ənənələrinin parlaq davamçısı olan dahi Ü.Hacıbəylinin yaradıcılığının nəzəri və estetik əsaslarını araşdırmış, alınan mühüm elmi-nəzəri nəticə və ümumiləşdirmələri oxuculara təqdim etmişdir. Əsərdə musiqi elminin inkişafında müəyyən xidmətləri olan, S.Urməvi və Ə.Marağainin XIII-XIX əsrlərdə yaşayan bir sıra musiqişünas sələflərinin yaradıcılığı barədə də məlumat verilmiş və bununla Azərbaycan musiqi-nəzəri fikir tarixinin önəmli məqamları işıqlandırılmışdır. Tədqiqatda Azərbaycanın musiqi elminin inkişafının bütöv mənzərəsi yaranmış, onun əsas dövrləri, mərhələləri müəyyən edilmiş, risalələrdə qoyulan musiqi-nəzəri və estetik məsələlər şərh və təhlil edilmişdir.

Müəllif orta əsr alimlərinin nəzəri fikirləri, elmi nailiyyətləri ilə yanaşı mövzunun tarixi aspektini izləmiş, alimlərin yaşadıkları dövrün ümum-tarixi mənzərəsini yaratmış, fəaliyyət göstərdikləri mühit haqqında, həyatlarının ayrı-ayrı faktları barədə lazımlı məlumatları, dəyərli bilgiləri qələmə almışdır. Önəmlidir ki, Z.Səfərova Azərbaycan musiqi elminin tarixi inkişafını, alimlərin yaradıcılığını dünya musiqi elminin tarixi fonunda, musiqi elminin ümumi problemləri aynasında izləmişdir. Monoqrafiyanın hər səhifəsində alim tarixi yaratmaq elmi prinsiplərini əsas tutaraq, Urməvidən Marağaiyə, Marağaidən Nəvvaba, Nəvvabdan Hacıbəyliyə qədər davam edən, ənənələrə söykənən bir xətt çəkmişdir. Belə ki, Z.Səfərova Ü.Hacıbəylinin “Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları” əsərinin S.Urməvinin risalələri ilə müqayisəli təhlilini vermiş, onun məhz orta əsr risalələrinin ənənələri zəminində yazıldığını sübuta yetirmişdir. Bu baxımdan Z.Səfərovanın tədqiqatı əsnasında yaranan “Orta əsr musiqi elmi mürəkkəbdən sadəyə doğru yönəlmişdir” fikri Azərbaycan musiqi-nəzəri fikir tarixini təmamilə doğru əks etdirir. Alim orta əsrlərin musiqi elmindən bəhs edərkən, çox doğru olaraq onun inkişaf yolunun hamar, düzxətli olmadığını göstərmişdir: “Əksinə, bu yolu biz qeyri-bərabər inkişaf kimi, yüksələn və enən xətt kimi səciyyələndiririk” [2, s.8]. O, xüsusilə, IX-X əsrlərdən etibarən müxtəlif müəlliflər tərəfindən yazılmış çoxlu risalələrin eyni səviyyəli olmadıqlarını yazır və bir daha S.Urməvi və Ə.Marağai kimi “nəhəng” musiqi nəzəriyyəçilərinin Yaxın və Orta Şərq musiqi elmi tarixində müstəsna xidmətlərindən söz açır.

Z.Səfərova monoqrafiyada tədqiq etdiyi şəxsiyyətlər, onların elmi irsi, qoyulan müxtəlif musiqi-nəzəri və estetik problemlərlə bağlı olduqca zəngin ədəbiyyat qaldırmış və əsərində bu ədəbiyyatın tənqidi icmalını vermişdir. Alim müraciət etdiyi bütün mənbələrə münasibət bildirmiş, Qərb və Şərq

alimlərinin fikirlərini gətirmiş, yeri gələndə onların nöqsanlarını bildirərək, əsaslı dəlillərlə öz fikirlərini sübuta yetirmişdir. S.Urməvinin elmi irsinin müfəssəl icmalını verən Z.Səfərova, bu zəngin və qiymətli risalələri təhlil edən, onlara elmi şərhlər verən Şərq və Qərb alimlərinin əhəmiyyətli müddəalarını tədqiqata cəlb etmişdir. Önəmlidir ki, alim bu əsərlərin yazılma, nəşr və tərcümələrinin tarixçələrini araşdırmış, bununla bağlı bir sıra maraqlı doğuran faktları yazıya almışdır. Bu zaman ortaya çıxan mübahisəli fakt və məlumatları araşdırmış, münasibət bildirmiş, araşdırma nəticəsində əldə etdiyi dəlillərin köməkliyi ilə doğru olanı isbatlamağa nail olmuşdur. “Bəziləri bu mətni Səfiyyəddinin özünün əsəri kimi qələmə verirlər. Bəzən isə bunu d’Erlanjenin özünə aid edirlər. Bu şərhlər əsərin sərlövhəsində adı verilən naməlum “Mövlana Mübarək şaha” da aid edilir. Əslində isə bu şərhlərin müəllifi XIV əsrin böyük alimi Cürcani olduğunu elmi dəlillərlə ingilis alimi Corc Farmer əsərə yazdığı giriş məqaləsində göstərmiş və isbat etməyə çalışmışdır” [2, s.40]. (Söhbət fransız alimi Baron d’Erlanjenin “Kitabül ədvar”a verdiyi şərhəldən gedir. – Ü.T.)

“Azərbaycanın musiqi elmi” əsərinin bir çox dəyərli, qiymətli xüsusiyyətlərindən biri kimi onun çoxaspektliliyini də xüsusi vurğulamaq lazımdır. Burada elmi-tədqiqat prosesinin musiqi-nəzəri, estetik, tarixi, fəlsəfi, təcrübi profilləri çox harmonik şəkildə bir-birilə əlaqəyə girmiş, bir-birini tamamlamış və bunun nəticəsində təkcə Azərbaycan musiqi elmini deyil, həm də Azərbaycanın musiqi tarixini əks etdirən ilk əsaslı monoqrafiya yaranmışdır. Bütün bunlarla yanaşı tədqiqat zamanı Azərbaycan musiqişünaslığında az işlənmiş çox ciddi mənbəşünaslıq işi aparılmışdır. Belə ki, mənbəşünaslığın elmi prinsiplərinə uyğun ilk dəfə olaraq orta əsrlərə məxsus risalələrin və onların müxtəlif nüsxələrinin xarici ölkələrin kitabxana və arxivlərindən toplanması, tərcüməsi, şərh, həmin mənbələrin saxlandığı kitabxanalar və şəxsi kolleksiyalar barədə də ətraflı məlumatlar verilmişdir.

Z.Səfərovanın monoqrafiyasının ən qiymətli cəhətlərindən biri də odur ki, burada musiqi nəzəriyyəsinin, musiqi-estetik fikrinin demək olar ki, bütün problemləri təhlil və tədqiqə cəlb olunmuşlar. Səs (nəğmə), lad, intervallar və onların münasibətləri, metr-ritmika, dissonantlığın səbəbləri, muğamlarda paralellik və transpozisiya, muğam dairələri, ladların və muğamların emosional təsiri, musiqi və mətnin qarşılıqlı əlaqəsi və s. kimi problemlər araşdırılmışdır. Z.Səfərova monoqrafiyanın sonuna təhlil olunan orta əsr risalələrinin oxucular tərəfindən qavranılmasını rahatlaşdırmaq məqsədilə, S.Urməvinin,

Ə.Marağainin, M.M.Nəvvabın risalələrində işlədilən qədim musiqi terminləri əsasında özünün tərtib etdiyi izahlı lüğəti də daxil etmişdir.

Əsərdə sırf elmi-nəzəri problemlərlə yanaşı maraqlı və zəngin faktiki materiala - cədvəllər, dairələr, sxemlər, onların şərhləri (rəşifrovkası) və təhlilinə xüsusi yer ayrılmışdır. S.Urməvinin “Kitabül ədvar”, Şərəfiyyə” risalələrində olan ritm və lad dairələrinin, interval cədvəllərinin, ud alətinin simlərinin bölünmə cədvəllərinin, tetraxord dairələrinin açımı və təhlilini verməklə müəllif Azərbaycan musiqisinin nəzəri problemləri üzrə aparılan araşdırmalar üçün maraqlı tədqiqat materialı hazırlamışdır.

Z.Səfərova tədqiqatında ilk dəfə olaraq orta əsrlərə məxsus musiqi nümunələrini oxuculara təqdim etmişdir. Məsələn, S.Urməvinin risalələrini təhlil edən alim, onun musiqisini dəqiqətdən kənarda qoymamış, melodiyaalarının rəmzlərinin açılması ilə bağlı göstərmişdir ki, bu işlə həm Qərbin, həm də Şərqi alimləri – ingilis alimi H.C.Farmer, fransız alimi B.R.d’Erlanje, ərəb alimlərindən Ədil əl Bəcri, Haşım Məhəmməd ər-Rəcəbi, bizim alimlərdən Ə.Bədəlbəyli və özbək alimi N.R.Rəcəbov məşğul olmuşlar. O, əsərin birinci hissəsində S.Urməvinin özünün yaratdığı, “əbcəd” üsulu ilə nota saldığı dörd melodiyaasının Qərb və Şərq alimlərinə məxsus açmalarını vermişdir. Daha sonra özünün rəşifrovka etdiyi nümunəni – S.Urməvinin ilk melodiyaası olan “Novruz” – “Rəməl”in not açımını yerləşdirmişdir.

“Azərbaycan musiqi elmi” kitabının ikinci hissənin üçüncü fəslində Ə.Marağainin musiqi əsərləri, onların mətn və melodiyaalarının təhlili yer almışdır, təhlil əsnasında musiqi ilə mətnin qarşılıqlı əlaqəsi kimi mühüm nəzəri problemə toxunulmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, monoqrafiyanın təqdimat mərasimində Marağainin əsərlərinin Məcnun Kəriminin rəhbərlik etdiyi S.Urməvi adına Qədim musiqi alətləri dövlət ansamblının ifasında səsləndirilməsi xüsusi marağa səbəb olmuşdu. Bu ifa əsərin təcürbi əhəmiyyətinin parlaq təzahürü olub, onun aktuallığını bir daha sübuta yetirmişdi.

Azərbaycan musiqi elminin tarixi ilə bağlı apardığı tədqiqatlarla Zemfira Səfərova milli musiqişünaslığımızda mənbəşünaslığın əsasını qoymuş, orta əsr risalələrinin tədqiqi və təhlili metodologiyasına öz töhvələrini bəxş etmişdir. “Azərbaycanın musiqi elmi” monoqrafiyası Azərbaycan musiqişünaslığının müxtəlif mövzuları, problemləri, xüsusilə də Azərbaycanın musiqi tarixi üzrə aparılacaq gələcək tədqiqatlara yol açmışdır. Müəllifin Azərbaycan musiqi elminin fundamental əsaslarının tədqiqi və təhlilinə həsr edilən bu qiymətli tədqiqatı mübaliğəsiz musiqişünaslığımızın tarixində mühüm mərhələ kimi dəyərləndirilir.

Açar sözlər: mənbəşünaslıq, Z.Səfərova, orta əsr risalələri, musiqi elmi, musiqi tarixi.

ƏDƏBİYYAT

1. Əsrlərə həsr olunan illər. – Bakı, 2007.
2. Səfərova Z. Azərbaycanın musiqi elmi (XIII-XX əsrlər). – Bakı, 1998.
3. Səfərova Z. Həmişəyaşar ənənələr. – Bakı, 2000.
4. Şirvani F. Musiqi məcəlləsi. – Bakı, 2006.
5. Urməvi S. Kitabül-ədvar. – Bakı, 2006.

Улькяр Талыбзаде (Азербайджан)

Проблемы источниковедения в научных трудах Земфиры Сафаровой

В статье дан анализ монографии известного музыковеда, академика Земфиры Сафаровой «Музыкальная наука Азербайджана» с точки зрения проблем источниковедения. В этой монографии З.Сафарова исследовала путь развития музыкальной науки Азербайджана на протяжении периода 7-8 веков, основываясь на музыкально-теоретических выводах, сделанных по итогам анализа уникальных первоисточников. Сафарова З. исследовала музыкально-теоретические и эстетические проблемы, поставленные в трудах азербайджанских ученых-музыковедов средневековья, определила основные этапы развития музыкальной науки Азербайджана.

Ключевые слова: источниковедение, Земфира Сафарова, средневековые первоисточники, музыкальная наука, история музыки.

Ulker Talibzade (Azerbaijan)

Problems of source study in ZemfiraSafarova's scientific activity

The article analyzes the renowned musicologist Zemfira Safarova's monograph entitled "Music science of Azerbaijan" in terms of problems of source study. In her monograph, Zemfira Safarova researched the process of evolution of music science in Azerbaijan within the period of 7-8 centuries based on the musical-theoretical conclusions drawn from the analysis of

unique primary sources. She explored musical and theoretical and aesthetical problems set in the works of medieval Azerbaijani scientists and musicologists and determined the main stages of the development of the musical science of Azerbaijan.

Key words: source study, Zemfira Safarova, medieval sources, music science, music history.

Leyla Məmmədova
sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
tariella65@mail.ru
(Azərbaycan)

**USTAD XANƏNDƏ CABBAR QARYAĞDIOĞLUNUN
XATİRƏSİNƏ VƏ AZƏRBAYCANIN MƏNƏVİ İRSİNƏ DƏYƏRLİ
BİR TÖHFƏ: ZEMFİRA SƏFƏROVANIN “ŞƏRQ MUSIQİSİNİN
PEYĞƏMBƏRİ” KİTABI**

Şifahi ənənəli musiqi... Onun təkcə musiqi mədəniyyətinin inkişafında deyil, bütün bəşəriyyətin inkişafındakı böyük və daimi rolu bu gün artıq heç kimdə şübhə doğurmur. Təəssüf ki, o, uzun müddət lazımi diqqətdən kənar qalmışdır, belə ki, tarixçilər daha çox yazılı sənədlərin öyrənilməsilə məşğul olmuşlar. Lakin “şifahi ənənəli musiqi” anlayışı altında nə gizlədir? “Quru” elmi dillə desək, şifahi ənənəli musiqi - bu və ya digər sosial qrup tərəfindən yaradılan, az və ya çox dərəcədə ciddi kodlaşdırılmış musiqi mətninin şifahi ötürülmə sistemini nəzərdə tutur. Bu zaman qeyd etmək lazımdır ki, ötürülmə ilə yanaşı, ifaçı tərəfindən həm də informasiyanın dəyərləndirilməsi baş verir ki, bu da əsasən həmin qrupun dünyagörüşünün və kollektiv təcrübəsinin varisliyini təmin etmək məqsədi daşıyır.

Bu gün şifahi ənənəli musiqiyə maraq durmadan artır, bütün ölkə miqyasında böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu çiçəklənmənin əlamətləri hər yerdə özünü büruzə verir. Bu baxımdan ölkəmizin Vitse-Prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti xanım Mehriban Əliyevanın muğama, aşıq sənətinə və ümumiyyətlə xalq incəsənətinə marağın dirçəldilməsində əvəzsiz xidmətləri danılmazdır. Məsələn, 2005-ci ildə “Qarabağ xanəndələri” musiqi albomunun nəşri, 2008-ci ildə Azərbaycanda ilk dəfə olaraq, “Muğam ensiklopediyası”nın nəşri, “Üzeyir dünyası” adlanan möhtəşəm bir layihəsinin həyata keçirilməsi, 2009-cu ildə “Muğam mərkəzi”nin açılışı və “Muğam dünyası” beynəlxalq Festivalı və onun çərçivəsində keçirilən “Muğam aləmi” beynəlxalq simpoziumunun keçirilməsi və s. respublikamızın musiqi ictimai həyatında mühüm hadisə oldu. Bundan əlavə, Heydər Əliyev Fondu tərəfindən respublikada mütəmadi olaraq, muğam müsabiqələri keçirilir, müsabiqə qaliblərinin xaricdə qastrol səfərləri təşkil olunur, bununla da Azərbaycan muğam sənətinin fəal

təbliğatı aparılır. Bütün bunların nəticəsi kimi qürur hissi ilə deyə bilərik ki, son illər ərzində Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin ən yüksək səviyyədə təbliğ olunmuş, dünya miqyasında özünə layiqli ad qazanmışdır.

Bütün bunlar şifahi ənənəli musiqinin qorunmasının və yenilənməsinin ən yaxşı və yeganə düzgün yoludur. Və məhz indi, XXI əsrin əvvəlində “canlı” sənətə qanadlarını geniş açaraq yenidən tam gücü ilə səslənməsində zəruri təkan impulsu verilməsi bizim üçün əlamətdardır. Əlbəttə ki, incəsənətin bu növünün estetik dəyərini görmək, dərk etmək və qiymətləndirmək, bəlkə də sənəti bilməyənlər üçün çətindir. Lakin elə buna görə də bizim musiqişünas alimlərimiz çalışırlar ki, xalqımızın musiqi intellektual potensialını zənginləşdirməyə, onu aşağı səviyyəli “mahni axınından” qorumağa can atırlar. Sırr deyil ki, XX əsrin 80-cı illərindən başlayaraq, dünyanın bir çox ölkələrində müəyyən sosial qruplara ünvanlanmış “mahni konveyeri” canlı, funksional musiqi məhsullarının əsas formasına çevrilmişdir. Təəssüf ki, Azərbaycan da bu mənada müstəsna təşkil etmir. Buna görə də bizim mənəvi irsimizin, Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin tarixinə həsr olunmuş yeni kitabların və tədqiqatların yaranması xüsusilə qiymətlidir.

Dəyərli bir nəşr haqqında söhbətimizi başlamaq istərdim. 2008-ci ildə Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə görkəmli musiqişünas alim, akademik, Azərbaycanın əməkdar incəsənət xadimi və əməkdar elm xadimi, sənətşünaslıq doktoru, professor Zemfira Səfərovanın Qarabağ muğam məktəbinin parlaq nümayəndələrindən biri Cabbar Qaryağdıoğluna həsr olunmuş “Şərq musiqisinin peyğəmbəri” adlı kitabı (B., “Şərq-Qərb”, 2008. -160 s.) işıq üzü görmüşdür.

Qeyd etmək lazımdır ki, musiqi ictimaiyyəti Cabbar Qaryağdıoğlu (1861-1944) haqqında kitablarla artıq tanışdır. Xüsusi olaraq Firudin Şuşinskiyin 1987-ci ildə nəşr olunmuş “Cabbar Qaryağdıoğlu” kitabını qeyd etmək istərdik [2, s.128]. Lakin onu da deməliyik ki, bu cür kitablar əsasən xatirə qəbilindəndir. Bundan fərqli olaraq, Z.Səfərovanın kitabı tutumlu elmi tədqiqat olub, ilk dəfə çap olunan əlyazma və not materialları ilə zəngindir. Z.Səfərovanın kitabı Cabbar Qaryağdıoğlu haqqında bütün əvvəlki materialları cəmləşdirərək, böyük xanəndənin tam yaradıcılıq portretinin yaradılması məqsədini daşıyır. Eyni zamanda, geniş oxucu marağını təmin edərək, kitabda materialların oxunaqlı bir dillə təqdim olunmasını da xüsusi qeyd etməliyik. Bütün bunlar alimin illərlə topladığı təcrübənin göstəriciləridir. Təsadüfi deyil ki, Z.Səfərova Azərbaycan musiqi elminin aktual məsələlərinə həsr olunmuş 20-dən artıq kitabın müəllifidir.

“Şərq musiqisinin peyğəmbəri” kitabı ilk səhifələrindən bizi Azərbaycan musiqi aləminə aparır. Kitabın ön sözündə müəllif “Azərbaycan musiqisi” məfhumunu aydınlaşdıraraq, hər bir azərbaycanlı və hər bir musiqiçi üçün Şuşa şəhərinin nə demək olduğunu vurğulayır. Axı Şuşa “muğamın beşiyi”, “Qafqazın konservatoriyası”dır. Müəllif Cabbar Qaryağdıoğlu ilə şəxsən tanış olmuş və onu “Şərq musiqisinin peyğəmbəri” adlandırmış məşhur rus şairi Sergey Yesenin sözünü yada salır: “Kim oxumağı bacarmırsa, o, Şuşalı deyil” [1, s.54]. Azərbaycana qısa bir müddətə səfər etmiş rus şairinin bu sözləri Şuşanın bizim üçün nə demək olduğunu əyani nümayiş etdirir. Qeyd edək ki, S.Yesenin xanəndənin sənətinə valeh olaraq, Cabbar Qaryağdıoğluna şeir həsr etməsi də əlamətdardır. Həmin şeir bu sözlərlə başlanır: “Mən yalnız o gülü sevirəm ki, kökləri torpağa möhkəm bağlıdır” («Я только тот люблю цветок, который врос корнями в землю») [1, s.53].

Kitabın giriş hissəsini, sözün əsl mənasında, Azərbaycanın musiqi mədəniyyəti tarixinin parlaq səhifələrinə dair mühazirə, həmçinin, tamamlanmış elmi tədqiqat hesab etmək olar. Bu, Azərbaycan musiqi incəsənətinin və xanəndəlik sənətinin yaranması və təşəkkülü tarixinə retrospektiv bir baxışdır. Bu hissə Zemfira Səfərovanın bir tədqiqatçı alim kimi elmi yaradıcılığının böyük bir hissəsini həsr etdiyi Səfiəddin Urməvinin (1217-1294), Əbdülqadir Marağainin (1353-1435), Mir Möhsün Nəvvabın (1833-1918) musiqi traktatları əsasında işlənilmişdir. Daha sonra isə giriş məqaləsində qısa şəkildə XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində xanəndəlik sənətinin səciyyəsi verilir ki, bu da tədqiqatın əsas məqsədini təşkil edən Cabbar Qaryağdıoğlunun şəxsiyyətinin, yaradıcılıq simasının öyrənilməsi üçün zəmin hazırlayır.

Kitabın I fəslə Cabbar Qaryağdıoğlunun həyat yoluna həsr olunur. Məlum olduğu kimi, xanəndələrimizin bir çoxu, o cümlədən, Cabbar Qaryağdıoğlu Şuşada anadan olmuşdur və simvolik olaraq I hissə “İlk dəfə Şuşadan ucalan səs” adını daşıyır. Burada Cabbar Qaryağdıoğlunun yaşayıb-yaratdığı mühit dəyərləndirilir, dahi xanəndənin həyatı haqqında çoxlu yeni, bu vaxta qədər məlum olmayan faktlar açıqlanır. Xüsusilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası tərəfindən Cabbar Qaryağdıoğlunun qardaşına, xanəndəyə həsr olunmuş “Məşədi Məhəmməd Bülbül” adlı kitabın (Bakı, 2008) nəşri ilə bağlı məlumat diqqətəlayiqdir. Həmçinin, ilk dəfə çap olunmuş AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun arxiv sənədləri, Hüseyn Cavidin ev-muzeyinin materialları, Cabbar Qaryağdıoğlunun ailə arxinin materialları da maraqlıdır,

Bu bölmədə Cabbar Qaryağdıoğlunun üç mahnısı – “Pambıq”, “Vur çə-

kici”, “Bəsti” - Z.Səfərova tərəfindən nota yazılmış ilk nəşri diqqəti cəlb edir [1, s.62-63]. Bunlar Cabbar Qaryağdıoğlunun kiçik qızı Şəhla xanıma həsr olunmuş və onun ifasından nota yazılmış mahnılardır.

Kitabın II fəslində Cabbar Qaryağdıoğlunun yaradıcılıq yolu əhatə edilərək, xanəndənin konsert və pedaqoji fəaliyyəti işıqlandırılır. Burada həm də AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun maraqlı arxiv materialları təqdim olunmuşdur. Onların arasında Cabbar Qaryağdıoğlunun ilk dəfə nəşr olunmuş əlyazması xüsusilə əhəmiyyətlidir.

“Azərbaycan musiqisinin keçmişi haqqında xatirələr” adlanan bu elmi tədqiqat işi üç hissədən ibarətdir. Onun birinci hissəsi XIX əsrin məşhur xanəndə və çalğıçılarına həsr olunmuşdur; ikinci hissədə muğamın inkişaf tarixi və muğamların quruluş xüsusiyyətləri işıqlandırılır; üçüncü hissədə bir çox mahnı və təsniflərin mətnləri verilmişdir. Bundan əlavə, Cabbar Qaryağdıoğlu bu işində bir sıra məşhur xanəndələrin - Hacı Hüsünün, Məşədi İsinin, Mirzə Məmmədhəsənin, Ala Palasoğlunun, Keştazlı Həşimin, Əbdülbağı Zülalovun, Dəli İsmayılın, Sadıqcanın və başqa ustadların muğamın mənimsənilməsi üçün qiymətli olan fikirlərini təqdim etmişdir.

Müəllif vurğulayır ki, Cabbar Qaryağdıoğlu bir xanəndə kimi metodist olmaqdan daha çox yaradıcı sənətkar idi. Ondən dərs almış və sənətin yüksək zirvəsinə ucalmış şagirdləri ona çox borcludurlar. Çünki o, şagirdlərinə muğamı sadəcə öyrətməklə kifayətlənmirdi, o, böyük bir iş görürdü – gənc xanəndələrin qəlbində ilham qılgıncılarını, sənətə məhəbbət alovlandırır.

Ustad öz davamçılarına aşılayırdı ki, muğam sənətinin yeni, hələ kəşf olunmamış, açılmamış laylarını, sirlərini öyrənməyə can atsınlar. O, gənclərdən Əsl Sənətkar yetişdirirdi. Buna görə də onun yetirdiyi xanəndələr – Seyid Şuşinski, Bülbül, Xan Şuşinski, Zülfi Adıgözəlov və b. öz möhtəşəm sənətkarlığı ilə valeh edirdilər: burada peşəkarlıqdan daha çox yaradıcılıq önə çıxır.

Cabbar Qaryağdıoğlu öz işgüzarlığı ilə, daxili intizamı ilə də sənət yoldaşlarına nümunə olaraq, yaradıcılıq ilhamı və coşqun artistlik ehtirası ilə ürəkləri fəth edirdi. Cabbar Qaryağdıoğlunun sənəti ondan sonrakı xanəndələr nəslinin, bizim müasirlərimizin yaradıcılığında yaşayır. Əlibaba Məmmədov, Arif Babayev, Ağaxan Abdullayev, Alim Qasımov kimi xalq arasında çox sevilən və dəyərləndirilən xanəndələrin yaradıcılığı buna dəlalət edir ki, Cabbar Qaryağdıoğlunun parlaq sənəti izsiz sönməmişdir, o, gələcək nəsillərə ötürülən ənənələrdə yaşayır.

Kitabın sonunda Cabbar Qaryağdıoğlunun repertuarından 50 mahnının not yazısı təqdim olunmuşdur. Mahnılar 1938-ci ildə fonovaliklərə yazılaraq,

Səid Rüstəmov tərəfindən nota calınmışdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, çoxsaylı qrammofon valları gələcək nəsillər üçün Cabbar Qaryağdıoğlunun işıqlı səsinə və virtuoz ifaçılıq sənətini qoruyub saxlamışdır. Bu sənət, sözün əsl mənasında, xəlqi və dahiyənə idi¹.

Kitabda verilmiş son sözdə müəllif bütün fikirlərini yekunlaşdıraraq, Cabbar Qaryağdıoğlunun yaradıcı şəxsiyyətinin Azərbaycanın muğam sənətinin inkişafında və təbliğindəki rolu və əhəmiyyətini müəyyən edir. Zemfira Səfərova Cabbar Qaryağdıoğlu haqqında öncül sənətkarlarımızın – Üzeyir Hacıbəylinin, Fikrət Əmirovun, Mirzə İbrahimovun, Səməd Vurğunun və b. söylədiyi fikirlərə müraciət edərək, xanəndənin portret cizgilərini daha da dolğunlaşdırır.

Kitabın son səhifələri yenidən Şuşaya ünvanlanmışdır, onlar kədər, ümid və emosiyalarla doludur... Bəli, Şuşanın qaytarılması – bu Azərbaycan xalqının ən böyük ağrısı və arzusudur. Təqdirəlayiqdir ki, Azərbaycan alimləri və xanəndələri, həmçinin yetişməkdə olan musiqiçilər nəsli Qarabağ muğam məktəbinin ənənələrinə və irsinə qayğıkeşliklə yanaşır və onu qoruyurlar. Bütün bunlar bizə ümid verir ki, torpaqlarımızın qaytarılması gününü nə qədər gözləməli olsaq da, bizim istedadlı gəncliyimiz, həmin “şifahi ənənəli musiqinin” daşıyıcıları muğam sənəti sahəsində özündən əvvəlki nəsillərin muğam ruhunu qoruyub saxlayacaq. Allahdan arzulayırıq ki, onlar «az və çox dərəcədə ciddi kodlaşdırılmış musiqi mətnini» gələcək nəsillərə ötürə bilməkdən başqa, Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin görkəmli nümayəndələrinin Üzeyir Hacıbəyli, Fikrət Əmirov, Qara Qarayev, Niyazi, Seyid Şuşinski, Xan Şuşinski, Bülbül, Qurban Primov, Cabbar Qaryağdıoğlu və digər sənətkarlarımızın muğam sənətinin çiçəklənməsi və tərəqqisi naminə əməyini qorusunlar...

Sonda qeyd etmək istərdik ki, Zemfira xanım Səfərovanın “Şərq musiqisinin peyğəmbəri” kitabı bütövlükdə Azərbaycan musiqi incəsənətinin mahiyyəti haqqında və bilavasitə xanəndə Cabbar Qaryağdıoğlunun sənətkarlığı haqqında müəllifin özünəməxsus fikirlərinin cövhərini əks etdirir. Kitabın hər səhifəsi müəllifin dəyişməz mövqeyini, aktual baxışlarını, gərgin fəaliyyət nəbzini nümayiş etdirir. Təəccüblü deyil ki, bu kitab işıq üzü görən kimi oxucu kütləsi arasında geniş yayıldı, çünki təqdim olunan bu kitab, həqiqətən də bu gün Cabbar Qaryağdıoğluna həsr olunmuş ən əhəmiyyətli, ensiklopedik xarakterli, ümumiləşdirici bir tədqiqatdır.

¹XX əsrin əvvəllərinə aid olan bir çox köhnə səs yazıları 2005-ci ildə bərpa olunmuş və yuxarıda adı çəkilən “Qarabağ xanəndələri” musiqi albomuna daxil edilmişdir.

Əlbəttə ki, musiqişünas-alim Z.Səfərovanın istedadı masştablı olduğu üçün, bu haqda fikirlərimiz bir məqalənin çərçivəsinə sığmaya bilər. Axı onun təkcə kitabları deyil, hər bir məqaləsi, məruzəsi bu cür dərin təhlillər tələb edir. Bu kimi yaradıcılıq axtarışların əlamətləri onun yüksəlişinin əsil zəmanətidir. Belə ki, Z.Səfərovanın böyük fəallığı ilə seçilən tədqiqatçılıq işi, onun elmi yaradıcılığı Azərbaycanın mənəvi irsinə ən gözəl töhfədir. Buna görə də inamla deyə bilərik ki, Azərbaycan musiqi elminin təkcə bu günü deyil, həm də sabahı Zemfira Səfərova kimi musiqi xadimlərinin adı ilə bağlıdır.

Açar sözlər: Cabbar Qaryağdıoğlu, muğam, xanəndə, ifaçı, musiqi irsi.

ƏDƏBİYYAT

1. Səfərova Z.Y. Şərq musiqisinin peyğəmbəri. – Bakı, 2008.
2. Şuşinski F.M. Cabbar Qaryağdıoğlu. – Bakı, 1982.

Лейла Мамедова (Азербайджан)

Ценный дар памяти мастера-ханенде Джаббара Гарягдыоглу и духовному наследию Азербайджана: книга Земфиры Сафаровой «Пророк восточной музыки»

В 2008 году вышла в свет книга академика, Заслуженного деятеля искусств и Заслуженного деятеля науки Азербайджана, доктора искусствоведения, профессора Земфиры Сафаровой «Пророк восточной музыки», посвященная одному из ярких представителей карабахской школы мугама Джаббару Гарягдыоглу. На сегодняшний день эта книга самое значительное энциклопедически-обобщающее исследование, посвященное Джаббару Гарягдыоглу.

Ключевые слова: Джаббар Гарягдыоглу, мугам, ханенде, исполнитель, музыкальное наследие.

Leyla Mammadova (Azerbaijan)**A valuable gift to the venerable mugham singer****Jabbar Garyaghdioglu's memory and moral heritage of Azerbaijan:
Zemfira Safarova's book entitled "Prophet of eastern music "**

In 2008, the book entitled "Prophet of eastern music", dedicated to one of the most prominent representatives of the Karabakh School of mugham Jabbar Garyagdyoglu, was published by academician, Honored Art and Science Figure of Azerbaijan, Doctor of Art study, Professor Zemfira Safarova. To date, this book is the most significant encyclopedic-generalizing study devoted to Jabbar Garyagdyoglu.

Key words: Jabbar Garjagdyoglu, mugham, khanande (mugham singer), performer, musical heritage.

UOT 7;7:001.92

*Səadət Təhmirazqızı
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru,
əməkdar mədəniyyət işçisi
fidan.nasirli@mail.ru
(Azərbaycan)*

ZEMFİRA SƏFƏROVA MUSİQİNİN RADİO VƏ TELEVİZİYADA TƏBLİĞATÇISI KİMİ

*Elm və hünərdən yadigar qoymaq yaxşıdır,
nəinki mal və əmlakdan.
M. M. Nəvvab*

Öz hünəri ilə elmin zirvəsini fəth edən görkəmli alim, AMEA-nın həqiqi üzvü, akademik Əməkdar Elm xadimi, Əməkdar incəsənət xadimi Zemfira Səfərovanın zəngin yaradıcılıq yolu bu günün və gələcəyin nəsilləri üçün əsil örnəkdir. Onun mənalı ömrü elmin və incəsənətin əlvan boyaları ilə elə çulğalaşmış ki, bu qarşılıqlı vəhdət ilə gəsrarəngiz bir harmoniya yaradıb. Bu harmonik çalarlarda isə sanki əsrlərin ilahi sədaları səslənir. Çünki Zemfira xanım qədim musiqi salnaməsinə üz tutaraq əsrlərin səsinə, sədasını dövrümüzə çatdırıb bildi. Bu yolda zərif qəlbli, müdrik bir xanımın necə fədakarlıqla çalışması onun öz sənətinə və öz xalqına olan sonsuz məhəbbətinin ifadəsidir.

Zemfira xanım yaradıcılığının ilk dövrlərindən bu günə qədər musiqi elminin dərin qatlarına nüfuz etmiş və heç kimin müraciət etmədiyi mövzuları araşdırmışdır. Odur ki, onun yaradıcılığı Azərbaycan musiqi tarixi üçün çox önəmlidir. Heç kimə bənzəməyən yaradıcılıq üslubu ilə Zemfira Səfərova musiqi elmində bəzi mənbələrin əsasını qoyub. İlk tədqiqatlara dahi Üzeyir Hacıbəylinin irsindən başlayan alim bu yolla daha qədim əsrlərə boyladı. Mir Möhsüm Nəvvab, Əbdülqadir Marağai, Səfiəddin Ürməvi - bu minvalla 20-ci əsrdən 13-cü əsrə qədər öz müdrik zəkası ilə yol aşan alimin tədqiqatları sanki əsrlər arasında bir körpü oldu.

Bu xidmətləri ilə musiqi elmində Üzeyirşünaslığın əsasını qoyan alimin yaradıcılığı üçün “Üzeyir dünyası” xüsusi bir mənbə olub. Zemfira xanımın Üzeyir bəy irsinin tədqiqatçısı kimi onun əsrlərinin işıq üzü görməsində də müstəsna xidmətləri var. Çünki Üzeyir bəy irsi onun üçün tükənməz bir mənbədir. Yaradıcılığa başladığı ilk dövrlərdən bu günə qədər o, bu irsə sadıq qalmışdır. Bu yerdə Zemfira xanımın maraqlı bir fikri yadıma düşür. 2005-ci ildə Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqında alimin “Üzeyir Hacıbəyov və onun

gölkəmli sələfləri” adlı kitabının (ingilis dilində) və bəstəkarın Zemfira xanım tərəfindən nəşrə hazırlanan üç cildinin təqdimatı keçirilirdi. Tədbirdə Xalq artistləri Xuraman Qasımova və Azər Zeynalov “Arşın mal alan” operettasından “Elə bənd oldum” duetini ifa etdilər. Musiqidən sonra səhnəyə çıxan Zemfira xanım sevinc dolu kövrək hislərlə bu sözləri söylədi:

“Biz indi Üzeyir bəyin ölməz musiqisini eşitdik. Burada Gülçöhrə ilə Əsgər bəy bir-birlərinə necə bənd olduqlarını oxuyurlar. Sanki bu mənim düşüncələrimlə üst-üstə düşür. Çünki mən də Üzeyir bəyin irsinə elə bənd olmuşam ki, 40 ildən çoxdur ki, bu cazibədən çıxma bilmirəm”.

Bəli, Üzeyir bəy irsinin cazibəsinə düşən musiqişünas-alim Zemfira Səfərova öz yaradıcılığında yalnız Üzeyir bəyin irsini tədqiq etməmiş, həm də onun tövsiyələrinə əməl etmişdir. Bu yerdə görkəmli akademik Bəkir Nəbiyevin fikirlərinə nəzər salaq:

“Hələ dahi Üzeyir Hacıbəyov özünün “Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları” adlı məşhur monoqrafiyasında Səfiəddin Ürməvi, Əbdülqadir Marağai və Mir möhsüm Nəvvab kimi klassik Azərbaycan musiqişünaslarının mübarək adlarını çəkmiş, bir növ vəsiyyəət etmişdi ki, onların irsi gələcəkdə hökmən tədqiq olunmalı və bunun əsasında da Azərbaycan musiqi elminin mükəmməl tarixi yaradılmalıdır.

Bu vəsiyyəətə əməl etmək şərəfli alimlərimiz arasında ilk dəfə Zemfira xanıma nəsib olmuşdur və tədqiqatçı bu vəzifənin öhdəsindən böyük müvəffəqiyyətlə gəlmişdir. “Azərbaycan musiqi elmi” monoqrafiyası böyük elmi potensialı olan fundamental tədqiqatdır. Bu zirvəyə gətirən yollarda Zemfira xanımın müxtəlif kitabları, sanballı məqalələri, tərtib, tərcümə, lüğət və nəşrləri var”.

Zemfira Səfərova Üzeyir bəy irsinin müxtəlif cəhətlərini öz məqalələrində, oçerklərində, hətta müxtəlif elmi konfranslardakı çıxışlarında da tədqiq və təbliğ etmişdir. Fikirlərimizə əyani aydınlıq gətirmək üçün alimin bu mövzuda yazdığı məqalə və əsərlərinə nəzər salaq:

“Üzeyir Hacıbəyovun musiqi qəzəlləri” (1965-ci il), “Üzeyir Hacıbəyov və Azərbaycan xalqının musiqi irsi” (1974-cü il), “Üzeyir Hacıbəyovun musiqi estetik konsepsiyasında xalqilik problemi” (1975-ci il), “Ü. Hacıbəyovun yaradıcılığında ənənə və müasirlik problemləri”, “Ü. Hacıbəyov böyük alim-musiqişünas kimi”, “Ü. Hacıbəyov yaradıcılığının əsas xüsusiyyətləri”, “Ü. Hacıbəyov yaradıcılığında beynəlmillik”, “Ü. Hacıbəyov yaradıcılığında çoxşaxəlilik problemi” və s. Bu məqalələrin hər biri bir tədqiqat işidir. Zemfira xanımın sayəsində Üzeyir bəyin “Leyli və Məcnun” və “Koroğlu” opera-

larının da partituraları nəşrə hazırlanmışdır. 1970-ci ildə Zemfira Səfərova sənətsünaslıq namizədi alimlik dərəcəsi almışdır. Dahi bəstəkarın irsi tədqiqatçı-alimin növbəti axtarışlarına təkan olmuşdur.

Üzeyir bəy irsinin tədqiqinə öz yaradıcılığında xüsusi yer verən alim bu barədə genuş auditoriya qarşısında da çoxlu çıxışlar edib. Bu çıxışlar müxtəlif elmi konfranslar, simpoziumlar və bu kimi mötəbər tədbirlərdə deyil, həm də radio və televiziya verilişlərində də öz əksini tapıb. Bu mənada bizim Zemfira xanımınla sıx – bir yaradıcılıq ünsiyyətimiz var. Belə ki, Azərbaycan Televiziyaya və Redio Verilişləri Qapalı Səhmdar Cəmiyyətində musiqi redaktoru kimi çalışdığım ilk günlərdən Zemfira xanımınla radio və televiziya verilişlərində həmsöhbət olmuşuq. Bu verilişlərdə Zemfira xanım aydın nitqi, səlist danışığı ilə öz elmi müddəalarını tamaşaçı və dinləyicilərə dolğun şəkildə çatdıraraq mövzu ilə bağlı ətraflı məlumat verir. Bu mənada onun Üzeyir bəyə həsr olunan verilişlərdə ki, çıxışlarından bəzi məqamlara nəzər salaıq. Bu yerdə onu da qeyd etməliyik ki, hətta Zemfira xanımın təşəbbüsü və məsləhəti ilə yaranan verilişlər də var. “Üzeyir dünyası” radio verilişi də məhz bu qəbildəndir.

2010-cu ildən etibarən Azərbaycan radiosunda ayda bir dəfə hər ayın 18-dən bu veriliş efirə təqdim olunur (müəllif və aparıcı Səadət Təhmirazqızıdır). Ümumiyyətlə, uzun illərdir ki, Azərbaycan radiosunda hər ayın 18-də Üzeyir Hacıbəylinin əsərləri səslənir. Bu ənənəyə yeni təfsirdə münasibət bildirən Zemfira xanım söhbətlərimiz əsnasında Üzeyir bəyin həyat və yaradıcılıq yolu barədə dinləyicilərə məlumat vermək məqsədilə belə bir verilişin açılmasını təklif etmişdi. Verilişin qonağı da Zemfira xanım olub. Beləliklə, “Üzeyir dünyası” radio verilişi Zemfira xanımın iştirakı ilə bağlı tədqiqatları verilişin dolğun və maraqlı olmasına əsil zəmin yaradır.

Zemfira xanım qədim və orta əsrlərin musiqi elmini araşdıraraq “Musiqi elmi” adlı böyük bir monoqrafiyaya meydana gətirmişdir. Bu monoqrafiya Azərbaycan musiqi elminin korifeyləri, onun inkişaf mərhələlərinin aparıcı qüvvələri olan Səfiəddin Ürməvi (XIII əsr), Əbdülqadir Marağai (XIV-XV əsrlər), XV-XVII əsrlərin görkəmli simaları, Mir Möhsüm Nəvvab (XIX əsr) və Üzeyir Hacıbəylinin (XX əsr) elmi irsindən eləcə də bəzi musiqi əsərləri, yerli və xarici mənbələr əsasında yazılmışdır. Tədqiqat haqqında müxtəlif illərdə görkəmli əsnət adamları müsbət rəylər söyləmişlər. Onlardan bir nümunə - “Türk musiqisi tarixinin ən önəmli əlyazma əsərlərinin təhlil edildiyi, Səfiəddin Ürməvi, Əbdülqadir Marağai və Mir Möhsüm Nəvvabdan, dahi bəstəkar və müsikişünas Üzeyir Hacıbəyliyə qədər uzanan 700 illik bir

dövrü araşdıran Zemfira Səfərovanın bu əsəri qiymətli bir tədqiqat və əmək məhsulu olaraq böyük bir tədbirlə anılmağa layiqdir.

Bu əsər təkcə Azərbaycan və Türk dünyası üçün deyil, eyni zamanda onur duyduğum və çalışmalarını çox təqdir etdiyim Yusif qızı Zemfira Səfərovanı bu qiymətli əsər üçün alqışlayır, bundan sonrakı həyatında ona daha böyük uğurlar diləyirəm” (Süleyman Şenel, Türk Musiqisi Dövlət Konservatoriyasının Musikoloji Bölüm başkanı).

Əlbəttə, Zemfira xanımın bu tədqiqatının əhəmiyyəti barədə söylənilən müsbət fikirlər çoxdur. Alim üzərində 20 ildən artıq işlədiyi bu mövzu əsasında 1996-cı ildə doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. Bu tədqiqat musiqişünaslığımız üçün, bütövlükdə isə musiqi tariximizin sistemli şəkildə öyrənilməsi üçün dəyərli mənbədir. Məhz bu axtarışları ilə Zemfira Səfərova Azərbaycan musiqişünaslığında mənbəşünaslığın əsasını qoyub.

Təbii ki, Zemfira xanımın bu tədqiqatlarından musiqiçilər xeyli dərəcədə bəhrələniblər. Bu barədə geniş ictimaiyyətə də ətraflı məlumat vermək üçün 2007-ci ildə Azərbaycan Tele-film yaradıcılıq birliyində “Musiqi aləmində” adlı sənədli televiziya filmi çəkilib (ssenari müəllifi Səadət Təhmirazqızı, rejissor Rafiq Əliyev). Həmin filmin çəkilməsinin əsas məqsədi insanların qədim musiqi elmi haqqında maarifləndirməsi idi. Bu işdə isə Zemfira xanım öz maraqlı çıxışı ilə sanki əsrlərin musiqi tarixçisi rolunu yerinə yetirərək qədim dövrlərin musiqi həyatını və musiqiçilərini bu günün tamaşaçısına bütün təfərrüatı ilə çatdıraraq filmin əsas mahiyyətini açdı.

Zemfira xanım yalnız Respublikamızda deyil, onun hüdudlarından uzaqlarda da tanınan bir alimdir. Belə ki, o, müxtəlif ölkələrdə keçirilən simpoziumlarda, qurultaylarda, elmi konfranslarda öz natiqliyi və mükəmməl mövzular əsasında etdiyi çıxışları ilə dünya musiqiçilərində də Azərbaycan musiqi mədəniyyəti barədə yüksək təsəvvür yaratmışdır.

1983-cü ildə Səmərqənd şəhərində keçirilən ikinci Beynəlxalq musiqişünaslıq simpoziumunda “M.M.Nəvvab və onun “Vüzühül-ərqam” risaləsi”, Türkiyədə keçirilən birinci Millətlərarası Böyük Azərbaycan konqresində “Ü. Hacıbəyov yaradıcılığının əsas xüsusiyyətləri”, Parisdə YUNESCO-nun keçirdiyi “Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyinə həsr edilmiş Beynəlxalq konqresdə “Dədə Qorqudun musiqi dünyasının bəzi məsələləri” və s. bu kimi mövzularla digər ölkələrdə də çıxışlar etmişdir.

Görkəmli alimin bu və ya digər çıxışları Azərbaycan televiziyası və rediosunda da təqdim olunub. Odur ki, radio və televiziyanın arxivində Zemfira

xanımın çoxlu sayda çıxışları var.

Geniş tədqiqatçılıq fəaliyyəti ilə bizlərə örnək olan Zemfira Səfərova 30 kitabın, 150-dən çox oçerk və məqalələrin müəllifidir. Bu mənbələr içərisində bəstəkar Qara Qarayevin yaradıcılığına həsr olunan “Qara Qarayeви anarkən”, “Qara Qarayevin estetikası” kitabları və bu mövzuda məqalələri var.

Unudulmaz bəstəkarımız Qara Qarayevə həsr olunan “Musiqi dünyası” proqramının müxtəlif nömrələrində (verilişin müəllifi və aparıcısı Səadət Təhmirazqızıdır) məhz Zemfira xanımın çıxışlarına istinad olunub.

Ümumiyyətlə, 1999-cu ildən Azərbaycan radiosunda efiərə vəsiqə alan “Musiqi dünyası” proqramında bəstəkarlar, musiqişünaslar, ifaçılar barədə, musiqi həyatımızda baş verən hadisələrlə bağlı Zemfira xanımın çoxlu sayda çıxışları olub.

1999-cu ildən sənətsünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor Tariyel Məmmədovun baş redaktoru olduğu “Musiqi dünyası” jurnalı ilə əməkdaşlığımız sayəsində hazırladığımız “Musiqi dünyası radio jurnalı”nın da demək olar ki, bir çox nömrələrində Zemfira xanım iştirak edib.

Zemfira Səfərovanın televiziya və rediodakı çıxışları onun bir ictimai xadim kimi geniş fəaliyyətinin ifadəsidir.

Azərbaycan musiqi mədəniyyəti tarixinə belə qiymətli töhfələr bəxş edən bir alimin xidmətləri sözsüz ki, alqışa layiqdir. Odur ki, Zemfira xanım dövlətimiz tərəfindən də yüksək fəxri adlara və mükafatlara layiq görülüb. Bir sözlə haqqında söhbət açdığımız bu fədakar xanım qarşısına qoyduğu məqsədlərə məsuliyyətlə yanaşmış və üzərinə düşən işlərin öhdəsindən layiqincə gəlmişdir. Onun həyatı əsrlərə həsr olunan ömrün hekayətidir. Bu hekayənin yazılmamış səhifələri də var. Onları qələmə almaq üçün Zemfira xanıma can sağlığı və uzun ömür arzulayır və görkəmli alimimizi yubileyi münasibəti ilə də ürəkdən təbrik edirik.

Bu yazının sonunda bir daha qeyd edirik ki, musiqişünas-alim, akademik, Əməkdar elm xadimi, Əməkdar İncəsənət xadimi Zemfira Səfərova elmi və pedaqoji fəaliyyəti ilə yanaşı musiqi elminin, musiqinin, sənətinin təbliğatçısı kimi də yüksək xidmətləri ilə seçilən simalardandır.

Açar sözlər: yaradıcılıq, kitab, radio, bəstəkar, tədqiqat.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan musiqi tarixi. Birinci cild. – Bakı, 2012.
2. Azərbaycan Televiziya və Radiosu Verilişlərinin arxiv materialları.

Saadat Tahmirazkyzy (Azerbaijan)**Земфира Сафарова в качестве пропагандиста музыки на радио и телевидении**

Заслуженный деятель науки, заслуженный деятель искусства, действительный член НАНА Земфира Сафарова является первым исследователем средневековой музыкальной науки. Она изучала наследие таких мыслителей, как Сафияддин Урмави, Абдulgadir Марагаи, Мирза бек, М.М.Навваб и ввела их произведения в оборот музыкальной науки XX века. Она является также пропагандистом музыки. Видный учёный регулярно выступала по радио и телевидению Азербайджана. В этом смысле, мы можем отметить подготовленный нами совместно телевизионный документальный фильм «В мире музыки» на Азербайджанском государственном телевидении (2007 год, автор сценария Саадат Тахмиразкызы), на Азербайджанском радио программы «Мир Узеира», «Мир музыки», «Радио журнал – Мир музыки» и ряд схожих передач.

Ключевые слова: творчество, книга, радио, композитор, исследование.

Saadat Tahmirazkyzy (Azerbaijan)**Zemfira Safarova as a propagandist of music on radio and television**

Honored Art and Science Figure, active member of ANAS Zemfira Safarova is the first researcher of ancient musical science. She studied the legacy of such thinkers as Safiyaddin Urmavi, Abdulgadir Maraghai, Mirza Bay, M.M. Navvab and from the 13th century brought their works to the musical society of the 20th century. This activity from the field of research makes her a propagandist of music. So, the prominent scientist regularly appeared on the radio and television of Azerbaijan. In this sense, we can note the TV documentary “In the World of Music” prepared by us together with Zemfira Safarova on Azerbaijan Television (2007, scriptwriter Saadat Tahmirazkyzy), on the Azerbaijani radio “World of Uzeir”, “World of Music”, “Radio Journal - The World of Music “ and a number of similar programs.

Key words: creativity, book, radio, composer, research.

Рахилия Аббасова
raya.abbasova@rambler.ru
(Азербайджан)

АКАДЕМИК ЗЕМФИРА САФАРОВА И ЕЕ РОЛЬ В ИЗУЧЕНИИ И ПРОПАГАНДЕ НАСЛЕДИЯ ВЕЛИКОГО УЗЕИРА ГАДЖИБЕЙЛИ

Престижные звания, ответственные научные позиции и награды академика Земфиры Юсиф гызы Сафаровой – результат более чем полувековой целенаправленной, самоотверженной деятельности уникальной женщины-ученого, занимающей одну из самых высоких ступеней в азербайджанской музыковедческой иерархии. Просматривая перечень трудов этого пытливого ученого, невольно поражаешься столь активной творческой деятельности: научный капитал З.Сафаровой представлен более 240 трудами, в числе которых 40 монографий и книг. В этом ряду одну из ключевых позиций занимают исследования, посвященные творчеству основоположника азербайджанской классической музыки Узеира Гаджибейли.

Собственно, свой приход в науку З.Сафарова связывает именно с высоким искусством Узеира Гаджибейли, наследие которого рассматривает как «неиссякаемый источник, питающий научную мысль». Интерес к творчеству великого классика, проявившийся довольно рано, в студенческие годы был реализован через написание курсовых работ, диплома, а позже сказался на выборе темы кандидатской диссертации – «Музыкально-эстетическая концепция Узеира Гаджибейли», научным руководителем которой стал И.Я.Рыжкин – одна из знаковых фигур музыковедческой науки советского периода. Общение с профессионалом такого высокого уровня вооружило молодого в то время музыковеда З.Сафарову особым отношением и пониманием миссии ученого-исследователя – преданность науке Земфира ханым сохранила на всю жизнь.

Следующий серьезный шаг – издание в Москве книги «Музыкально-эстетические взгляды Узеира Гаджибейли» с предисловием выдающегося азербайджанского композитора Гара Гараева. Факт издания в России научной книги азербайджанки-музыковеда был на тот период настоящим событием. Этим трудом З.Сафарова внесла серьезный вклад в гаджибековедение – науку, которая будет еще неоднократно пополняться серьезными исследованиями этого талантливого ученого-музыковеда.

«В современной азербайджанской музыковедческой литературе эстетические проблемы национальной музыки разрабатывались попутно, в связи с той

или иной научной темой... Молодой музыковед З.Ю.Сафарова взялась за трудную задачу – целиком посвятить свое исследование этой теме... Заслугой Сафаровой является то, что она не ограничивается анализом музыкальных произведений композитора, но и уделяет много внимания разбору его научных работ и докладов, литературных произведений, статей, фельетонов, выступлений в различных дискуссиях. К этому следует добавить, что автор подробно исследует исторические и социальные условия того или иного отрезка времени, рассматривает личность Узеира Гаджибейли в ряду выдающихся прогрессивных просветителей азербайджанского народа. Такой многосторонний подход к проблеме делает основные положения книги убедительными и доказательными», - именно так оценил значение труда З.Сафаровой выдающийся деятель азербайджанской национальной культуры Гара Гараев, изложив свои мысли в Предисловии к указанному выше изданию [9].

Возьмем на себя смелость добавить к сказанному: всеобъемлющий, многоплановый подход к исследованию той или иной поставленной проблемы, поиск нестандартных новаторских путей ее решения становятся основополагающими и для последующих творческих изысканий З.Сафаровой.

«Меня по сей день восхищает умение Гаджибейли находить ценный потенциал там, где, казалось бы, всё, если не сказано, то вполне определено. К примеру, ареал бытования мугама, как известно, достаточно широк в географическом отношении, но первую мугамную оперу на всем Востоке создал именно он – азербайджанский композитор Узеир Гаджибейли».

И как тут не провести арку к событиям, предварившим 100-летний юбилей композитора (1995), когда в Азербайджане были осуществлены первые шаги на пути реализации грандиозного академического проекта по изданию музыкальных произведений Узеир-бека. Руководство процессом столь масштабного многотомного издания было поручено З.Сафаровой, которой принадлежат также емкие по глубине мысли и аналитической направленности предисловия к каждому из трех изданных томов.

«Как известно, для академического издания необходим подлинный авторский текст музыкальных произведений, тщательно выверенный и очищенный от искаженных наслоений, – отмечает З.Сафарова. – Печально, что целый ряд произведений Узеир-бека не дошел до нашего времени, кроме того есть сочинения, сохранившиеся не полностью. Поэтому в процессе работы приходилось заниматься и реставрацией нотного материала, как в случае с партитурой «Кероглу» [5, с.47].

В результате кропотливой работы были изданы уникальные творения Уз.Гаджибейли: партитура (впервые, спустя 75 лет со дня премьеры оперы) и клави́р первой на всем Востоке мугамной оперы «Лейли и Меджнун», а также партитура оперы «Кероглу» (в трех книгах). Столь успешная реализация про-

екта была осуществлена Отделом «Истории и теории азербайджанской музыки» АН Азербайджанской ССР, возглавляемым тогда еще кандидатом искусствоведения З.Ю.Сафаровой. Отмечая высокий уровень указанных изданий, народный артист СССР, композитор Фикрет Амиров подчеркнул: «Земфира Сафарова написала для первого тома не только по-научному обоснованное, масштабное предисловие, но и ценные комментарии, основанные на глубоком исследовании произведения» [15, с.33].

Но прежде, чем З.Сафаровой доверили руководство столь почетным проектом, ей удалось внести весомый вклад в исследование творчества выдающегося деятеля азербайджанской культуры Узеира Гаджибейли, завоевав тем самым право носить почетный (по-другому – не скажешь) титул – «гаджибековед».

Изучая творческое наследие Уз.Гаджибейли, Земфира Сафарова приходит к важным выводам. Собранные воедино они могут составить ценное руководство к пониманию и изучению особенностей философии творческой мысли композитора. Не ставя перед собой масштабной задачи (в первую очередь, по причине строго установленного формата статьи) – всеохватывающего резюмирования новаторских достижений З.Сафаровой в рассмотрении поставленной во главу данного исследования проблемы – автор настоящей публикации, тем не менее, считает необходимым «озвучить» некоторые наблюдения З.Сафаровой, опубликованные в ряде авторских изданий этого выдающегося ученого-музыковеда.

Анализируя период создания мугамных опер композитора и трех его музыкальных комедий (1907 – 1915), З.Сафарова подчеркивает: накопленный за эти годы профессиональный опыт приводит Гаджибейли к мысли, что «наряду с эмпирическим изучением народной музыки, собиранием и фиксацией образцов фольклора, необходимо глубокое изучение самих теоретических основ азербайджанской народной музыки» [11, с.40]. И действительно, «на всем протяжении творческой биографии Уз.Гаджибейли его теоретическая мысль и композиторская деятельность развивались параллельно и взаимосвязано» [11, с.40].

Стремление композитора-ученого познать богатство народной национальной музыки как бы «изнутри» находит отражение в созданном им капитальном труде «Основы азербайджанской народной музыки».

«Национальную науку мы не можем представить без этого фундаментального труда, который можно рассматривать как естественное продолжение средневековых трактатов. Поэтому, назвав «Основы азербайджанской народной музыки» трактатом настоящего времени, мы не ошибемся...» [13, с.337].

В этом уникальном в своем роде современном трактате рассматриваются вопросы ладовой системы, некоторые особенности стилистики народной музыки, ее мелодического, метrorитмического своеобразия и т.д. Все это позволило самому Гаджибейли и его последователям во многом по-новому подойти

к решению ряда актуальных проблем композиторского творчества, музыковедения, взаимоотношения профессионального и народного искусства.

Подробно осветив новаторскую концепцию теоретических открытий Уз.Гаджибейли, З.Сафарова в масштабном труде «Музыкальная наука Азербайджана XIII–XX века», анализируя достижения средневековых ученых (Урмави, Марагаи, Навваба, Ширвани) и музыкально-научную мысль XX века (Узеир Гаджибейли, Джаббар Карьягдыоглу, Гара Гараев), как истинный исследователь, не ограничивается констатацией фактов, а строит свои выкладки на основе научного осмысления. Стремясь подчеркнуть непреходящую связь времен, автор дает сравнительный анализ трактата «Китабуль-адвар» С.Урмави с научным трудом «Основы азербайджанской народной музыки» Уз.Гаджибейли. Попутно отметим, что выступление З.Сафаровой с указанной темой на посвященном С.Урмави международном конгрессе в Тегеране, вызвало широкий резонанс своей новизной и научной обоснованностью.

Время многое меняет. Нашему поколению выпала возможность стать свидетелями серьезных социальных катаклизмов, особо активно происходящих, как показывает история, на стыке веков. В подобных процессах обнаруживается некая закономерность: новые веяния безжалостно разрушают возведенные общественно-политические идейные конструкции, что в свою очередь влияет на самую серьезную «чистку» произведений различных видов искусства и особенно литературы, доказывая, что возможно все-таки «вырубить топором то, что написано пером». В этом беспощадном «аутодафе» выживают произведения честные, написанные по зову сердца и души, а не в угоду времени и, скажем, определенной идеологической ориентации.

Закономерен вопрос: к чему подобные сентенции? Да к тому, что, читая, к примеру, первую главу монографии З.Сафаровой «Музыкально-эстетические взгляды Узеира Гаджибейли», посвященную проблеме народности, приходишь к выводу, что каждая строка здесь имеет право на жизнь при любой формации, так как акцент делается не на «штампах» времени, а на уникальном таланте личности Уз.Гаджибейли, завоевавшем право быть первым. Именно об этом пишет З.Сафарова, подчеркивая: «Пристальный и постоянный интерес к проблеме народности объясняется, прежде всего, глубокой любовью композитора к азербайджанской народной музыке» [11, с.11]. Заметьте, ни к чему-то или к кому-то, а к вечной истине, заключенной в народном таланте и мудрости. И еще: «Не мертвый капитал, а живая цельная система, на которой народ строит свое «музыкальное мироздание», - вот чем была для Гаджибекова музыка родного народа» [11, с.8].

Проблему народности профессионального музыкального творчества З.Сафарова рассматривает, в частности, в тесной связи с процессом создания музыкальных тем, отличающихся образной индивидуальностью: «Начиная с

творчества Уз.Гаджибейли, индивидуализация музыкальных образов стала органическим явлением национальной музыки» [11, с.49].

Раскрывая смысл приведенного выше тезиса, автор пишет об условности персонификации образов народной песенно-танцевальной музыки, так как «в них нет музыкальных характеристик того или иного конкретного лица» [11, с.49]. Комментируя приведенное утверждение, З.Сафарова анализирует музыкальные характеристики, в частности, главных действующих лиц первой мугамной оперы Уз.Гаджибейли – «Лейли и Меджнун»: «Это не просто трагические возлюбленные вне времени и пространства, а конкретные люди, вставшие против морали исламского феодального мира» [11, с.50].

Экскурс по музыкально-сценическим произведениям раннего периода композитора дает З.Сафаровой все основания сопоставить, в частности, музыкальные комедии Гаджибейли с итальянской оперой-buff, французской комической оперой, зингшпилем в Германии. Подтверждение этой мысли мы находим у самого композитора: «Вера в силу музыки и желание музыкальными средствами бичевать общественно-бытовые пороки, стремление отразить в музыке борьбу прогрессивных сил азербайджанской интеллигенции против косности и бескультурия натолкнули меня на мысль создать комический музыкальный жанр – оперетту» [11, с. 68].

Подчеркивая особенности жанра гаджибековской музыкальной комедии, З.Сафарова проводит параллель с традициями народного театра, его реализмом и жизнерадостностью. В то же время предоставляет возможность познакомиться с театрализованным религиозно-мистериальным представлением «Шебих», объединяющим в себе элементы драматического и музыкального искусства. Отмечая мнение Уз.Гаджибейли, причисляющего «Шебих» к светским произведениям, близким европейской оратории, З.Сафарова пишет: «Уз. Гаджибейли отмечал, что единственная форма собственно религиозной «духовной» музыки в Азербайджане – это чтение Корана нараспев, в сопровождении определенных мелодий, не имеющими ничего общего с мугамами и даст-гяхами – образцами светской музыки» [11, с. 55].

Творчество Уз.Гаджибейли неразрывно связано и, более того, вдохновлено его вдумчивой гражданской позицией. Гаджибеков-патриот тонко чувствовал время, и это ценное качество помогало ему открыто декларировать и смело отстаивать свои прогрессивные взгляды и убеждения. Бережно, с безграничной любовью относясь к национальному искусству, он был противником умозрительных, тесных рамок, предназначенных для изоляции азербайджанского музыкального искусства от внешнего мира. «Путь Уз.Гаджибекова-композитора – яркий пример диалектической взаимозависимости национального и интернационального, традиций и новаторства в искусстве... Ратуя за новое содержание, отражающее современную эпоху, за новые формы, жанры, Гаджибеков

боролся за общечеловеческое, интернациональное звучание азербайджанской музыки», [11, с.55] но при «обязательном сохранении национального лица». Надо ли удивляться таким стремлениям художника, родине которого (в силу множества причин и, прежде всего, географического расположения и традиций, идущих издревле) исторически предопределялось быть тесно связанной с культурами различных народов. Не случайно, как указывает З.Сафарова: «Образцы азербайджанской народной музыки доходили и до Европы, и в творчестве ряда европейских композиторов мы находим отголоски наших мугамов» [11, с.61].

Подытоживая свои размышления по затронутой теме, З.Сафарова пишет: «Проблему национального и интернационального Гаджибейли понимал и трактовал не как арифметическое сложение, а как органический синтез достижений мировой и местной культур» [11, с.66]. Сегодня со всей основательностью и уверенностью мы можем констатировать, сколь прозорливой и дальновидной оказалась позиция основоположника азербайджанской музыкальной культуры Уз.Гаджибейли, отмеченная толерантностью прогрессивно мыслящего художника.

Отдельного разговора заслуживают многочисленные исследования З.Сафаровой, посвященные анализу музыкально-стилистических особенностей произведений Узеир-бека, осуществленного с учетом характерных для того или иного жанра черт. К примеру, говоря о древнейшем национальном искусстве мугама, автор, следуя за Уз.Гаджибейли, останавливается на понятии «дастгах», рассматривает поэтическую основу мугама, отмечает стилистические особенности таких жанров, как тесниф, ренг, танцы, говорит об инструментальном составе исполнителей и т.д. Столь же бережно и деликатно комментирует З.Сафарова научные изыскания великого классика в области ашугского искусства.

Отмечая связь гаджибековской музыки с азербайджанской литературой, исследователь приводит в качестве примера оперные и вокальные произведения композитора: «Два художника – Физули и Гаджибейли – как бы шли сквозь века друг к другу, чтобы воплотить свои откровения в едином гимне в честь непобедимой любви – в опере «Лейли и Меджнун», где музыка дополняет поэзию, а поэзия – возвеличивает музыку» [13, с. 344]. Красиво, не правда ли!

В 1936 году появляется вершинное произведение Узеир-бека – опера «Кероглу». В этом произведении композитор на высочайшем уровне создает совсем непростую драматургическую конструкцию масштабного оперного спектакля с его яркими образами и неповторимым музыкальным богатством. Ничуть не умаляя значения гаджибековских мугамных опер в истории Азербайджана и за его пределами, З.Сафарова в то же время подчеркивает непреходящую ценность оперы «Кероглу»: «Великий творческий подвиг Узеира Гаджибейли, его подлинно новаторское деяние заключается в том, что он впервые в азербайд-

жанской музыке создал жанр эпико-героической оперы... с ее сплавом элементов патриотического, бытового, лирического, сатирико-юмористического стиля» [11, с.86].

Безусловно, один из самых важных аспектов исследований З.Сафаровой, посвященных наследию Узеир-бека, - синтез традиций и новаторства. Не ограничивая свои изыскания жанровым началом, конкретными стилистическими рамками, Земфира ханым шаг за шагом проникает в философию гаджибековского мышления.

Так, говоря о мугамных операх или опереттах композитора, З.Сафарова приходит к важному выводу: «В дореволюционных операх Гаджибейли подчеркивал, в основном, нравственно-воспитательное, культурно-просветительное значение своих музыкально-сценических произведений. И дело здесь отнюдь не сводится только к цензурным соображениям, хотя, несомненно, это тоже играло определенную роль. Причина более существенна. Она заключается в том, что в дореволюционные годы Гаджибейли видел путь к улучшению положения народа не в революционной борьбе народа, а в завоевании демократических свобод, в широком просвещении масс» [11, с.26].

Убедительным доказательством приведенной выше мысли становятся, в частности, комментарии З.Сафаровой по поводу развернувшейся на страницах газеты «Каспий» (в октябре – ноябре 1917), полемики между Уз.Гаджибейли и публицистом Асадом Ахлиевым-Мамедовым по вопросу о воспитательном значении сцены [11, с. 27-32]. Отмечая широту гаджибековских воззрений, она пишет: «Один за другим Гаджибейли разбивает все доводы Ахлиева, не оставляя камня на камне от системы его аргументации. Он приводит веские доводы исторического, теоретического и логического порядков» [11, с.30].

Способность Узеир-бека достойно отвечать своим оппонентам и недругам З.Сафарова связывает не только с его незаурядным публицистическим талантом, широкой эрудицией, но и с такими характерными особенностями творческого почерка, как такт, благородство, железная логика и, конечно же, четкость и ясность идейной позиции.

Ценно, что идейные взгляды Узеир-бека З.Сафарова рассматривает не в отрыве, а как одно из звеньев общей цепи развития эстетической мысли Азербайджана, начиная с Бахманяра, Низами, Хагани, Физули и др. Перед нами проходит вереница исторических лиц, оставивших весомый след в развитии эстетической мысли Азербайджана, который ведет ко времени возникновения и активной деятельности журнала «Молла Насреддин». «Друг и соратник Мамедкулизаде, Сабира, Ахвердова – Узеир Гаджибейли был воспитан на наследии Ахундова, был хорошо знаком с мыслями Зардаби, Кочарли, плечом к плечу работал с писателями, объединившимися вокруг журнала «Молла Насреддин» [11, с.22]. Не ограничиваясь констатацией факта, З.Сафарова указы-

ваит на общность идейных устремлений, на некоторые особенности стилистики, литературные приемы, ставшие отличительной чертой «насредниовцев». При этом, что особо ценно, отмечается яркая индивидуальность каждого из них, высвечивается идейная суть того или иного произведения, определяется его значимость и занимаемая ниша уже в свете настоящего времени.

В монографии «Музыкально-эстетические взгляды Узеира Гаджибейли», написанной еще в годы советской империи, автор приводит выдержку из фельетона Узеир-бека, в котором высмеивается позиция тех, кто был непоколебим во мнении, что «опера погубила драму». Сарказм Гаджибейли в приведенной ниже цитате достаточно откровенен, более того, здесь явно слышится некая двусмысленность, которая с позиций уже современных событий воспринимается вполне определенно: «Бедные армяне, разве вы не знали, что опера – это порок, музыка – вредна! Зачем же вы, на свою голову, перевели «Аршин мал алан», «Мешади Ибада»?» [11, с. 33-34].

Ответом на этот прозвучавший в свое время неприкрытый намек станут сказанные гораздо позже слова З.Сафаровой: «Наш народ славится своей щедростью, не привычен «держат камень за пазухой». Но, порой, такая доброжелательность оборачивается против нас же самих. Еще при жизни композитора его музыкальную комедию «Аршин мал алан» наши «соседи» назвали «королевой армянской оперетты», а вскоре с афиш, оповещающих о спектаклях этого выдающегося произведения, исчезло и имя Узеира Гаджибейли. История доказывает, что мы должны постоянно заботиться о наших культурных ценностях, чтобы сохранить их и донести до следующих поколений. Если народ имеет такую богатую и многогранную музыкальную культуру, и при этом не имеет ее фиксированной истории - это безнравственно и безответственно. Издания, публикации, записи - все это паспорт национального достояния народа» [5, с.23].

Надо ли удивляться, что именно З.Сафаровой принадлежит блестящая идея написать многотомную Историю азербайджанской музыки с охватом огромного временного диапазона: от древнейших времен до наших дней. Успешная реализация столь глобальной задачи, к решению которой привлечены, в основном, сотрудники руководимого Земфирой ханым Отдела, частично реализована (на данный момент уже изданы первые два тома, подготовлен к изданию третий) и, можно быть уверенными, что это важное начинание будет обязательно продолжено на столь же высокопрофессиональном уровне.

Попутно отметим: значительным вкладом в дело пропаганды музыкальной культуры Азербайджана стали труды академика Сафаровой, изданные на иностранных языках. Стремление издавать свои труды за пределами республики на инонациональных языках преследует, как отмечает З.Сафарова, определенную цель – пропаганды творчества корифеев национальной музыкальной науки и

культуры. Так, к 125-летию со дня рождения Уз.Гаджибейли З.Сафарова приурочила выпуск книги «Бессмертие», в которой представлены статьи о жизни и творчестве композитора. Изданная на трех языках (азербайджанском, русском и английском), эта книга обрела широкую аудиторию читателей, и была отмечена, как один из важнейших результатов Института архитектуры и искусства) НАН Азербайджана за 2013 год.

Что касается монографии «Узеир Гаджибейли», то она издавалась в различных странах и, соответственно, переведена с азербайджанского на русский, английский, французский, арабский, турецкий, фарси, сербский, венгерский языки. Показателен и факт издания на турецком языке книги З.Сафаровой под названием «Türk Dünyasının Yıldızı. Üzeyir Hacıbeyli» («Музыкальная звезда тюркского мира. Узеир Гаджибейли»). Это событие демонстрирует признание выдающихся заслуг азербайджанского композитора в ареале тюркоязычных стран.

Интерес иностранной читательской аудитории к личности выдающегося азербайджанского деятеля искусства, композитора-новатора Узеира Гаджибейли говорит об активной интеграции азербайджанской музыковедческой мысли в мировое научное пространство. Последним по времени вкладом Земфиры ханым в науку гаджибековедения стала ее монография «Akademik Üzeyir Hacıbəyli. Yanan ügəyin aydınlığa çıxaran sənəti», издание которой было приурочено к 70-летию НАН Азербайджана и 130-летию со дня рождения композитора. Общепринятое мнение: почетная награда – премия имени Узеира Гаджибейли НАН Азербайджана, врученная Земфире ханым в 2015 году, - ожидаема и абсолютно точно адресована.

Призвание, талант, честность, безграничный интерес к предмету изучения, перерастающий часто в нечто большее, без чего невозможно само существование – именно единство таких ценных составляющих объясняет успех научных изысканий Земфиры Юсиф гызы Сафаровой, озаренных светом ее души и сердца.

Ключевые слова: Гаджибейли, наука, трактат, взгляды, наследие.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аббасова Р. Жизнь продолжается, и она прекрасна. Газ. «Зеркало», 07.05.2011.
2. Аббасова Р. Летопись Азербайджанской музыкальной культуры будет продолжена. Газ. «Зеркало», 29.09.2012.
3. Аббасова Р. Музыкальная наука Азербайджана (XIII – XX века). По прочтении Земфиры Сафаровой. Научно-теоретический и критико-публицистический журнал «Музыкальная Академия» №3, Москва, 2014.

4. Abbasova R. Azərbaycan musiqi elmi (XIII – XX əsrlər). Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərlər məcmuəsi, 1 cild, №3, 2016.
5. Аббасова Р. Когда слово – правда. Баку, 2017.
6. Анар. Человек, ставший памятником. В кн. «Литература, искусство, культура Азербайджана» II том. – Баку, 2012.
7. Виноградов В. Узеир Гаджибеков и азербайджанская музыка. – Москва, 1938.
8. Гаджибейли У. Основы азербайджанской народной музыки. – Баку, 1985.
9. Гараев Г. Предисловие к книге Сафаровой З. «Музыкально-эстетические взгляды Узеира Гаджибейли». – Москва, 1973.
10. Сафарова З. Музыкально-эстетические взгляды Узеира Гаджибейли. - Москва, 1973.
11. Сафарова З. Теоретические и эстетические проблемы в творчестве Узеирбека Гаджибейли. – Баку, 1985.
12. Сафарова З. Бессмертие. – Баку, 2010.
13. Сафарова З. Музыкальная наука Азербайджана (XIII– XX века). – Баку, 2013.
14. Azərbaycan musiqi tarixi. 1 cild (Z.Səfərovanın layihəsi əsasında və onun elmi redaktorluğu ilə nəşr edilmişdir). – Bakı, 2012.
15. Səfərova Z. Əsrlərə həsr olunan illər. – Bakı, 2007.
16. Səfərova Z. Akademik Üzeyir Hacıbəyli. Yanan ürəyin aydınlığa çıxaran sənəti. – Bakı, 2015.
17. Səfərova Z. Ardı yaşanılır. – Bakı, 2017
18. Safarova Z. Uzeyir Hajibayov and his outstanding predecessors. – Bakı, 2005.
19. Səfərova Z. Türk Dünyasının Yıldızı. Üzeyir Hacıbəyli. – Ankara, 2016.

Rəhilə Abbasova (Azərbaycan)

Akademik Zemfira Səfərova və onun dahi Ü.Hacıbəyli irsinin öyrənilməsi və təbliğində rolu

Azərbaycan musiqi elmlərinin müasir mərhələsində haqlı olaraq ən aparıcı yerlərdən biri akademik Z.Y.Səfərovaya məxsusdur. Alimin elmi kapitalı həll olunan problemlərin geniş diapazonu, musiqi sənəti nümunələrinin ani qavranılması, yaradıcılıq ənənələrinin yeniliyi və mükəmməliyi ilə fərqlənir. Bununla yanaşı, alim-musiqişünas Z.Y.Səfərovanın yaradıcılıq “leytmotivini” özünün unikal çoxsahəli fəaliyyətində dəfələrlə şəxsiyyətini araşdırılışı Ü.Hacıbəylinin irsi təşkil edir. Məhz bu aspekt R.Abbasovanın Z.Səfərovanın dahi Ü.Hacıbəyli irsinin öyrənilməsi və təbliğindəki rolunu müəyyənləşdirən məqaləsinin əsas problem dairəsini təşkil edir.

Açar sözlər: Hacıbəyli, elm, risalə, baxışlar, irs.

Rahila Abbasova (Azerbaijan)

**Academician Zəfira Səfərova and her role in studying
and propagating genius Uzeyr Hacıbəyli's heritage**

In the musical science of Azerbaijan at the present stage one of the leading places rightfully belongs to academician Z.Y.Səfərova. The scientific capital amazes with the number of published works, differs in a wide range of developed problems, the temporary coverage of the phenomena of musical art, the novelty and perfection of creative solutions. At the same time the "leitmotif" of scholar-musicologist's creativity can be considered a heritage of the great Uzeyr Hacıbəyli (1885-1948), whose personality is revealed in Z.Səfərova's works in all unique versatility. This aspect determines the range of the problems of the article by R.Abbasova, aimed at defining Z.Səfərova's role in studying and propagating Uzeyr Hacıbəyli's heritage.

Key words: Uzeyr Hacıbəyli, science, traktate, mind, heritage.

CƏFƏR QIYASININ YARADICILIĞINDA TƏBRİZ MEMARLIQ MƏKTƏBİ

AMEA-nın müxbir üzvü, memarlıq doktoru, professor, C.Qiyasi Azərbaycan memarlığının əsaslı surətdə öyrənilməsinə mühüm təməl daşları qoymuş, orta əsr memarlığının son dərəcə gözəl panoramının tədqiqi və qavranılması üçün vacib olan həlqələr əlavə etmiş alim memarlar dəstəsinə mənsubdur. Bir sıra dəyərli əsərlərin nəşri onun yaradıcılıq xidmətləri sahəsinə aiddir. Onlar eyni zamanda memarlıq sənətinin çoxcəhətli sahələri və müxtəlif aspektləri barədə məlumatı əsaslanır.

Elmlər Akademiyasının Memarlıq və İncəsənət İnstitutunda M.Ə.Hüseynovun rəhbərliyi altında dissertasiya üzərində iş C.Qiyasi üçün yaxşı məktəb olmuşdur. O, yüksək dərəcəli alimlərlə ünsiyyətdə olmuş və onlardan çox şey öyrənmişdir. Azərbaycan memarlıq elminin böyük mücahidləri olan bu insanların tədqiqatları hələ onlar həyatda ikən beynəlxalq səviyyəli klassik əsərlər olmuşlar. 1978-ci ildə “XIII-XVII əsrlər Təbriz memarlıq məktəbi” adlı namizədlik dissertasiyasının müdafiəsi oldu. Tarixi-nəzəri əsərin mükəmməl elmi konsepsiyası müxtəlif sənədlə materialların hərtərəfli tədqiqi, çoxsaylı mənbələrin dərin təhlili, onlarla memarlıq abidələrinin yerində öyrənilməsi nəticəsində mümkün oldu. Göstərilən vaxt çərçivəsini əhatə edən dissertasiyada Makudan Qəzvinə, Ərdəbildən Həmədana qədər geniş bir ərazini cəlb edən bu məktəbin təkamül, yüksəliş və inkişaf mərhələləri ayrılmışdır. Tədqiqatda onun tarixi yeri və əhəmiyyətini dəqiqləşdirməyə cəhd edilmişdir. Problemin təşkili Təbriz memarlıq məktəbinin formalaşması və inkişafı prosesini, Azərbaycan və Şərqi memarlığı inkişafının ümumi mənzərəsində onun yeri və rolunu əhatə edən məsələlərin bütöv bir kompleksi nəzərdə tutulmuşdur.

Təbriz memarlıq məktəbi Elxanilər dövründə monumental memarlığın nəhəng çoxplanlı məsələlərinin həlli prosesində öz üslubunu bərqərar edir, özünün müstəsna tərəqqi dövrünü keçirir. Professor Qiyasi qeyd edir ki, “bu dövrdə aparılan inşaat işlərinin geniş vüsət alması, yüksəldilən komplekslərin iri miqyası və binaların monumentallığı orta əsr Azərbaycan memarlığı inkişafının heç bir mərhələsi ilə müqayisə edilə bilməz” [2, s.7]. Şəhərsalma sənəti və monumental memarlığın şah əsərlərinin yaradıldığı dövrdə o, xalqın mədəniyyət tarixində parlaq bir səhifə olmuşdur. Ansambl tikilişinin mütəşəkkül şəhərsalmanın əsas təməyülü olduğunu təsdiq edən tezis son dərəcə mühüm və əhəmiyyətlidir və bu, eyni zamanda planlaşdırılmış və tikilmiş irimiqyaslı – Şənb-Qazan, Rəbe-Rəşidi memarlıq ansamblarının

da, elxani hökmdarı Məhəmməd Olcaytu Xudabəndənin paytaxt kimi nəzərdə tutduğu Sultaniyə şəhərinin meydana çıxmasında öz parlaq həllini tapmışdır. Alim qeyd edir ki, “iri şəhər mərkəzlərinin, ictimai yerlərin, gözintiyə və əyləncə xiyabanlarının, möhtəşəm ansambların yaradılması da həmçinin bu məktəbin şəhərsalma nailiyyətləridir” [2, s.4].

Konkret şəhərsalma və landşaft istiqaməti əsaslı surətdə həm müstəqil ayrıca da-yanan, həm də memarlıq komplekslərinin kompozisiya həllinin seçilməsində öz əksini tapmışdır. İri miqyaslı tikintinin irəli sürülən problemləri hər cür müxtəlif tipli tikililərin yüksəldilməsini tələb edirdi. Müxtəlif kompozisiya strukturlarında uyğunlaşan binaların tipologiyası memarlıq cəhətdən tərtib olunmuş şəhər meydanında (Cümə məscidi, saray kompleksi, bazar, mədrəsə, xəstəxana), məhəllədaxili tikintidə (məhəllə məscidi, hamam, bazarça), şəhər daxilində şəhər darvazaları yanında (karvansara, hamam, bazarça, gömrük) müəyyən olunurdu. Gerçək yaradıcı düşüncə zamanın sınağından çıxmış sabit kompozisiya sxemlərinə uyğun idi, beləliklə də bədii dilin universal sistemini təsdiq edirdi.

Ansambl tikilişində uyğunlaşan çoxsaylı tikililər kompozisiya qanunauyğunluqlarının dərin prinsiplərinə əsaslanır, onlarda incəsənətlə mükəmməl sənətkarlığın şahənə yüksəlişi birləşmiş, hər yerdə dini binalar, hökumət sarayları və saray-köşklər, xatirə kompleksləri və ayrıca dayanan türbələr, bazar tikililəri silsiləsi, kompleks xəstəxanalar dar-üş-şəfa və dar-üş-mərəz, möhtəşəm karvansaralar, hamamlar, hidrotexniki qurğular (körpülər, su ambarları, sebillər, fəvvarələr, kəhrizlər) tikilirdi. Onlarda əvvəlki dövrlərdən əxz olunmuş mükəmməl kompozisiya sxemləri, böyük mühəndis-texniki nailiyyətlərin şuarı altında tədricən inkişaf edən həcm-məkan strukturları meydana çıxır, dekorativ vasitələr arsenalı genişlənir. Professor C.Qiyasi orta əsr bina və tikililərinin quruluş tektonikası məsələlərinə mühüm yer verir. Xüsusilə formanın nəhəng enerjisinə və onun inkişafının potensial imkanlarına malik olan tağlı-günbəzli tektonika memarlıq formalarının dilini müqayisə olunmaz dərəcədə zənginləşdirmiş, memarların yaradıcı surətdə özünü ifadə etməsinə hüdudsuz imkanlar açmışdır. Konstruksiyaları mükəmmələşdirmək məqsədilə memarların yorulmaz yaradıcılıq axtarışı formaların səmərələşdirilməsi, fayadalılığı və möhkəmliyi yolunda yenilikçi, orijinal və ağıllı qərarlara gətirib çıxarır.

Bu dövrün çoxsaylı tikililərinin itirilməsi müxtəlif kataklizmlər, müharibələr, şəhərlərin yenidən qurulması ilə izah olunur. Bu, işə Təbriz memarlıq məktəbinin inkişaf qanunauyğunluqları və xüsusiyyətləri barədə onu tamamlayan, təshih edən, bəzən isə daha erkən nəticələri təkzib edən müstəsna əhəmiyyət bəxş edir.

Alimin yaradıcılıq tərcümeyi-halında memar Əli şah Təbrizinin yaradıcılıq yolu xüsusi yer tutur. Əsaslı tarixi-nəzəri elmi əsər olan “Memar Xoca Əli şah Təbrizi” tədqiqatında Təbriz memarlıq məktəbinin inkişafı kontekstində böyük memarın peşə fəaliyyəti sistemli surətdə tədqiq olunur, memarların o dövrdə mühüm mövqeyi göstərilir, onların cəmiyyətdə fəaliyyətinə yüksək qiymət verilir. Sonralar nəşr olunmuş əsərində Elxanilər dövlətinin böyük vəziri, memar Əli şah Təbrizinin həyat və yaradıcılığının həqiqi faktlarını yalnız bərpa etmir, həm də onun planı əsasında ucal-

dılmış çox əhəmiyyətli binaları hərtərəfli təhlil edir. Təbrizdəki Qazan xan türbəsi və Əli şah məscidinin (Ərk), Sultaniyyədəki sultan Olcaytu türbəsi ilə dini kompleksin bərpa layihələrinin yeni redaksiyasını təklif edir [1, s.4].

“Təbriz memarlıq məktəbi” alimin bütün sonrakı tədqiqatlarını müəyyən edən hərtərəfli mövzuya çevrilmiş, onun yaradıcılıq yolunda prioritet təşkil etmişdir. Çox-qütblü, orijinal və tam işlənmiş əsər böyük ərazi hədudlarına malik olan məktəbin ən səciyyəvi üslub cəhətlərini və xüsusiyyətlərini işıqlandırmaya cəhd edərək, memarlıq elminin tədqiqində müəyyən boşluğu doldurmuşdur.

O, geniş “təsir dairəsi”nə, sənətkarlar və onların ardıcılarının çoxsaylı ordusuna, Yaxın və Orta Şərqdə geniş əks-səda tapmış prinsiplərə və səciyyəvi cəhətlərə malikdir [3, s. 57].

Professor C.Qiyasi adsız-sansız insanların adlarını çəkir və Təbriz memarlıq məktəbinin istedadlı memarlarının, mühəndislərinin, dekorator-xəttatlarının, kaşısazlarının, ornament rəssamlarının peşəkarlıq inkişafının yollarını göstərir. Onları yaxın ölkələrdə representativ binaları, o cümlədən sarayları, məscidləri, türbələri, hidrotexniki tikililəri tikməyə və bəzəməyə dəvət edirdilər. Məktəbin sənətkarlarının kompozisiya, konstruksiya, parlaq dekorativ kompozisiyaları, məkan işləmələri sahəsində yenilikləri və kəşfləri müxtəlif tikililərdə onun sərhədlərindən çox uzaqlarda istifadə olunurdu. Memarlıqda həyata keçirilən əsas təsəvvür və ideyalar onlar tərəfindən zamanın dünya anlayışı nöqtəyi-nəzərindən modelləşdirilirdi.

Azərbaycanda memarlıq elminin son dərəcə inkişafı orta əsrlərdə bir neçə memarlıq məktəbinin yaranmasına gətirib çıxaran müəyyən memarlıq ideyalarının tarixən formalaşmış regional sahələrinin geniş yayılmasına gətirib çıxardı və bu, birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb etdi. Adlarında coğrafi-ərazi prinsipi qüvvədə olan bu qabaqcıl məktəblərin ənənələri çoxəsrlik köklərə və yüksək davamlılığa malikdir. Bu isə Azərbaycan memarlığının üslub istiqamətini çox əsrlər qabaqcadan müəyyən etmişdir. Müxtəlif problemlər üzrə irimiqyaslı tədqiqatların aparılması üçün əsaslı baza yaranmışdır. Azərbaycan elmi elm aləmində nüfuzlu tədqiqat mərkəzlərinə, çoxsaylı alimlər ordusuna malikdir. Azərbaycan alimlərinin fundamental tədqiqatları memarlıq elmini keyli dərəcədə zənginləşdirdi və tədqiqatçıları elmi işlərin yeni səviyyəsinə qaldırdı.

Alim, ictimai xadim, onlarla mütəxəssisin elmi rəhbəri, professor C.Qiyasi onun intellektual və ictimai potensialına ehtiyacın olduğu bu gün də var gücü ilə işləyir. Gəlin ona daha böyük elmi uğurlar, ən əsası ona və hamımıza vətənimiz – Azərbaycanın çiçəklənməsi naminə cansağlığı arzulayaq.

Açar sözlər: memarlıq məktəbi, tədqiqat, mənbə, texniki nailiyyətlər, bədii üsulların zənginliyi.

ƏDƏBİYYAT

1. Qiyasi C.Ə. Memar Xacə Əlişah Təbrizi. Elmi məruzə şəklində mem.dok. elmi dərəcəsi almaq üçün dissertasiya. – Bakı, 1997.

2. Гияси Д.А. Тебризская архитектурная школа (XIII-XVII вв.). Автореф. дисс. канд. архитектуры. – Баку, 1978.
3. Амензаде Р.Б. Композиционные закономерности монументальных сооружений Азербайджана XI-XVII веков. – Баку, 2007.

Райха Амензаде (Азербайджан)

«Тебризская архитектурная школа XIII-XVII вв.»

в творчестве Джафара Гияси

Член-корреспондент НАН Азербайджана, доктор архитектуры, профессор Дж. Гияси принадлежит к плеяде ученых-архитекторов, заложивших фундаментальные основы архитектурной науки Азербайджана. «Тебризская архитектурная школа XIII-XVII вв.» стройная выверенная научная концепция, историко-теоретический труд, ставший возможным в результате глубокого изучения разнообразных документальных материалов, глубокого анализа многочисленных источников, изучения десятков архитектурных объектов. Постановка проблемы подразумевала целый комплекс задач, включавших процесс формирования и развития Тебризской архитектурной школы, ее место и роль в общей картине развития архитектуры Азербайджана и Востока.

Ключевые слова: архитектурная школа, исследование, источники, технические достижения, арсенал декоративных средств.

Rayiha Amenzade (Azerbaijan)

«Tabriz architectural school of XIII-XVII centuries»

in Jafar Giyasi's creative work

Corresponding member of ANAS, doctor of Architecture, professor J. Giyasi belongs to a galaxy of scientists-architects who laid the foundation of the architectural science of Azerbaijan. «Tabriz architectural school of the XIII – XVII centuries», a well - balanced scientific conception, historical and theoretical work, made possible as a result of a deep study of a variety of documentary materials, a deep analysis of the numerous sources, and the study of dozens of architectural objects. The formulation of the problem involved a whole range of tasks, and the development of the Tabriz architectural school, its place and role in the overall picture of the development of the architecture of Azerbaijan and the East.

Key words: architectural school, research, sources, technical achievements, arsenal of decorative tools.

Rizvan Qarabağlı
memarlıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
r_qarabagli@mail.ru
(Azərbaycan)

CƏFƏR QIYASI YARADICILIĞI VƏ QARABAĞ MEMARLIĞI

Dil, ədəbiyyat, incəsənət və s. elmlərdə olduğu kimi memarlıq elmi də milli zəmində pərvəriş tapır, dirçəlir və ucalır. Bunun üçün o memarlığı yaradan və yaxud o memarlıq haqqında yazan alimin ilk növbədə özü vətənpərvər olmalı, milli mənəvi dəyərləri sevməli və onu daima yüksəklərə qaldırmağa çalışmalıdır.

Bu gün inamla demək olar ki, AMEA-nın müxbir üzvü, memarlıq doktoru, professor Cəfər Əli oğlu Qiyasi bu keyfiyyətlərə malik olan memar alimlərimizdəndir. Onun bütün yaradıcılığında millilik, Azərbaycançılıq bir qırmızı xətt kimi keçir.

Hər xalqın elə bir ədibi vardır ki, onun əsərlərində məxsus olduğu xalq həyatının ən səciyyəvi cəhətləri fəvqəladə bir aydınlıqla öz əksini tapır. Elə bil ki, xalq öz ürək sözünü, öz arzu və istəklərini və mənəvi aləmini bu ədibin dili ilə ifadə edir. Belə şəxsin adı çəkiləndə bütün bir xalq gəlib göz önündə durur.

İstedadlı ədibimiz Mirzə Cəlil belə qələm sahiblərindəndir. Onun adı yazılmamış bir əsərini oxusaq belə dərhal müəllifini tanımaq olar. Çünki onun əsərlərində özünəməxsus müəllif dəsti-xətti ilə yanaşı millilik və Azərbaycançılıq çox güclü verilir.

Bu hissələri mən Cəfər müəllimin əsərlərini oxuyanda da hiss edirəm. Onun hər bir əsərində milli ruh və milli mənəvi dəyərlər ön planda dayanır. İstər o memarlıq tariximizdən yazılmış bir əsər olsun və istərsə də inşaata tətbiq edilmiş bir layihədən. Ona görə də çağdaş Azərbaycan memarları arasında həm praktika, həm də tarix və nəzəri sahədə ustad sənətkar rəğbəti qazanmış Cəfər Qiyasinin milli və bəşəri mövzularda yazdığı əsərlər öz aktuallığını indi də qoruyub saxlayır.

Məlum olduğu kimi Cəfər müəllimin ilk yaradıcılıq illəri və o cümlədən yazdığı namizədlük və doktorluk dissertasiyaları Sovet dönməsinə təsadüf edir. Bu zamanlar SSRİ adlı imperya tərkibində olan Azərbaycanda Güney Azərbaycan sözü ehtiyatla deyilirdi. Ancaq bütün bu və ya digər çətinliklərə baxmayaraq C. Qiyasi 1978-ci ildə “Təbriz memarlıq məktəbi XIII-XVII əsrlərdə” mövzusunda namizədlük və 1997-ci ildə isə “Memar Xacə Əlişah Təbrizi (dövrü və yaradıcılığı)” mövzusunda doktorluq dissertasiyasını yazıb uğurla müdafiə etdi. Dünya şöhrətli memar, akademik Mikayıl Useyinovun rəhbərliyi altında həyata keçirilmiş bu dissertasiya işlərinə, Yaxın Şərqlə əlaqəli tanınmış memar və sənədsünas alimlər - M.S. Bulatov, R. Zahidov, Q.M. Əlizadə, L.S. Bretanitski, K.C. Kərimov və Ə.V. Salamzadə yüksək

qiymət vermiş və yekun sənəddə belə yazmışlar: “İşin dəyəri əsasən onun nəzəri, ümumiləşdirici xarakterindədir. Bu cəhət onu çoxsaylı tədqiqatlardan fərqləndirir, ona namizədlik dissertasiyasından daha üstün olan əhəmiyyətli elmi tədqiqat əsəri xüsusiyyəti verir”. Doktorluq dissertasiyası da tanınmış alimlər tərəfindən belə üstün cəhətlərlə qiymətləndirilmişdir.

Daima axtarışda olan C.Qiyasinin dissertasiya işləri ilə yanaşı bir neçə elmi əsərləri də çap olmuşdur. Hansı ki, bu gün də onlar etibarlı elmi mənbə və dərin məzmunlu dərş vəsaiti kimi tədris edilir.

Onun 1971-ci ildə çapdan çıxmış “Abşeron boyaları (Memarlıq haqqında söhbət)” adlı əsəri ilə biz, Abşeron yarımadasında olan dünya və ölkə əhəmiyyətli abidələrin yığcam memarlıq xarakterini görürük, “Yaxın uzaq ellərdəki (Orta əsr Azərbaycan memarlığının beynəlxalq əlaqələri haqqında)” (1985), [1] əsəri ilə Orta əsrdə yaşayıb yaratmış Azərbaycan memar və ustalarının vətəndən kənarda göstərdikləri yaradıcılıq fəaliyyətini və Azərbaycan memarlığının dünya arenasında olan mövqeyini və gücünü müəyyənləşdirə bilirik, “Nizami dövr memarlıq abidələri” (1991), [2] əsəri ilə Orta əsr Azərbaycan memarlığının yüksək mərhələsində olan Səlcuqlar dövrünün memarlıq özəlliklərini öyrənə bilirik və 1994-cü ildə Moskvanın “Внешторгиздат” nəşriyyatında çap olunmuş “Azərbaycan. Qalalar, qəsirlər” [3] əsəri ilə Güneyli-Quzeyli bütöv Azərbaycanın hərbi memarlığı olan qalalar haqqında geniş məlumatla malik oluruq.

Cəfər müəllimin əsərlərində qoyulan elmi, tarix və nəzəri mövzular bu gün də dəyərli elmi mənbə kimi öyrənilir və ustad dərsləri səviyyəsində qəbul edilir. Onun çağdaş elm sahəsində fəaliyyət göstərən yetirmələri artıq memarlıq aləmində öz sözünü deyən alimlərdir. Onlar özlərini Cəfər müəllimin yetirmələri kimi təsdiq edir, alim səviyyəsinə yüksəlir, yazdıqları dissertasiya və monoqrafiyalarla onun elmi irsini layiqincə davam edirlər.

Məlum olduğu kimi Cəfər müəllim AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunda “Memarlıq abidələrinin bərpası” laboratoriyasına rəhbərlik etmiş və bu müddət ərzində Azərbaycanın bir çox abidələrinə yeni həyat vermişdir.

Uzun müddət Cəfər müəllimlə bir şöbədə işləmiş bir memar kimi deyə bilərəm ki, C.Qiyasi yaradıcılığında Qarabağ mövzusu həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Hələ Qarabağın əminəmanlıq dövrlərində, konkret desək 1974-cü ildə onun layihəsi əsasında Şuşa şəhərinin sanatoriya zonasında Su Qalereyası inşa edilmişdi. O zaman bu bina Moskvanın “Сюзькүпротпроект” adlı Ümumittifaq Layihə Institutunun “Ən yaxşı tikilmiş obyekt” diplomu ilə təltif edilmişdir.

Şuşada su qalereyası

“Qarabağ-irsimizin əbədi yaddaşı” (2008) kitabı, “Azərbaycanın qoruq şəhərləri içərisində Şuşanın yeri” və s. və ilaxır neçə-neçə məqalələri də C.Qiyasinin Qarabağa və onun zəngin memarlıq irsinə olan məhəbbətindən yaranmışdır. Və yeri gəldikdə bu məhəbbət Qarabağa və onun tarix və mədəniyyət abidələrinə olan yadelli hücumlarına qarşı mücahidəyə çevrilmişdir. Belə mücahidələrdən biri hələ Sovet dövründə baş vermişdi. Belə ki, 1990-cı ildə erməni ideyalarına söykənən Sovet rəhbərliyi Xudafərin körpüləri yerləşən ərazidə Araz çayının qarşısını kəsərək “Xudafərin və “Qız qalası” adlı su qovşağı bəndini tikdirməyi planlaşdırırdı. Belə olduqda Xudafərin körpülərinin su altında qalmaq təhlükəsi reallaşırdı. Bu zaman C.Qiyasi televiziya və müxtəlif mətbuat orqanlarında dəfələrlə çıxışlar edərək bu məsələni geniş işıqlandırmış və su bəndlərinin tikilməsinə qarşı ictimai rəy yarada bilmişdi.

Analoji hadisə Tovuz rayonunun Vahidli kəndi yaxınlığından keçən Tovuz çayı qarşısında atılacaq bəndlə əlaqədar olmuşdur. Burada da bəndin yerinin düzgün seçilmədiyini vurğulayan C.Qiyasi layihənin gerçəkləşəcəyi zaman coxsaylı abidələrin su altında qalacağını mətbuatda açıqlamışdı.

Ermənilərin ümumi Azərbaycanda və o cümlədən onun dilbər guşələrindən olan Qarabağda törətdikləri soyqırımlar C.Qiyasi yaradıcılığında unudulmaz səhifələrdəndir. Onun 1996-cı ildə Ankarada nəşr etdirdiyi “Erməni kültür terroru” [4] kitabı məhz bu məsələnin dünya ictimaiyyətinə real həqiqətlər şəkilində çatdırmaq üçün qələmə alınmışdır. Bunun məntiqi davamı olaraq C.Qiyasinin layihəsi əsasında

Türkiyənin İqdir vilayətində Soyqırım anıtı və muzey kompleksi uçaldılmışdı. Hansı ki, 43,5 metr hündürlüyə malik olan bu abidə İrəvan sərhəddindən aydın görünür.

Türkiyənin İqdir vilayətində Soyqırım anıtı və muzey kompleksi

C.Qiyasi yeni binalar layihələndirib, tarixi abidələrimiz haqqında əsərlər yazmaqda işini bitmiş hesab etməmiş, əksinə onların beynəlxalq arenaya çıxarılmasını da özünə borc bilir. Bu baxımdan İçəri Şəhər və o cümlədən Şirvanşahlar saray kompleksi və Qız qalası məhz onun iştirakı ilə 2000-ci ildə YUNESKO-da Dünyanın İrsi Siyahısına salınmışdır.

Onun rəhbərliyi ilə daha bir neçə Bakı, Naxçıvan və Qarabağ abidələrinin sənədləri hazırlanıb YUNESKO-ya təqdim edilib və bu yönümdə aparılan işlər bu gün də davam edilir.

Göründüyü kimi Cəfər müəllim həm layihəçi, həm tədqiqatçı və həm də beynəlxalq arenada öz sözünü deyən vətənpərvər memar alimlərimizdəndir.

Açar sözlər: memar, yaradıcılıq, nəzəriyyə, layihə, ənənə.

ƏDƏBİYYAT

1. Qiyasi C. Yaxın-uzaq ellərdə (Orta əsr Azərbaycan memarlarının beynəlxalq əlaqələri haqqında). – Bakı, 1985.
2. Qiyasi C. Nizami dövrü memarlıq abidələri. – Bakı, 1991.
3. Qiyasi C. Azərbaycan. Qalalar, qəsrlər. – Moskva, 1994.
4. Qiyasi C. Erməni kultür terroru (türk və ingilis dillərində). – Ankara, 1996.
5. Qiyasi C. İqdir soykırım anıtı. – Ankara, 1998.

Ризван Гарабаглы (Азербайджан)**Архитектура Гарабаха и творчество Джафара Гияси**

Статья посвящена исследованию научного наследия видного деятеля науки, члена корреспондента НАН Азербайджана, доктора архитектуры, профессора Джафара Гияси. Рассматриваются его научные труды, где анализируется архитектурное наследие Гарабаха и проблемы азербайджанской архитектуры в широком аспекте. Уделено особое внимание работам, посвященным проблемам эстетического воспитания.

Ключевые слова: архитектор, творчество, теория, проекты, традиция.

Rizvan Garabaghli (Azerbaijan)**The architecture of Garabagh and Jafar Giyasi's creative work**

The article is devoted to the research of the scientific heritage of the prominent scientist, corresponding member of ANAS, doctor of architecture, professor Jafar Giyasi. His scientific works, where the architectural heritage of Garabagh and the problems of Azerbaijani architecture analyzed in a broad aspect are considered. Special attention is paid to works dedicated to the problems of aesthetic education.

Key words: architect, creativity, theory, projects, traditions.

Sevinc Tangudur
memarlıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
sevinc@tangudur.com.ru
(Azərbaycan)

ORTA ƏSR AZƏRBAYCAN MEMARLIĞININ BEYNƏLXALQ ƏLAQƏLƏRİ HAQQINDA CƏFƏR QIYASI TƏDQIQATLARI

Professor Cəfər Qiyasinin elmi əsərlərində, orta əsrlərdən başlayaraq, Azərbaycanlı mütəxəsislərin, sənətkarların, memarların, xəttatların, nəqqaşların, kaşıçıların, rəssamların, Orta Asiyada, Hindistanda, İranda, Ərəb ölkələrində, Türkiyənin bir çox şəhərlərində misilsiz, əvəzedilməz xidmətləri araşdırılır və tədqiq olunur.

Coğrafi mövqeyinə görə İslam Şərqiinin ortasında yerləşən Azərbaycan uzun bir dövr ərzində bu regionda baş verən tarixi hadisələrin mərkəzində dayanmışdır.

Yüzlər boyu Azərbaycanı Orta Asiya - Türküstan elləri ilə dərin köklü, çoxşaxəli və davamlı tellər bağlamışdır. Orta əsrlərdə bu bağlılıq özünü hər iki ölkənin tikinti sənətində həm ümumi prinsiplərinin olması, həm də qarşılıqlı nüfuz etmə şəklinə göstərirdi. Orta Asiya şəhərlərində aparılan tikinti və bərpa işlərində Elxani hökmdarları saray ustalarını - təbrizliləri də cəlb edirdilər. Türkmənistanın qədim Mehne şəhərindəki Əbu Səid türbəsi bu baxımdan çox səciyyəvi abidədir [1, s.41].

XIV əsrin əvvəllərində (1049) əsaslı bərpa edilmiş, dəyərli memarlıq abidələrindən olan Əbu Səid türbəsinin baştağında, yığma kaşı mozaikası üsulu ilə üzlənmiş göy, firuzəyi, ağ və az miqdarda sarımtıl kaşı lövhələri işlədilmişdir ki, bu da onun Azərbaycanın Elxani abidələrinin, xüsusilə Olcaytu türbəsi ilə eyniliyi fikrini tutarlı şəkildə təsdiq edir [1, s.42].

Bundan başqa, xalq arasında Bibi xanım məscidi kimi tanınan, Bibi xanım kompleksinin baş tikilisi olan Səmərqəndin Cümə məscidinin (1399-1404) həyatə yönələn fasadının qoşa minarəli nəhəng baştağ şəklinə olması Özbəkistanın dini memarlığında ilkin və yeğənə haldır [1, s.45]. Qeyd etmək lazımdır ki, professor Cəfər Qiyasinin fikrinə görə, bu baxımdan Səmərqənd məscidi ancaq, 1310-1320-ci illər ərzində tikilmiş Təbriz Əlişah məscidi ilə tutuşdurula bilər. Ondan 85 il sonra inşa edilən Bibi xanım məscidinin fasadında istifadə edilmiş qoşa minarəli bişmiş kərpicdən tikilmiş nəhəng baştağ məhz Bibi xanım məscidinin tikintisində istifadə edildiyi aşkar hiss edilir. Belə baştağ kompozisiyaları başqa yerdə tikilməmişdir [1, s.46]. Bu da zəlzələ nəticəsində çox hissəsi dağıntıya məruz qalan kompleksdə təbrizli ustaların çalışdığını bir daha sübut edir.

Qəzvinlərin hərbi yürüşləri ilə XI əsrdən Hindistanın şimal hissəsində islam dini geniş yayılmağa başlayır. Hindistanda hakimiyyətdə olan, Ön və Orta Asiyanın bədii

memarlıq prinsiplərinə daha çox arxalanan türk-müsəlman sülalələri, apardıqları tikinti işlərində, bu qədim ölkənin memarlığına yeni bina tipləri (məscid, mədrəsə, türbə), memarlıq elementləri (eyvan, minarə), mühəndis qurğuları (tağ, günbəz) və bəzək motivləri daxil olmasında müstəsna rol oynayırdı.

Moğol dövlətinin qurucusu Zahirəddin Baburun (1483-1530) oğlu Nəsirəddin Humayun bir müddət Təbrizi, Ərdəbili və Azərbaycanın başqa yerlərini gördükdən sonra bu şəhərlərdəki tarixi abidələr, saray və məscidlər, türbələr, xüsusilə Səfavi sarayının yüksək mədəni mühiti ona güclü təsir bağışlamışdır və Hindistana qayıdarkən özü ilə Azərbaycandan sənətkarlar aparmışdır. Onun “Dövlət nadiri” adını verdiyi məşhur Azərbaycan rəssamı Mir Seyid Əli Təbrizi uzun müddət baş saray rəssamı olaraq, Moğol minyatür məktəbinin formalaşmasında aparıcı rol oynamışdır.

Moğol memarlığının formalaşmasında əsaslı rol oynamış, 1565-ci ildə Dehlidə tikdiyi klassik Humayun türbəsinin inşası ilə məhşurlaşan başqa azərbaycanlı memar Ağa Mirəg Qiyasdır. Humayn türbəsinin Azərbaycan memarlığı ənələrinə uyğun tikilməsinə baxmayaraq, türbənin səki üstünə qaldırılması, mərkəzi günbəz ətrafında dörd kiçik köşkün yerləşməsi, istifadə olunan tikinti materialları və fasadların işlənməsi yerli prinsipləri də özündə cəmləşdirilməsi aydın hiss olunur.

Humayn türbəsinin örnək olduğu memarlıq təhsili görmüş hökmdar Cahən şahın göstərişi ilə paytaxt Aqra şəhərində istəklili qadını Mümtaz Mahal Banu Bəyimim qəbri üzərində ucaldılmış məşhur Tac Mahal (1630-1652) türbəsidir. Tac Mahal türbəsinin baş memarı türk ustad Məhəmməd İsa Əfəndi olmuş, ona səmərəqəndli, təbrizli, şirazlı, dəməşqli, bağdadlı, buxaralı, lohorlu usta və nəqqaşlar yardım etmişdir.

İslam dövründə azərbaycanlılar İran memarlığının inkişafına da hiss olunan təsir göstərmişdir. İranın ən mühüm memarlıq mərkəzlərindən sayılan Yəzd şəhərində, Təbrizdə hazırlanmış layihə əsasında inşa edilən memarlıq kompleksindən indiyədək yeğanə tikili – Şeyx Şəhəddin türbəsi qalmışdır. XIV əsrdə İran şəhərlərində çalışmış iki azərbaycanlı sənətkarın adı bəllidir: memar Əli Qəzvini Vərəmində, Hacı Məhəmməd Savəci isə İsfahanda karvansara binası tikmişlər. Teymurilər çağının ən dəyərli memarlıq əsərlərindən biri Məşhəd şəhərindəki Şah məscidir. Məscidin fasad boyu nəzərə çarpan dərəcədə mərkəzi günbəz kompozisiyası, Təbrizdəki Göy-Məscid kompozisiyası ilə yaxın paralel cəhətləri nümayiş etdirir [3, s.57]. Üstündəki kitabədən bəlli olur ki, onu 1451 - ci ildə memar Əhməd Məhəmməd Şəmsəddin oğlu Təbrizi tikmişdir. Şah məscidi planlaşma və memarlıq quruluşuna görə Xorasan ərazisindəki məscidlərdən fərqlənir. “Şah məscidi adlandırılan, Padişah məscidi böyük və gözəl olub... öz başlanğıcını Şah sarayı darvazalarının birindən alan, möhtəşəm ağaclar əkilməmiş geniş küçə ilə kəşisir...”Şarden öz əsərində qeyd edir [3, s. 59]. Şəhərsalma sahəsində Azərbaycan ənənələrinin təsiri baxımında İsfahanda ən dəyərli və səciyyəvi memarlıq kompleksi məşhur Şah meydanı ansamblıdır. I Şah Abbas dövründə, XVII əsrin əvvəllərində tam formalaşmış bu ansambl Yaxın Şərq şəhərsalma sənətinin dövrümüzə gəlib çatmış ən nadir örnəklərindəndir. Şah mey-

danının ən möhtəbər binası isə Şeyx Lütfulla məscidi ilə üz-üzə dayanan əsası teymurilər zamanı qoyulmuş və 1598-ci ildə indiki görkəmini almış arxasında gözəl bağları, bəzəkli köşkləri (Həşt Beşit, Çehelütun və s.) olan geniş saray ansamblı yerləşən Ali Qapı sarayıdır [1, s.67].

İsfahan abidələrində çalışmış azərbaycanlı xəttatlar içərisində ən məşhuru və məhsuldar işləyəni Şah Abbasın sevimlisi, təbrizli xəttat Əlirza Abbasi olmuşdur. Yüz ildən artıq ömür sürmüş Əlirza Abbasi Səfəvi İsfahanın ən görkəmli memarlıq əsərlərində – Şah məscidi, Şeyx Lütfullah məscidi, Maqşud bəy məscidi, Alı Qapı sarayı və bu kimi başqa tikililərdə monumentalist nəqqaş və xəttat kimi çalışmışdır.

Şəhərsalma və memarlığın bütün mərhələlərində, sahələrində çalışan zəngin təc-rübəli, yüksək səviyyəli azərbaycanlı mütəxəssislər – memarlar, mühəndislər, rəssam-lar, nəqqaşlar, xəttatlar Səfəvilərin İsfahan sarayının da başlıca aparıcı qüvvələri idi.

İslamın yayıldığı 1-ci yüzillikdə ərəb xilafəti mərkəzlərində çalışan elm və incə-sənətin inkişafında mühüm rol oynayan azərbaycanlılar içərisində memarlar, tikinti ustaları da olmuşdur. Tarixi qaynaqlardan bəllidir ki, VII əsrdə Xəlifə Ömər Kufədə məscid tikmək üçün Azərbaycanın qədim şəhərlərindən – Həmədandan Ruzbeh adlı memar çağırmış, azərbaycanlı memar öz növbəsində Kufənin ilk məscidini doğma yurdun tikinti ənənələri əsasında ucaltmışdır. Qədim, zəngin tikinti ənənələri olan, əbədilik simvollarına çevrilmiş, piramidalar ölkəsi Misir ilə Azərbaycan arasında birbaşa memarlıq əlaqələrinin ən parlaq dövrü XIII-XIV əsrlərə təsadüf edir. XIII əsr Qahirəsinin belə mühüm gözəl tikililərindən biri Bəybars məscidi (1266-1269) sayı-lır. Azərbaycanın və İranın XI-XIII əsr məscidləri üçün səciyyəvi olan xüsusiyyətlər, məscidin memarlıq həllində, planlaşma quruluşunda öz əksini tapmışdır.

Məmlük sultanı Ən-Nasir Məhəmməd (1294-1341) 1322-ci ildə öz elçisini – sa-ray məmuru Əmir Aytmışı Təbrizə göndərir. Təbrizdəki Əlişah məscidinin əzəmət və gözəlliyindən heyrətlənən elçi geri döndükdən sonra onun memarını Qahirəyə gətirir. Tarixçi əl-Məqrizinin yazılı məlumatlarına görə, həmin azərbaycanlı memar (təəssüf ki, adı bildirilmir) 1329-cu ildə Qahirədə Əmir Qasun məscidini tikir. Tarix-çi həmçinin qeyd edir ki, Əmir Qasun məscidinin minarələri kərpicdən, yəni Təbriz üslubunda ucaldılmışdır.

1335-ci ildə Qahirə içqalasında Sultan ən-Nasir Məhəmməd tərəfindən tikilən, hal-hazırda da Qahirənin görkəmli abidələrindən sayılan məscidin müəllifi, tarixçi əl-Məqrizinin məlumatlarına görə, Təbrizdən çağırılmış memar olmuşdur.

XIV əsrin Məmlük hakimi Sultan Həsən (1347-1361) tərəfindən, Elxani me-marlığı ilə tanış olmaq üçün göndərilən saray memarlarını Təbriz, Marağa və Sul-taniyyədə ucaldılmış mühəndis uğurları, iri aşırımlı tağ və gümbəzlər valeh edir. 1356-1363-cü illər ərzində tikilmiş, sənət incisi kimi tanınan Sultan Həsən memarlıq kompleksi həmin səfərin xeyrixah təsirini aydın əks etdirir. Bu möhtəşəm kompleksin özəyi Təbrizin və Sultaniyyənin Elxanı abidələrində olduğu kimi dörd eyvanlı həyətdir. Onun məscidi Əlişah məscidi kimi tağtavan quruluşludur.

Professor Cəfər Qiyasinin qeyd etdiyi kimi, mədəni əlaqələri daha qədim, davamlı və məsuldar olmuş, iki qonşu ölkə - İraq ilə Azərbaycan arasında İslam dövründəki memarlıq əlaqələri dörd mərhələyə bölmək olar: Abbasilər, Səlcuqlar, Elxanilər və Səvəfilər dövrü. Sonuncu 2 mərhələdə Azərbaycan memarlığının güclü təsiri ilə səciyyəvidir [1, s.75].

XIV əsrin ortalarında Bağdadda tikilmiş Mərcaniyyə kompleksinə aid olan məscid, mədrəsə, Xan Örtmə (örtülü karvansara) adlı tikililərdə Azərbaycan memarlığı ənənələrinin təsiri daha qabarıq nəzərə çarpır. Kompleksin məscidinin kərpicdən tikilmiş çoxgümbəzli quruluşu, tağ və gümbəz konstruksiyalarının birləşmə tərzini Təbriz tikinti ənənələrinə daha yaxındır.

Səfəvi hökmdarları və Azərbaycan memarlarının başçılığı ilə İraqda tikilmiş dini - xatirə komplekslərinin ən irisi Kərbala şəhərindəki İmam Hüseyn türbəsidir.

Ümumiyyətlə, ərəb dini tikililərində dörd eyvanlı iç həyətlərin, iri baştağların, daş minarələrin yayılmasında da Azərbaycan memarlığının böyük təsiri olmuşdur.

Azərbaycanın Şərqi ölkələri ilə memarlıq əlaqələri tarixində Türkiyənin ayrıca yeri var. XII əsrdə böyük tikinti meydanına çevrilmiş Anadoluda Səlcuq sultanlarının ucaldıqları çoxlu sayda saray, məscid, türbə və mülki tikililərdə, xüsusilə onların bəzədilməsində Azərbaycandan gələn sənətkarlar fəal iştirak etmişdirlər [3, s.44].

Anadolu şəhərlərində çalışmış ilk adı bəlli Azərbaycan memarı XII əsrin ikinci yarısında Menqucuqların (Ərzincan, Kamah, Divriqi və Şərqi Qarahisar şəhərlərində XIII əsrin birinci yarısında hakimlik edən türk sülaləsi) saray memarı kimi fəaliyyət göstərmiş marağalı Həsən Firuz oğludur. Tarixi məlumata görə marağalı memar Ərzurumdakı Saltuklu Gümbəzi türbəsində çalışmışdır. 1180-ci ildə Divriqidə tikdiyi Qala məscidinin tikinti kitabəsində də onun adının olduğu məlumdur [2, s.132]. Marağalı usta ilə eyni zamanda həmin ərazidə çalışmış başqa bir azərbaycanlı memarın – Mərəndi Əhməd Əbubəkir oğlunun da iki əsəri bəllidir. Niksarda Qırx Qızlar türbəsinin və Sivasda Sultan İzzəddin Keykabusun tikdirdiyi şəfəxanəni üstündəki kitabələrdə kompleksin memarı Əhməd Mərəndinin adı yazılmışdır.

1220-ci ildə tikilmiş Sivas şəfəxanası plan və həcm-məkan quruluşuna görə dördeyvanlı iç həyəti olan mədrəsələr kimidir [4, s. 392-394]. Şəfəxanəni iri eyvanla həyətdə yönələn I Keykavus türbəsinin ümumi quruluşundan başqa onu Azərbaycan memarlığı ənənələri ilə bağlayan tikintisində bəşmiş kərpicdən geniş istifadə olunmasıdır. Bu kompleksdəki əsas naxış motivləri, Sivasın başqa bir abidəsində - Göy mədrəsədə eynilə işlədilib. Bu da azərbaycanlı memarın Göy mədrəsədə də çalışdığı sübut edir.

XII əsrin sonu - XIII əsrin əvvəllərində Konya - Bəyşəhər yolu üstündəki karvansaranın və hal-hazırda kimi mövcud olan, el arasında Divlər sərnici adlanan səlcuq əsəri sayılan su tutarının təbrizli memar Hacı Bəxtiyar tərəfindən tikildiyi məlumdur [3, s. 45]. 1229-cu ildə Divriqidə tikilmiş Ulu Camenin gözəl oyma naxışlı ağac mehrabının üzərində azərbaycanlı sənətkarın - tiflisli usta Əhməd İbrahimim oğlu-

nun “müəllif imzası” indiyə qədər qalmışdır. Bundan başqa Amasyada 1233-1246-cı ildə əsas tikinti materialı Mərkəzi və Cənubi Azərbaycanda olduğu kimi bişmiş kərpicdən tikilmiş bir məscidin memarı Məhəmməd Mahmud oğlu Arani olub.

Tarix dolu şəhər adlandırılan Konyada, Şəms Təbrizi özünə mənəvi ata seçmiş mütəfəkkir şair Mövlana Cəlaləddin Ruminin vəsiyyətinə görə, onun qəbrinin üstündə hər tərəfdən görünən Mövlana türbəsi ucaldılmışdır [2, s.134]. Bu vəsiyyəti 1274-ci ildə onun müridi, həm də bacarıqlı kimyaçı kimi tanınan Bədrəddin Təbrizi yerinə yetirmişdir. Memar türbənin yanında tikdiyi Mövlana mədrəsəsi isə indiyə qədər qalmamışdır.

Anadolunun bir çox memarlıq abidələri, o cümlədən Sivasdakı Ulu Cami, Konyadakı Sahib Ata məscidi, Malatyadakı Ulu Cami, Amasyadakı Turumtay türbəsi, türk tədqiqatçılarının fikrincə üslub xüsusiyyətlərinə görə Azərbaycanın memarlığına daha yaxındır. Şərqi Anadoluda Qaraqoyunlu və Ağqoyunlular dövründə tikilmiş üslubca Azərbaycan memarlığı ilə birbaşa oxşar olan abidələr çoxdur. Bunlardan XIV əsrdə Qaraqoyunlu Yusif dövründə tikilmiş Van məscidi həm plan quruluşuna həm də memarlıq üslubuna görə Təbriz zonasının məscidləri kimidir [1, s.82].

XV əsrin ikinci yarısında Türkiyənin Hisi Kayfa şəhərində tikilmiş Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsənin oğlu Zeynal bəyin türbəsinin memarı Pir Həsəndir [3, s.45]. Hər cəhətdən Elxanilər çağının Bərdə, Qarabağlar, Ərdəbil, Salmas və Xiov şəhərlərində qalmış silindr gövdəli qulləvari türbələr üslubunda tikilməsinə baxmayaraq daha ağır nisbətləri olan Zeynal türbəsinin fərdi memarlıq obrazı vardır. Şirvan – Abşeron memarlıq üslubunu xatırladan, 1492-ci ildə azərbaycanlı memar Babacan tərəfindən tikilmiş başqa bir ağqoyunlu abidəsi Əhlətdəki Əmir Bayandır türbəsidir.

XV əsrin əvvəllərində Bursa şəhərində Osmanlı sultanı Çələbi Mehmet dövründə salınmış mədrəsə, imarət, türbə və məsciddən ibarət Yaşıl kompleksdə azərbaycanlı sənətkarlar ilk dəfə kaşı mozaikası texnikası tətbiq etmişlər. Kompleksə daxil olan Yaşıl caminin interyerində istifadə olunan kaşı bəzəklərinin içərisində təbrizli usta Məhəmməd Məcnunun müəllif imzası mövcuddur. Yaşıl camidə olduğu kimi, Yaşıl türbədə də çalışmış kaşıçı təbrizli ustalar içərisində nəqqaş İlyas Əli və Məhəmməd Məcnun əsas mövqə tutmuşlar. Həm Yaşıl camidə, həm də Yaşıl türbədə ağac üzərində oyma sənətinin gözəl nümunələri var. Yaşıl türbənin qoz ağacından düzəldilmiş oyma naxış və kitabələrlə bəzədilmiş qapısı üzərində “Hacı Əli Əhməd oğlu Təbrizinin əməli” sözləri yazılmışdır [3, s.44].

1472-ci ildə memar Kəmaləddin tərəfindən tikilmiş İstanbulun Topqapı saray kompleksinə daxil olan Çinili köşkdə istifadə olunan, zövqlə tərtib edilən kaşı mozaikasının işçiliyini də Bursa abidələrində çalışmış təbrizli ustaların işlədiyi bəllidir.

Professor Cəfər Qiyası tədqiqatlarında da qeyd etdiyi kimi, yekun olaraq demək olar ki, çoxsahəli məhsuldar və xeyirxah yaradıcılıqları ilə azərbaycanlı sənətkarlar Şərq ölkələri xalqlarının memarlığının qarşılıqlı inkişafı və yaxınlaşması prosesində ön sırada getmiş, nadir əsərlərlə dünya memarlığını zənginləşdirmişdirlər [1, s.91].

Açar sözlər: beynəlxalq əlaqələr, Türkünstan, Türkiyə, İran, Hindistan.

ƏDƏBİYYAT

1. Qiyasi C. Yaxın-uzaq ellərdə. – Bakı, 1985.
2. Амензаде Р.Б. Сооружения зодчих-азербайджанцев в Турции XII-XV вв.// Azərbaycan Beynəlxalq çoxtərəfli qarşılıqlı əlaqələrdə. – Bakı, 1997.
3. Амензаде Р.Б. Композиционные закономерности монументальных сооружений Азербайджана XI-XVII веков. – Баку, 2007.
4. Aslanapa O. Türk sanatı. – Ankara, 1990.

Севиндж Тангудур (Азербайджан)

Исследования Джафара Гияси, посвященные международным связям средневековой архитектуры Азербайджана

В трудах профессора Джафара Гияси, рассматривается творческая деятельность средневековых мастеров – архитекторов, каллиграфов, мозаичников, глазуровщиков Азербайджана в Средней Азии, Индии, Иране, Арабских странах и во многих городах Турции. Азербайджан, находившийся по своему географическому расположению в середине Исламского Востока, в течение длительного периода стоял в центре исторических событий, происходящих в этом регионе, и активно участвовал в процессе обмена эстетическими ценностями и художественными идеями.

Ключевые слова: международные связи, Туркестан, Турция, Иран, Индия.

Sevinj Tangoudur (Azerbaijan)

Jafar Giyasi's research studies on international relations of Middle Age Azerbaijan architecture

In his scientific works Professor Jafar Giyasi investigated and studied Azeri specialists, artists, architects, calligraphers and painters' unique and irreplaceable services from Middle Ages in Central Asia, India, Iran, the Arab countries and in many Turkish cities.

Due to its geographical position in the Islamic East, Azerbaijan took place in the middle of historical events that lasted on that region for a long period.

Key words: international relations, Turkestan, Turkey, Iran, India.

MÜNDƏRİCAT

Fərhadova Sevil (Azərbaycan)	3
Bülbülün yaradıcılıq yolu multikultural dünyanın məhsulu kimi	
Köçərli İradə (Azərbaycan)	11
Bülbül – Elmi tədqiqat musiqi kabinetinin rəhbəri və təşkilatçısı kimi	
Qafarov Vidadi (Azərbaycan)	21
Azərbaycan mədəniyyətində Bülbül fenomeni	
Ağayeva Suraya (Azərbaycan)	26
Bülbülün elmi-publisistik fəaliyyəti haqqında	
Bayramova Xumar (Azərbaycan)	36
Bülbülün səhnə yaradıcılığı şərq-qərb musiqi ənənələrinin sintezi kontekstində	
Həsənova Şəhla (Azərbaycan)	40
Zemfira Səfərova - Azərbaycan musiqişünaslığı tarixində ilk akademik	
Babayeva Həcər (Azərbaycan)	46
Zemfira Səfərovanın yaradıcılığında Dədə Qorqudun musiqi dünyasından Q.Qarayevin musiqi və söz aləminə qədər	

Talıbzadə Ülkər (Azərbaycan)	52
Zemfira Səfərovanın yaradıcılığında mənbəşünaslığın problemləri	
Məmmədova Leyla (Azərbaycan)	60
Ustad xanəndə Cabbar Qaryağdıoğlunun xatirəsinə və Azərbaycanın mənəvi irsinə dəyərli bir töhfə: Zemfira Səfərovanın “Şərq musiqisinin peyğəmbəri” kitabı	
Təhmirazqızı Səadət (Azərbaycan)	67
Zemfira Səfərova musiqinin radio və televiziya da təbliğatçısı kimi	
Abbasova Rəhilə (Azərbaycan)	73
Akademik Zemfira Səfərova və onun dahi Ü.Hacibəyli irsinin öyrənilməsi və təbliğində rolu	
Əmən zadə Rayihə (Azərbaycan)	84
Cəfər Qiyasinin yaradıcılığında Təbriz memarlıq məktəbi	
Qarabağlı Rizvan (Azərbaycan)	88
Cəfər Qiyasi yaradıcılığı və Qarabağ memarlığı	
Tangudur Sevinc (Azərbaycan)	93
Orta əsr Azərbaycan memarlığının beynəlxalq əlaqələri haqqında Cəfər Qiyasi tədqiqatları	

CONTENTS

Farhadova Sevil (Azerbaijan)	3
Bulbul's creative way as a product of the multicultural world	
Kocharli Irada (Azerbaijan)	11
Bulbul like a head and organizer of Scientific Research Music Office	
Gafarov Vidadi (Azerbaijan)	21
Bulbul phenomenon in the culture of Azerbaijan	
Agayeva Suraya (Azerbaijan)	26
On the scientific and journalistic activities of Bülbül	
Bayramova Khumar (Azerbaijan)	36
Bulbul's stage work in the context of synthesis of East and West musical traditions	
Hasanova Shahla (Azerbaijan)	40
Zemfira Safarova – the first academician in the history of Azerbaijani musicology	
Babayeva Hajar (Azerbaijan)	46
In Zemfira Safarova's creative work from Dede Korkut's world of music to G. Garayev's musical and poetic world	

Talibzade Ulker (Azerbaijan)	52
Problems of source study in Zemfira Safarova’s scientific activity	
Mammadova Leyla (Azerbaijan)	60
A valuable gift to the venerable mugham singer Jabbar Garyaghdioghlu’s memory and moral heritage of Azerbaijan: Zemfira Safarova’s book entitled “Prophet of eastern music ”	
Tahmirazkyzy Saadat (Azerbaijan)	67
Zemfira Safarova as a propagandist of music on radio and television	
Abbasova Rahila (Azerbaijan)	73
Academician Zemfira Safarova and her role in studying and propagating genius Uzeir Hajibeyli’s heritage	
Amenzade Rayiha (Azerbaijan)	84
“Tabriz architectural school of XIII-XVII centuries” in Jafar Giyasi’s creative work	
Garabaghli Rizvan (Azerbaijan)	88
The architecture of Garabagh and Jafar Giyasi’s creative work	
Tangoudur Sevinj (Azerbaijan)	93
Jafar Giyasi’s research studies on international relations of Middle Age Azerbaijan architecture	

СОДЕРЖАНИЕ

Фархадова Севиль (Азербайджан)	3
Творческий путь Бюльбюля как продукт мультикультурального мира	
Кочарли Ирада (Азербайджан)	11
Бюльбюль – как организатор и руководитель Научно-исследовательского кабинета музыки	
Гафаров Видади (Азербайджан)	21
Феномен Бюльбюля в азербайджанской культуре	
Агаева Сурая (Азербайджан)	26
О научно-публицистической деятельности Бюльбюля	
Байрамова Хумар (Азербайджан)	36
Сценическое творчество Бюльбюля в контексте синтеза музыкальных традиций Востока и Запада	
Гасанова Шахла (Азербайджан)	40
Земфира Сафарова – первый академик в истории азербайджанского музыкознания	
Бабаева Хаджар (Азербайджан)	46
От музыкального мира Деде Горгуда до мира музыки и слова Гара Гараева	

Талыбзаде Улькяр (Азербайджан)	52
Проблемы источниковедения в научных трудах Земфиры Сафаровой	
Мамедова Лейла (Азербайджан)	60
Ценный дар памяти мастера-ханенде Джаббара Гарягдыоглу и духовному наследию Азербайджана: книга Земфиры Сафаровой «Пророк музыки востока»	
Тахмиразкызы Саадат (Азербайджан)	67
Академик Земфира Сафарова и ее роль в изучении и пропаганде наследия великого Узеира Гаджибейли	
Аббасова Рахилия (Азербайджан)	73
Академик Земфира Сафарова и ее роль в изучении и пропаганде наследия великого Узеира Гаджибейли	
Амензаде Райха (Азербайджан)	84
«Тебризская архитектурная школа XIII-XVII вв.» в творчестве Джафара Гияси.	
Гарабаглы Ризван (Азербайджан)	88
Архитектура Гарабаха и творчество Джафара Гияси	
Тангудур Севиндж (Азербайджан)	93
Исследования Джафара Гияси, посвященные международным связям средневековой архитектуры Азербайджана	

